

МОНГОЛ УЛСЫН ИХ ХУРЛЫН ТАМГЫН ГАЗАР
ПАРЛАМЕНТЫН СУДАЛГАА,
ХӨГЖЛИЙН ХҮРЭЭЛЭН

**СОНГУУЛИЙН БУС ҮЕЭР УЛС ТӨРЧДӨД ХОРИГЛОСОН ҮЙЛ
АЖИЛЛАГАА, САНХҮҮЖИЛТИЙН ЭХ ҮҮСВЭР БОЛОН
ГУРАВДАГЧ ЭТГЭЭДИЙН ТАЛААРХ ГАДААДЫН ЗАРИМ
УЛСЫН ЭРХ ЗҮЙН ЗОХИЦУУЛАЛТ**

Харьцуулсан судалгаа
Судалгааны код: СТ-24/227
2024.12.20

Захиалагч: УИХ-ын гишүүн Ж.Баярмаа
Хянасан: ПСХХ-ийн Эрдэмтэн нарийн бичгийн дарга Д.Онолт
Судалгааг удирдсан: ПСХХ-ийн Судалгааны хэлтсийн дарга П.Түмэнцэцэг
Судлаачид: Г.Билгээ, Ц.Ариунаа, П.Уранчимэг

Улаанбаатар
2024 он

АГУУЛГА

Хүснэгтийн жагсаалт.....	2
Хавсралтын жагсаалт	2
Товчилсон үгийн жагсаалт	2
Удиртгал	3
СУДАЛГААНЫ ХУРААНГУЙ.....	4
НЭГ. СОНГУУЛИЙН БУС ҮЕЭР УЛС ТӨРЧДӨД ХОРИГЛОСОН ҮЙЛ АЖИЛЛАГАА БА САНХҮҮЖИЛТИЙН ЗАРИМ ЭХ ҮҮСВЭР	9
1.1. Улс төрчид хориглосон үйл ажиллагаа	9
1.2. Улс төрчийн хандивын болон хувийн эх үүсвэр	19
1.3. Ил тод байдлыг хангах механизм	26
ХОЁР. СОНГУУЛИЙН БУС ҮЕД ГУРАВДАГЧ ЭТГЭЭДИЙН УЛС ТӨРИЙН ҮЙЛ АЖИЛЛАГАА	31
2.1 Эрх зүйн орчин ба нэр томъёоны тодорхойлолт	31
2.2 Гуравдагч этгээдийн зохицуулалттай үйл ажиллагаа	36
2.3 Гуравдагч этгээдэд тавигдах шаардлага	39
2.4 Хуулийн хэрэгжилтийг хангах механизм	47
Ашигласан материалын жагсаалт	50
Хууль тогтоомжийн жагсаалт	51
Хавсралт	53

Хүснэгтийн жагсаалт

Хүснэгт 1. Судалгаанд хамрагдсан улсуудын хууль тогтоомжоор санал худалдан авах, төрийн нөөц, хөрөнгийг зүй бусаар ашиглахыг зохицуулсан байдал.....	4
Хүснэгт 2. Улс төрчийн хандивын болон хувийн эх үүсвэр, түүнд тавих хязгаар ба хориг хяналт тавих байгууллагууд	7
Хүснэгт 3. Улс орнуудын гуравдагч этгээдийн зохицуулалтын харьцуулалт.....	8
Хүснэгт 4. Хандивын хориг байдаг эсэх	19
Хүснэгт 5. Хандивын хориг байдаг эсэх	20
Хүснэгт 6. Хандив өгөх мөнгөн дүнгийн хязгаар, 2021-2022 он	22
Хүснэгт 7. Санхүүгийн тайлан гаргах шаардлага үндэслэл ба анхаарах асуудал	26
Хүснэгт 8. Улс төрийн хороодын зохицуулалттай үйл ажиллагаа	37
Хүснэгт 9. Гуравдагч этгээдийн сонгуулийн кампанит ажилд зардлын хязгаартай эсэх	39
Хүснэгт 10. Улс төрийн хороодын тайлангийн шаардлага	42
Хүснэгт 11. Зардлын хязгаар, зорилтот зардлын хязгаар	44
Хүснэгт 12. Гуравдагч этгээдийн тайлангийн шаардлага	44
Хүснэгт 13. Канад Улсын 2011, 2015, 2019 оны ээлжит сонгуулийн зардлын хязгаар	46

Хавсралтын жагсаалт

Хавсралт 1. Улс төрийн нам, нэр дэвшигчийн хандивын талаарх зарим зохицуулалт.....	53
Хавсралт 2. Улс төрийн нам, нэр дэвшигчийн тайлангийн талаарх зарим зохицуулалт	56

Товчилсон үгийн жагсаалт

ААН	аж ахуйн нэгж
АНУ	Америкийн Нэгдсэн Улс
АСДҮОУХ	Ардчилал, сонгуульд дэмжлэг үзүүлэх олон улсын хүрээлэн
БНСУ	Бүгд Найрамдах Солонгос Улс
ЕАБХАБ	Европын аюулгүй байдал хамтын ажиллагааны байгууллага
ИБУИНХУ	Их Британи, Умард Ирландын Нэгдсэн Хаант Улс
ХБНГУ	Холбооны Бүгд Найрамдах Герман Улс

Удиртгал

Улсын Их Хурлын гишүүн Ж.Баярмаагийн захиалгаар “Сонгуулийн бус үеэр улс төрчдөд хориглосон үйл ажиллагаа, санхүүжилтийн эх үүсвэр болон гуравдагч этгээдийн талаарх гадаадын зарим улсын эрх зүйн зохицуулалт”-г Парламентын судалгаа, хөгжлийн хүрээлэнд гүйцэтгэв.

Судалгааны зорилго:

Сонгуулийн бус үеийн улс төрчид үйл ажиллагаа, санхүүжилтийн эх үүсвэр, гуравдагч этгээдийн улс төрийн үйл ажиллагаа болон эдгээрийн хяналт, зохицуулалтын орны талаарх гадаадын зарим улсын эрх зүйн зохицуулалтыг харьцуулан судлах.

Судалгааны хамрах хүрээ, бүтэц:

Захиалагчаас ирүүлсэн хүсэлтийн дагуу сонгуулийн бус үеийн улс төрч буюу сонгогддог албан тушаалтан, мөн гуравдагч этгээдийн дараах асуудлуудыг Австрали, Канад, АНУ, БНСУ, ИБУИНХУ, ХБНГУ-ын хүчин төгөлдөр үйлчилж буй хууль тогтоомжийн хүрээнд харьцуулан судаллаа. Үүнд:

- 1) Улс төрчид хориглосон үйл ажиллагаа;
- 2) Улс төрчийн хандивын болон хувийн эх үүсвэр;
- 3) Ил тод байдлыг хангах механизм;
- 4) Гуравдагч этгээдийн улс төрийн үйл ажиллагааны талаарх эрх зүйн орчин;
- 5) Гуравдагч этгээдийн зохицуулалттай үйл ажиллагаа;
- 6) Гуравдагч этгээдэд тавигдах шаардлага;
- 7) Хуулийн хэрэгжилтийг хангах механизм.

Судалгааны арга зүй:

Энэхүү судалгааг захиалгын дагуу тухайн улсын холбогдох хууль тогтоомж, эрдэмтэн судлаачдын болон олон улсын төрөлжсөн байгууллагын судалгаа, мэдээллийн сангийн судалгаа, мэдээллийг харьцуулан судлах, нэгтгэн дүгнэх арга зүйг ашиглан гүйцэтгэв.

Түлхүүр үгс: Санал худалдан авах, сонгуулийн бус үе, сонгуулийн үе, төрийн хүч нөөцийг ашиглах, улс төрийн үйл ажиллагаа, улс төрийн санхүүжилт, гуравдагч этгээд, гуравдагч этгээдийн улс төрийн үйл ажиллагаа.

Key words: Vote buying, election period, outside of election period, pre-election period, using public/state/government resources, political activities, political finance, third-party, third party campaigning, regulated activities of third party.

СУДАЛГААНЫ ХУРААНГУЙ

1) Сонгуулийн бус үеийн улс төрчид хориглосон үйл ажиллагаа ба санхүүжилтийн зарим эх үүсвэр

Судалгаанд улс төрч буюу сонгогддог албан тушаалтны сонгуулийн бус үеийн үйл ажиллагаануудаас хууль тогтоомжоор хязгаарласан, хориглосныг оруулахдаа санал худалдан авах, төрийн нөөц, хөрөнгийг зүй бусаар ашиглах хоёрт төвлөрч судалсан болно.

Энэхүү судалгаанд Ардчилал, сонгуульд дэмжлэг үзүүлэх олон улсын хүрээлэн (АСДҮОУХ)-ийн “Улс төрийн санхүүгийн мэдээллийн сан”¹-гийн 181 улсын улс төрийн санхүүгийн харьцуулсан судалгаанаас холбогдох мэдээлэл судалгааг ашигласан. Мөн улс төрийн санхүүжилтийн ил тод байдал нь авлигын нэг хүчин зүйл болдог² тул Авлигын 2023 оны индексээр³ тэргүүлсэн 50 улсыг уг мэдээллийн сангаас авч Хавсралтаар оруулсан болно. (Хавсралт 1, 2)

“Улс төрийн санхүүгийн мэдээллийн сан”-д байгаа 181 улсын 92 хувь нь **санал худалдаж авахыг** зохицуулсан байна. Судалгаанд авагдсан орнуудын зохицуулалтаас үзэхэд, БНСУ-ын хуульд сонгуулийн бүх үе шатыг хамарсан (энэ нь сонгуулийн бус үед ч хамаарна) санал худалдан авах “аливаа үйл ажиллагаа”-г хориглосон байдаг. (Хүснэгт 1)

Нийт 181 улсын 70 гаруй хувьд **төрийн нөөц, хөрөнгийг зүй бусаар ашиглахыг** ямар нэгэн байдлаар зохицуулжээ. Судалгаанд хамрагдсан орнуудаас Австрали Улсад эрх бүхий албан тушаалтанд сонгогчдыг төөрөгдүүлэх зорилгоор төрийн тэмдэг, логог хувийн болон намын сурталчилгаанд ашиглахыг тусгайлан хоригложээ.

Хүснэгт 1. Судалгаанд хамрагдсан улсуудын хууль тогтоомжоор санал худалдан авах, төрийн нөөц, хөрөнгийг зүй бусаар ашиглахыг зохицуулсан байдал

Улсын нэр	Санал худалдан авах гэдэгт			Төрийн нөөц, хөрөнгийг зүй бусаар ашиглах гэдэгт		
	Мөнгө, бусад ашиг өгөх, хүлээн авах	Давуу тал олгох, хүлээн авах	Бусад хууль бус үйлдэл	Төрийн нөөц ашиглах	Төрийн хөрөнгийг ашиглах	Албан үүргээ урвуулан ашиглах
Австрали Улс	Тийм	Тийм	Тийм	Тийм	Тийм	Тийм
АНУ	Тийм	-	Тийм	Тийм	Тийм	Тийм
БНСУ	Тийм	-	Тийм	Тийм	Тийм	Тийм
ИБУИНХУ	Тийм	-	Тийм	Тийм	Тийм	Тийм
Канад Улс	Тийм	-	-	Тийм	Тийм	Тийм
ХБНГУ	Тийм	Тийм	-	Тийм	Тийм	Тийм

Улс төрч буюу сонгогддог албан тушаалтанд албан үүргээс нь гадуур гүйцэтгэхийг хязгаарлах буюу хориглох нийтлэг зохицуулалт нь ашиг сонирхлын зөрчил, албан тушаалын давуу байдлыг ашиглах, хахууль авах, төрийн нөөцийг буруугаар ашиглах явдал юм. АНУ, Австрали Улс гадаадын хандив, нөлөөллийг хатуу хориглодог бол Их Британи, Герман нууц мэдээллийг ашиглахыг онцгойлон хориглодог. Албан тушаалаас буусны дараа лобби хийх, хувийн хэвшилд шилжихдээ ашиг сонирхлын зөрчил үүсгэхгүй байх зохицуулалт улс орнуудад түгээмэл байна. Нийгмийн сүлжээгээр улс төрийн агуулга түгээхийг АНУ онцгойлон хориглодог.

¹ Political Finance Database. IDEA. <https://n9.cl/h0wo4>

² АСДҮОУХ, ННФ. 2020 он.

³ Corruption Perceptions Index 2023. Transparency International. <https://www.transparency.org/en/cpi/2023>

БНСУ-д нэр дэвшигчдийн өрсөлдөөний тэгш гарааг хангах үүднээс шинэ буюу **“урьдчилсан нэр дэвшигч”-ийн сонгуулийн сурталчилгааг** сонгуулийн төрлөөс хамаарч 60-249 хоногийн өмнө эхлүүлэх боломжийг олгодог онцлогтой.

Улс төрийн санхүүжилтийн хандивыг хязгаарлах нь ил тод байдлыг хангах, зүй бус нөлөөллөөс зайлсхийхэд чиглэдэг. Хандивын хоригт гадаадын болон нэрээ нууцалсан этгээдээс, мөн засгийн газартай үйл ажиллагаа явуулах гэрээ байгуулсан болон төрийн өмчийн оролцоотой ААН-үүдээс хандив авахыг ихэнх улсад хоригложээ. Харин хандивын хэмжээг 181 улсын 49 хувь нь сонгуулийн бус үед, 31 хувь нь сонгуулийн үед хязгаарладаг байна. (Хүснэгт 2.)

Мэдээлэлд байгаа 181 улсын 45 хувьд нь сонгуулийн хандив, зарцуулалтын бүх гүйлгээг **банкны системээр дамжуулахыг** зохицуулсан байна.

Улс төрийн санхүүжилтийн хандивыг хязгаарлах зохицуулалт нь ил тод байдлыг хангах, зүй бус нөлөөллөөс зайлсхийх, шударга өрсөлдөөнийг дэмжихэд чиглэдэг. Олон улс оронд гадаадын болон нэрээ нууцалсан этгээд, мөн засгийн газартай гэрээтэйгээр үйл ажиллагаа явуулдаг, эсхүл төрийн өмчийн оролцоотой аж ахуйн нэгжээс улс төрийн хандив авахыг хуульчлан хориглосон байна. АСДҮОУХ-ийн “Улс төрийн санхүүгийн мэдээллийн сан”-гаас үзэхэд, нийт 181 улсын дунд 49 хувь нь хандивын дээд хэмжээг сонгуулийн бус үед, 31 хувь нь зөвхөн сонгуулийн үед хязгаарладаг гэжээ (Хүснэгт 2).

Түүнчлэн эдгээр улсын 45 хувьд сонгуулийн хандив болон зарцуулалтын бүх гүйлгээг банкны системээр дамжуулан зохицуулах шаардлагыг хуульчилсан байна.

Харин **нэр дэвшигчийн хувийн эх үүсвэрийн** тухайд, нийт 181 улсын 60 хувьд нь ямар нэгэн хязгаар тогтоогоогүй бол, 51 улс хоёр төрлийн хязгаарлалттай байна. Үүнээс 12 хувь нь нэр дэвшигчид зориулсан тусгай хязгаарыг, 16 хувь нь хувь нэр дэвшигчид зориулсан хандивын дээд хэмжээг тус тус тогтоожээ.

Энэ зохицуулалтын нийтлэг дүр зураг нь авлигын индексээр тэргүүлдэг 50 улсад мөн ажиглагдаж байгаа бөгөөд эдгээрээс 28 улс (56%) ямар нэгэн хязгаар тогтоогоогүй, 8 улс (16%) нэр дэвшигчид зориулсан хязгаар, 9 улс (18%) хувь нэр дэвшигчид зориулсан хязгаарыг тус тус хуульчилсан байна.

2) Сонгуулийн бус үед гуравдагч этгээдийн улс төрийн үйл ажиллагаа.

Сонгуульд нэр дэвшихгүйгээр бодлогын хувилбар (policy alternative)-ыг дэмжих, эсхүл улс төрийн намууд, нэр дэвшигчдийн амжилтад нөлөөлж чадах хувь хүн, ААН, байгууллагууд бол “гуравдагч этгээд”-үүд юм. Тэдний тоо улам бүр нэмэгдсээр байгаа, тухайлбал, Канад Улсад 2011-2019 оны ээлжит сонгуульд бүртгүүлсэн гуравдагч этгээдийн тоо 55-аас 151 болж өсжээ⁴.

2020 оны байдлаар Европын аюулгүй байдал хамтын ажиллагааны байгууллага (ЕАБХАБ)-ын бүс нутгийн ихэнх улсад гуравдагч этгээдийн үйл ажиллагааг тусгайлан зохицуулах эрх зүйн орчин бүрдээгүй байна. Улс төрийн санхүүжилттэй холбоотой хяналт, шаардлага тодорхой хэмжээгээр нэмэгдэж байгаа ч, гуравдагч этгээдийн оролцоо нь мэдээллийн технологийн хөгжилтэй уялдан шинэ хэлбэр, сувгаар өргөжин тэлж байна. Ийм нөхцөлд гуравдагч этгээдийн үйл ажиллагааг зохицуулах нь сонгуулийн шударга байдлыг хамгаалах, хууль бус нөлөөллөөс урьдчилан сэргийлэх, улмаар улс төрийн үйл явцын ил тод, хариуцлагатай байдлыг хангахад чухал ач холбогдолтой юм.

⁴ Elections Canada. March 2022.

Гуравдагч этгээдийн бүртгэлийн болон тайлангийн шаардлага, зардлын хязгаар нь гуравдагч оролцогчид тавьдаг үндсэн шаардлагууд юм.

Гуравдагч этгээдийн **бүртгэлийн шаардлага** нь олон улсын хэмжээнд олон янз байдаг ба үүнд улсын аюулгүй байдал, нийгмийн хэв журам, ил тод байдал болон хариуцлагатай байдал зэрэг үзүүлэлтүүд нөлөөлдөг. Европын аюулгүй байдал хамтын ажиллагааны байгууллага (ЕАБХАБ, OSCE)-ийн бүс нутагт энэхүү шаардлагуудын зорилго нь гуравдагч этгээдийн үйл ажиллагаанд хяналт тавих, санхүүгийн урсгалыг ил тод байлгах, нийгэм, улс төрийн амар тайвныг хадгалахад чиглэгддэг.

Дэлхийн ихэнх улсад гуравдагч этгээдэд хамаатай зардлын зохицуулалт байдаггүй. Харин зохицуулалттай цөөн улсын хувьд гуравдагч этгээдийн холбогдох **зардалд хязгаар** тогтоосон байдаг. Зардлын хязгаарыг 181 улсын 53 хувь нь тогтоогоогүй бол 8 хувь нь тогтоосон байна.

Гуравдагч этгээдэд тавих **тайлангийн шаардлага** нь ил тод байдлыг хангахад чухал боловч гуравдагч этгээдийг зардалд юуг тооцохыг тодорхойлоход заримдаа бэршээлтэй байдаг.

Хуулийн хэрэгжилтийг хангах механизмын хувьд, гуравдагч этгээдийн улс төрийн үйл ажиллагаанд хяналт тавих тухайлсан хяналтын байгууллага байдаггүй, ихэвчлэн сонгуулийн байгууллага хэрэгжүүлдэг.

Австрали Улсад Сонгуулийн хороо (АЕС) бүртгэл, тайлан хянаж, зөрчлийн үед торгууль, эрүүгийн хэрэг үүсгэдэг. АНУ-д Холбооны сонгуулийн хороо (FEC) тайлан, хандив хянаж, зөрчил илэрвэл торгууль ногдуулдаг бол Татварын алба (IRS) нь Татварын кодекст заасны дагуу улс төрийн хороодын татвараас чөлөөлөгдөх нөхцөлийг хангаж байгаа эсэхэд тэдний тайлангаар дамжуулан хяналт тавьдаг.

БНСУ-д Үндэсний сонгуулийн хороо (NEC) тайлан, зардал, хандивыг хянаж, зөрчилд торгууль ногдуулдаг. ИБУИНХУ, Канад болон Герман Улсад сонгуулийн байгууллагууд ил тод байдал хангаж, тайланг хянаж, зөрчилд хариуцлага тооцдог.

Хүснэгт 2. Судалгаанд авагдсан орнуудын улс төрчийн хандивын болон хувийн эх үүсвэр, түүнд тавих хязгаар ба хориг хяналт тавих байгууллагууд

Улс	Гадаадын ашиг сонирхлын хандив	Корпорацийн хандив	Нэрээ нууцалсан хандив	Сонгуулийн бус үеийн хандивын хязгаар	Сонгуулийн үеийн хандивын хязгаар	Хандивыг банкны системээр дамжуулах	Нэр дэвшигчийн хувийн эх үүсвэр	Хяналт тавих байгууллага
Австрали Улс	1000 австрали доллараас дээш хориглодог.	Ил тод тайлагнана.	1000 австрали доллараас дээш хориглоно.	Хязгаар тогтоогүй. Ил тод тайлагнана.	Ил тод тайлагнана,	Тодорхой зохицуулалт байхгүй. Банкны систем ашиглана.	Хязгаар тогтоогүй.	Австралийн сонгуулийн хороо (AEC)
АНУ	Хуулиар хориглоно.	Улс төрийн үйл ажиллагааны хороо (PAC)-гоор дамжуулна.	50 ам.доллараас дээш хориглоно.	Хандивлагч, хүлээн авагчаас хамааран 2900-109,500 ам.доллар.	Хандивлагч, хүлээн авагчаас хамааран 2900-109,500 ам.доллар.	Банкны системээр дамжуулах зохицуулалттай.	Хуулиар хориглоогүй.	Холбооны сонгуулийн хороо (FEC)
БНСУ	Хуулиар хориглоно.	Хуулиар хориглоно.	Нэг удаа 100,000 хүртэл вон, жилд 1.2 сая хүртэл воныг зөвшөөрнө.	Хувь хүний хандив - 1.2 сая вон байна. ААН-д хориглоно.	Хувь хүний хандив - сонгуулийн бус зардалд 500,000 вон, сонгуульд 20,000 вон байна.	Хувь хүний хандив – нэг удаа 1.2 сая воноос дээш бол банкны системээр дамжуулна.	Хандивлагчийн хандив жилд 20 сая воноос хэтрэхгүй.	Үндэсний сонгуулийн хороо (NEC)
ИБУИНХУ	Хуулиар хориглоно.	Хуулиар зөвшөөрнө.	Хуулиар хориглоно.	5,000 фунт стерлингээс дээш гарсан бол ил тод тайлагнана.	Хязгаар тогтоогоогүй.	Зохицуулалт байхгүй.	Суурь хэмжээ нь 7,150 фунт стерлинг байна.	Сонгуулийн үндэсний хороо (NEC)
Канад Улс	Хуулиар хориглоно.	Хуулиар хориглоно.	20 хүртэл канад долларыг зөвшөөрнө.	Нэг намд, нэр дэвшигчид жилд 1650 канад долларыг зөвшөөрнө.	Нэг намд, нэр дэвшигчид жилд 1650 канад долларыг зөвшөөрнө.	Тусдаа дансаар дамжуулна.	Нэр дэвшигч өөрийн хөрөнгөөс нийт 5000 хүртэл канад доллар гаргана.	Канадын сонгуулийн хороо (Elections Canada)
ХБНГУ	1,000 еврогоос дээш хориглоно.	Хуулиар зөвшөөрнө.	500 хүртэл еврог зөвшөөрнө.	Хязгаар тогтоогоогүй.	Хязгаар тогтоогоогүй.	Тодорхой зохицуулалт байхгүй.	Хязгаар тогтоогоогүй.	Сонгуулийн хороо (Bundeswahlleiter)

Хүснэгт 3. Судалгаанд авагдсан орнуудын гуравдагч этгээдийн зохицуулалтын харьцуулалт

Улс	Нэр томьёо	Зохицуулалттай үйл ажиллагаа	Бүртгэлийн шаардлага	Зардлын хязгаар	Тайлангийн шаардлага	Хамаарах хугацаа
Австрали Улс	Гуравдагч этгээд, ач холбогдол бүхий гуравдагч этгээд	<ul style="list-style-type: none"> Улс төрчийн талаарх мэдээлэл түгээх, сурталчлах, санал бодлоо илэрхийлэх; сонгуулийн материал хэвлэх, үйлдвэрлэх, нийтлэх, түгээх; олон нийтийн санал асуулга болон бусад судалгаа явуулах. 	<p>Сонгуулийн зардал нь:</p> <ul style="list-style-type: none"> 250,000 австрали доллараас дээш гарсан бол; ил болгох ёстой босго хэмжээтэй тэнцсэн бол; орлогын 1/3-д хүрсэн бол. 	Хязгаар тогтоогоогүй.	Тайлангаа жил бүр гаргана.	Тогтмол
АНУ	Улс төрийн үйл ажиллагааны хороод (PACs)	<ul style="list-style-type: none"> Хандив цуглуулах; зардалд хяналт тавих. 	<p>Улс төрийн хороод (PACs) тус бүр ялгаатай:</p> <ul style="list-style-type: none"> 1000 ам.доллараас дээш хандив, зардал гарга; бусад нөхцөл. 	<p>Улс төрийн хороод (PACs) тус бүр ялгаатай:</p> <ul style="list-style-type: none"> 1000 ам.доллар ба түүнээс дээш, зарим тохиолдолд хязгааргүй санхүүжилт; бусад нөхцөл. 	Тайлангаа жил бүр гаргана.	Тогтмол
БНСУ	Дэмжигчдийн холбоо	<ul style="list-style-type: none"> Санхүүгийн дэмжлэг үзүүлэх; сонгуулийн зардлыг хянах; улс төрийн үйл ажиллагаанд иргэдийн оролцоог дэмжих. 	Хуулийн хүрээнд ажиллахын тулд Сонгуулийн хороонд бүртгүүлнэ.	Хязгаар тогтоогоогүй.	Тайлангаа жил бүр гаргана.	Тогтмол
ИБУИНХУ	Гуравдагч этгээд	<ul style="list-style-type: none"> Материал гаргах, нийтлэх, түгээх; санал авах, мэдээлэл цуглуулах; хэвлэл мэдээллийн арга хэмжээг зохион байгуулах; арга хэмжээнд оролцуулах зорилгоор хүмүүсийг тээвэрлэх. 	<p>Кампанит ажлын зардал нь дор дурдсан дүнгээс дээш гарсан бол бүртгүүлнэ:</p> <ul style="list-style-type: none"> ИБУИНХУ-ын хэмжээнд 10,000 фунт; Англид 20,000 фунт; Шотланд, Уэльс, Умард Ирландад 10,000 фунт. 	<ul style="list-style-type: none"> Англид - 450,000 фунт; Шотландад - 55,400 фунт; Уэльст - 44,000 фунт; Умард Ирландад - 30,800 фунт. 	Хэд хэдэн төрлийн тайланг сонгуулийн өмнө болон дараа нь гаргана.	Сонгуулийн өмнө ба дараа нь.
Канад Улс	Гуравдагч этгээд	<ul style="list-style-type: none"> Сонгуулийн сурталчилгаа хийх; сонгуулийн судалгаа. 	Сонгуулийн хугацаанд нийт 500 канад доллар ба түүнээс дээш зардал гаргасан бол бүртгүүлнэ.	Ерөнхий зардлын хязгаар нь сонгуулийн өмнөх хугацаанд 1,023,400 канад доллар, сонгуулийн хугацаанд 511,700 канад доллар.	Санхүүгийн завсрын болон эцсийн тайлан, аудитын тайлан гаргана.	Сонгуулийн өмнө ба дараа нь.
ХБНГУ	Гуравдагч этгээд	<ul style="list-style-type: none"> Хандив цуглуулах; сонгуулийн сурталчилгаа хийх. 	Хандив өгөгч, сурталчилгаанд оролцогч бүртгүүлнэ.	Сонгуулийн зардалд хязгаар байхгүй.	Сонгуулийн дараах тайлан шаардлагатай.	Сонгуулийн өмнөх 3 сар, сонгуулийн үе.

Нэг. СОНГУУЛИЙН БУС ҮЕЭР УЛС ТӨРЧДӨД ХОРИГЛОСОН ҮЙЛ АЖИЛЛАГАА БА САНХҮҮЖИЛТИЙН ЗАРИМ ЭХ ҮҮСВЭР

Судалгааны энэ бүтэгт Австрали, Канад, АНУ, БНСУ, ИБУИНХУ, ХБНГУ-ын сонгуулийн кампанит ажлын хугацаа, үүнээс бусад хугацаанд сонгуулийн кампанит ажилтай холбоотой зарим зохицуулалтыг дараах байдлаар авч үзлээ:

- 1) сонгогчдын санал худалдан авах;
- 2) төрийн нөөц, хөрөнгийг зүй бусаар ашиглах;
- 3) улс төрч буюу сонгогддог албан тушаалтнуудын албан үүргээс гадуур хориглосон бусад үйл ажиллагаа;
- 4) санхүүжилтийн зарим эх үүсвэр;
- 5) санхүүжилтийн тайлангийн шаардлага буюу ил тод байдлыг хангах механизм.

Холбооны улсын хувьд холбооны түвшинд авч үзсэн болно.

1.1. Улс төрчид хориглосон үйл ажиллагаа

“Улс төрч”. Энэхүү нэр томъёог “хууль тогтоох, шийдвэр гаргах үүрэгтэй улс төрийн үйл ажиллагаанд оролцдог хүн”⁵, “төрийн албан тушаалд сонгогдон олон нийтийн төлөө ажилладаг хүн”⁶ зэргээр тайлбар толь бичигт тодорхойлдог бол эрдэмтэд, тухайлбал, Макс Вебер “төрийн хүчийг эзэмших үйл ажиллагаанд оролцож буй хувь хүн”⁷ гэж тодорхойлжээ.

“Улс төрч” гэсэн нэр томъёо хууль тогтоомжид өргөн хэрэглэгддэггүй бөгөөд ихэнх хуульд тодорхой албан тушаалтныг нэрлэдэг. Олон улсын жишгээр “улс төрч” гэдэгт сонгогдсон болон томилогдсон өндөр албан тушаалтнуудыг хамааруулдаг. Тэдний эрх, үүрэг, баримтлах зарчим зэргийг үндэснийхээ үндсэн хууль, эрх зүйн байдлыг нь тодорхойлсон болон сонгуулийн хууль тогтоомжоор зохицуулдаг.

Сонгуулийн кампанит ажлын хугацаа. Кампанит ажлын үе гэж нэрлэх бөгөөд улс орон бүр өөр өөр байдаг. Кампанит ажлын үргэлжлэх хугацаа тухайн улсын улс төрийн тогтолцоо, сонгуулийн өрсөлдөөн болон хууль эрх зүйн зохицуулалтаас ихээхэн хамаарч байна.

Судалгаанд авагдсан улсуудаас АНУ-д сонгуулийн кампанит ажил хамгийн урт хугацаанд буюу дунджаар 18-24 сар үргэлжилдэг бол, БНСУ хамгийн богино хугацаанд буюу 14-23 хоног байна. ИБУИНХУ, Умард Македон зэрэг Европын орнуудад сонгуулийн кампанит ажил 20-25 хоног үргэлжилдэг бол ХБНГУ-д 1-2 сар болдог байна. Австрали, Канад зэрэг Вестминстрийн тогтолцоотой улсуудад хамгийн багадаа 33 хоног, хамгийн ихдээ 50 хоног үргэлжилдэг.

Сонгуулийн бус үе ба түүний зохицуулалт. Энэхүү судалгааны хамрах хугацаа нь “сонгуулийн бус үе” бөгөөд судалгаанд хамрагдсан улсуудын хууль тогтоомжид энэхүү нэр томъёог шууд ашигласан нь ховор боловч тухайн хугацаанд явагдах улс төрийн үйл явцын ил тод байдал, хяналтын механизмыг тодорхойлсон зохицуулалттай шууд холбоотой байна. Улс төрийн байгууллагуудын хувьд, жил бүрийн тайлагналын үүргийг хэрэгжүүлэх нь үйл ажиллагааны ил тод байдлыг хангах, хариуцлагыг дээшлүүлэхэд чиглэсэн үндсэн шаардлагуудын нэг болох нь судалгаанаас тодорхой харагдаж байна. (АСДҮОУХ, 2023).

Сонгуулийн бус үед улс төрийн намын үйл ажиллагаа болон санхүүжилтийн зохицуулалт нь ардчилсан үйл явцыг тасралтгүй байлгах гол хөшүүрэг болдог. Сонгуулийн бус үед намуудад тогтмол санхүүжилт олгох нь тэдний үйл ажиллагааг дэмжиж, иргэдтэй харилцах

⁵ Oxford English Dictionary. <https://www.oed.com/?tl=true>

⁶ Cambridge Dictionary. <https://n9.cl/xjicig>

⁷ Weber, M. "Politics as a Vocation." In From Max Weber: Essays in Sociology, edited by H. H. Gerth and C. Wright Mills.

боломжийг нэмэгдүүлдэг. Зарим улсад санхүүжилтийг өмнөх сонгуульд авсан саналын хувь, суудлын тоонд үндэслэн олгодог байна. Түүнчлэн нам, нэр дэвшигчдийн санхүүжилтийг ил тод болгох нь сонгуулийн бус үед улс төрийн санхүүжилтийн хяналтыг үргэлжлүүлэн хэрэгжүүлэхэд чухал үүрэгтэй.⁸

Зохицуулалттай үйл ажиллагаа. Судалгаанд авагдсан улсууд төдийгүй дэлхийн бусад улсуудад сонгуулийн бус үед улс төрч буюу сонгогддог албан тушаалтнуудын албан үүргээс гадуур хуулиар зохицуулсан үйл ажиллагаанд олон нийтэд төрийн бодлого, шийдвэрийг танилцуулах, иргэдийн санаа бодлыг сонсох, ардчилсан яриа, мэтгэлцээнд оролцох зэрэг нийтлэг үйл ажиллагаа ордог. Үүнээс гадна улс төрчид ашиг сонирхлын зөрчил, төрийн нөөцийг хувийн болон улс төрийн зорилгоор ашиглах, авлига авахаас урьдчилан сэргийлэхийг хууль тогтоомж, ёс зүйн дүрмээр зохицуулдаг.

Санал худалдан авах. Санал худалдан авах үзэгдэл нь дэлхий даяар нийтлэг боловч ялангуяа хөгжиж буй орнуудад илүү түгээмэл байна. Азид энэ үзэгдэл ядуурал, клиентелист харилцаа, соёлын уламжлалтай холбоотой. Европт, ялангуяа Зүүн Европ болон Балканы орнуудад санал худалдан авалт үндэсний цөөнхийн бүс нутгуудад ихээхэн тархжээ. Харин Латин Америкт энэ асуудал хууль сахиулах байгууллагуудын сул чадавх, хяналтын дутагдлаас үүдэн улам бүр газар авч, мөнгө болон эд зүйл тараах нь хэвийн үзэгдэл болжээ.⁹

Энэхүү судалгаанд Ардчилал, сонгуульд дэмжлэг үзүүлэх олон улсын хүрээлэн (АСДҮОУХ)-ийн “Улс төрийн санхүүгийн мэдээллийн сан”¹⁰-гийн 181 улсын улс төрийн санхүүгийн харьцуулсан судалгаанаас холбогдох мэдээлэл судалгааг ашигласан. Уг санд байгаа 181 улсаас санал худалдаж авахыг хориглосон зохицуулалттай 167 улс (92%), зохицуулаагүй 8 улс (4.42%) байна.

Төрийн нөөц, хөрөнгийг зүй бусаар ашиглах. Энэ нь төрийн албаны эрх мэдэл, төсвийн болон бусад хөрөнгийн нөөцийг улс төрч буюу сонгогддог албан тушаалтан эрх зүйн хэм хэмжээг зөрчин өөрсдийн сонгогдох боломжийг нэмэгдүүлэхэд ашигладаг үзэгдэл юм. Аль нэг нам, нэр дэвшигчид давуу тал олгосноор сонгуульд нөлөөлж, ардчилалд хохирол учруулдаг уршигтай.¹¹

Төрийн нөөц, хөрөнгийг нам, нэр дэвшигчид ашиглах, эсхүл хориглосон зохицуулалт 181 улсаас 125 (69%)-д нь байна. Авлигын индексээр тэргүүлсэн 50 улсаас 26 улс (52%)¹²-д нь ийм зохицуулалттай, 18 улс (36%)-д байхгүй байна.

Урьдчилсан нэр дэвшигчийн сонгуулийн сурталчилгаа.¹³ БНСУ-д нэр дэвшигчдийн өрсөлдөөний тэгш гарааг хангах үүднээс шинэ буюу “урьдчилсан нэр дэвшигч” (preliminary candidate)-д сонгуулиас өмнө сурталчилгаа явуулах боломжийг олгодог. Тэд шаардлагатай бичиг баримт, дэнчингийн 20 хувийг бүрдүүлж бүртгүүлсний дараа сурталчилгаагаа эхлүүлнэ.

Урьдчилсан нэр дэвшигчийг бүртгэх хугацаа сонгуулиас хамаарч харилцан адилгүй байдаг: Ерөнхийлөгчийн сонгуулийн өдрөөс 240 хоногийн өмнө, Үндэсний Ассамблейн сонгуулийн өдрөөс 120 хоногийн өмнө, орон нутгийн сонгуулийн өмнө 60-90 хоногийн өмнө бүртгүүлнэ. Урьдчилсан нэр дэвшигч нь сурталчилгааны штаб байгуулах, материал илгээх, цахим болон утсаар харилцах, нэрийн хуудас түгээх зэрэг сурталчилгааны аргуудыг ашигладаг.

⁸ Мөн тэнд.

⁹ Мөн тэнд.

¹⁰ Political Finance Database. IDEA. <https://n9.cl/h0wo4>

¹¹ АСДҮОУХ, ННФ. 2020 он.

¹² АНУ, БНСУ, Бутан, ХБНГУ, Гүрж, Доминика, Израил, Итали, Кабо-Верде, Канад, Коста-Рика, Латви, Литва, Польш, Португал, Руанда, Сейшелийн арлууд, Словак, Тайвань (БНХУ), Уругвай, Фижи, Финланд, Франц, Чили, Эстони, Япон зэрэг улсууд Төрийн хөрөнгө, нөөцийг нам, нэр дэвшигчид ашиглах, эсхүл хориглосон зохицуулалттай.

¹³ National Election Commission. <https://n9.cl/1n3np>

1.1.1. Австралийн Холбооны Улс

Сонгуулийн кампанит ажлын хугацаа. Австрали Улсад сонгуулийн кампанит ажил албан ёсоор Холбооны сонгуулийн тухай хуулийн¹⁴ дагуу сонгуулийн зарлал гарснаар улс төрийн намууд, нэр дэвшигчид сонгуулийн кампанит ажлаа эхлүүлэхийг зөвшөөрдөг. Энэ хугацаа 33-68 хоног үргэлжилдэг бөгөөд санал хураалт болох өдрөөр дуусна. Сонгуулийн сурталчилгаа санал хураалтын өдрөөс 48 цагийн өмнө зогссон байна. (§155-157, 200G)¹⁵

Санал худалдан авах. Австрали Улсын дараах хууль тогтоомжид "санал худалдан авах" (vote buying)-ыг хориглодог:

- Холбооны сонгуулийн тухай хууль (§326) –
 - бүх шатны сонгуульд бусдын саналд нөлөөлөх зорилгоор аливаа эд хөрөнгө, ашиг тус, давуу талыг шууд болон шууд бусаар олгох, өгөх, амлахыг;
- 1995 оны Эрүүгийн хууль¹⁶ (§135) –
 - залилангийн буюу шударга бус аргаар бусдын саналд нөлөөлөх зорилготой үйл ажиллагаа явуулахыг.

Төрийн нөөц, хөрөнгийг зүй бусаар ашиглах. Австрали Улсын Төрийн удирдлага, гүйцэтгэл, хариуцлагын тухай хуульд зааснаар "төрийн нөөц" (public resources) бол холбогдох мөнгө болон хөрөнгө, хуваарилалт гэж тодорхойлдог. (§8)

Парламентын гишүүд (Төлөөлөгчдийн Танхимын гишүүд, сенаторууд), Засгийн газрын гишүүд, эрх бүхий албан тушаалтнуудад төрийн нөөцийг зохисгүй ашиглахыг хэд хэдэн хууль тогтоомжоор хориглодог бөгөөд эдгээр хуул тогтоомжийг сонгуулийн мөчлөгөөс үл хамааран дагаж мөрдөнө:

- Парламентын эрх ямбаны тухай хуулийн¹⁷ (§5(1)) –
 - төрийн зардлыг хувийн зорилгоор ашиглахыг;
- Төрийн удирдлага, гүйцэтгэл, хариуцлагын тухай хууль¹⁸ (§8, 15, 16, 26) –
 - эрх бүхий албан тушаалтан төрийн нөөцийг зүй зохистой ашиглан, удирдана;
 - эрх бүхий албан тушаалтан бүрэн эрхээ хэрэгжүүлж, чиг үүргээ гүйцэтгэж, үүргээ шударгаар, ухамсартай, **зохих** зорилгын дагуу гүйцэтгэнэ;
 - төрийн нөөцийг ашиглах, удирдахтай холбоотой **"зохих"** гэдгийг үр ашигтай, үр дүнтэй, хэмнэлттэй, ёс зүйтэй гэж ойлгоно;
- Төсвийн шударга байдлын тухай хууль¹⁹ (§3.4) –
 - холбооны төсвийн хөрөнгийг зөвхөн нийтийн ашиг сонирхолд нийцсэн байдлаар ашиглана;
 - төсвийн хөрөнгийг зүй бусаар хуваарилахыг;
- Нийтийн албаны тухай хууль²⁰ (§13) –
 - төрийн албан хаагчид төрийн хөрөнгийг зүй бусаар ашиглахыг;
- Сайдын стандартын тухай тодорхойлолт²¹ (§2.1, 3.7) –
 - сайд нар аливаа хэлбэрийн авлига, хууль бус хандив, тохиролцоонд оролцохыг;

¹⁴ Commonwealth Electoral Act 1918. <https://n9.cl/inuow>

¹⁵ Election writes are issued, marking the formal start of the election period (Guideline). Australian Electoral Commission (AEC). www.aec.gov.au

¹⁶ Criminal Code Act 1995. <https://n9.cl/t5p8vw>

¹⁷ Parliamentary Privileges Act 1987. <https://n9.cl/4u33t>

¹⁸ Public Governance, Performance and Accountability Act 2013. <https://n9.cl/ry3l8>

¹⁹ Charter of Budget Honesty Act 1998. <https://n9.cl/1sku9>

²⁰ Public Service Act 1999. https://www.austlii.edu.au/cgi-bin/viewdb/au/legis/cth/consol_act/psa1999152/

²¹ Statement of Ministerial Standards. Parliament of Australia. <https://www.aph.gov.au>

- Засгийн газрын сайд нар төрийн нөөцийг хувийн, эсхүл намын үйл ажиллагаанд ашиглахыг.

Харин Холбооны сонгуулийн тухай хуулиар эрх бүхий албан тушаалтанд сонгогчдыг төөрөгдүүлэх зорилгоор төрийн тэмдэг, логог хувийн болон намын сурталчилгаанд ашиглахыг хориглоно. Хууль зөрчсөн бол хувь хүний хувьд 3 жил хорих ял, эсхүл 100 нэгжээр торгох ялаар шийтгэнэ, эсхүл хорих ял дээр нэмж торгох ял ногдуулна, хуулийн этгээдийн хувьд 500 нэгжээр торгоно. (§329)

Хориглосон бусад үйл ажиллагаа. Парламентын эрх ямбаны тухай хуулиар Парламентын гишүүний эрх ямба нь зөвхөн хуралдааны танхим доторх үйл ажиллагаанд хамаарна, харин танхимын гадуурх үйл ажиллагаанд хамаарахгүй (§6) буюу Парламентын гадна ашиглахгүй. Мөн Парламентын дүрэм, удирдамжаар Парламентын гишүүн нь албан үүргээ гүйцэтгэхдээ улс төрийн намын сурталчилгаа хийхийг хориглодог.

Австрали Улсад улс төрчдийн сонгуулийн бус үед хэд хэдэн хууль тогтоомжоор зарим үйл ажиллагааг хязгаарлах буюу хориглодог:

- ашиг сонирхлын зөрчил –
 - Засгийн газрын сайд нар, томилогдсон албан тушаалтнууд төрийн алба, албан тушаалынхаа эрх мэдлийг хувийн болон улс төрийн зорилгоор ашиглахыг (Төрийн удирдлага, гүйцэтгэл, хариуцлагын тухай хуулийн §2.25, Сайдын стандартын тухай тодорхойлолтын §2.1);
- хууль бус хандив, санхүүжилт –
 - гадаадын эх үүсвэрээс санхүүжилт аваад тайлагнаагүй бол хууль зөрчсөнд тооцно (Гадаадын нөлөөллийн ил тод байдлын тогтолцооны тухай хуулийн²² §11);
 - гадаадын этгээдээс хандив авах, ийм нөлөөллийг илэрхийлсэн үйл ажиллагаанд оролцохыг (Холбооны сонгуулийн тухай хуулийн §15)
 - хууль бус хандив, хахууль авахыг (1995 оны Эрүүгийн хуулийн §141);
- лобби хийх хязгаарлалт –
 - төрийн өндөр албан тушаал хашиж байсан хүн албан тушаалаасаа буусны дараа тодорхой хугацаанд лобби хийхийг (Лобби хийх ёс зүйн дүрэм²³).

1.1.2. Америкийн Нэгдсэн Улс

Сонгуулийн кампанит ажлын хугацаа. Холбооны сонгуулийн кампанит ажлын тухай хуульд²⁴ сонгуулийн үеийн хугацааг нарийн заагаагүй бөгөөд сонгуулийн санхүүжилт, тайлагналтай холбоотой зохицуулалтыг илүү тусгасан байдаг.

Аль ч сонгуулийн мөчлөг нь нэр дэвшигч бүртгүүлж, хөрөнгө орлогоо мэдүүлснээр эхэлдэг.²⁵ Жишээ нь, Ерөнхийлөгчийн сонгуулийн кампанит ажил ихэвчлэн 18-24 сар үргэлжилж, сонгуулийн жилийн 11 дүгээр сарын эхний долоо хоногт өндөрлөдөг. Энэ хугацаанд нэр дэвшигчид намуудын хурлаар тодорч, анхан шатны сонгууль, мэтгэлцээн зэрэг үйл ажиллагаа өрнөдөг.²⁶

Санал худалдан авах. Сонгуулийн бус үеэр санал худалдан авах үйлдлийг АНУ-ын хууль тогтоомжид “санал худалдан авах” (vote buying), “сонгогчдод хахууль өгөх” (bribery of

²² Foreign Influence Transparency Scheme Act 2018. <https://n9.cl/2jttp>

²³ Lobbying Code of Conduct. <https://n9.cl/8fvfg3>

²⁴ Federal Election Campaign Act (FECA) of 1971. <https://n9.cl/6lumz>

²⁵ Election cycle and aggregation. Federal Election Commission. <https://n9.cl/phu29>

²⁶ Overview of the presidential election process. United States Government. <https://n9.cl/gtfuo>

voters), “сонгуулийн луйвар” (election fraud), хууль бус нөлөөлөл (undue influence) гэж томъёолж, дараах үйлдлийг хориглодог:

- Сонгуулийн кампанит ажлын санхүүжилтийн хууль (§52) –
 - улс төрч сонгогчдод мөнгөн урамшуулал, эсхүл эд материалын ашиг өгөх замаар нөлөөлөхийг, энэ зорилгоор гадаадын иргэнээс хандив авахыг;
- Гадаадын авлигын гэмт хэргийн тухай хууль²⁷ –
 - холбооны албан тушаалтан, эсхүл сонгуульд нэр дэвшигч санхүүгийн болон бусад хэлбэрийн ашиг өгөх, авах замаар сонгогчдын саналыг худалдан авах, санал хураалт, эсхүл сонгуулийн үр дүнд хууль бусаар нөлөөлөхийг (АНУ-ын кодын²⁸ 18 дугаар хэсгийн §201-д давхар зохицуулдаг);
- Санал өгөх эрхийн тухай хууль²⁹ –
 - сонгуулийн үйл явцад ямар нэгэн ялгаварлан гадуурхах, дарамт шахалт үзүүлэх, эсхүл санал өгөх эрхэд саад учруулахыг;
- АНУ-ын кодын 18 дугаар хэсэг (§595, 597, 608) –
 - сонгогчийг санал өгөх, эсхүл өгөхөөс татгалзахад нөлөөлөх зорилгоор дарамт шахалт үзүүлэх, эсхүл санхүүгийн нөлөө үзүүлэхийг;
 - сонгогчид их хэмжээний мөнгө, эд зүйл өгөх замаар нөлөөлөхийг;
- АНУ-ын кодын 52 дугаар хэсэг (§20511) –
 - сонгуулийн шударга байдлыг зөрчиж, сонгогчдыг хууран мэхлэх, санал худалдан авахыг.

Төрийн нөөц, хөрөнгийг зүй бусаар ашиглах. АНУ-д сонгуулийн мөчлөгөөс үл хамааран улс төрчдөд төрийн нөөцийг урвуулан ашиглахыг дараах хууль тогтоомжоор зөрчил, эсхүл гэмт хэрэгт тооцдог:

- Сонгуулийн кампанит ажлын санхүүжилтийн хууль, АНУ-ын кодын 52 дугаар хэсэг (§30121) –
 - холбооны нөөцөөс хандив өргөх, эсхүл улс төрийн кампанит ажилд зориулж хөрөнгө ашиглахыг;
- Улс төрийн хортой үйл ажиллагаанаас урьдчилан сэргийлэх тухай хууль буюу Хэтч хууль³⁰ –
 - холбооны албан хаагчид албан тушаалын эрх мэдэл, байр суурийг улс төрийн зорилгоор ашиглах, тухайлбал, албан тушаал, эсхүл албан байр сууриа ашиглан улс төрийн нэр дэвшигчийг дэмжих, улс төрийн намын аливаа арга хэмжээнд оролцохыг;
 - холбооны нөөцийг урвуулан ашиглах, тухайлбал, ажлын цагаар болон төрийн өмч (холбооны байгууллагын байр, автомашин, утас, бусад тоног төхөөрөмж) ашиглан улс төрийн үйл ажиллагаа явуулахыг, эсхүл улс төрийн намын лого хэрэглэхийг;
 - холбооны албан хаагчдыг улс төрийн үйл ажиллагаанд татан оролцуулахыг;
- АНУ-ын кодын 18 дугаар хэсэг (§594, 597, 1346, 1951) –
 - холбооны албан тушаалтан эрх мэдлээ урвуулан ашиглахыг, албан тушаалаа ашиглан сонгуулийн үр дүнд нөлөөлөхийг;
 - холбооны төсвийн нөөцийг улс төрийн зорилгоор ашиглахыг;

²⁷ Foreign Corrupt Practices Act. <https://n9.cl/roins>

²⁸ United States Code. <https://uscode.house.gov/>

²⁹ Voting Rights Act 1965. <https://n9.cl/hu4hi>

³⁰ Act to Prevent Pernicious Political Activities (Hatch Act of 1939). <https://n9.cl/v31e1>

- улс төрч холбооны нөөцийг албадан авч, дарамтлах замаар ашиглахыг;
- АНУ-ын кодын 31 дүгээр хэсэг (§1341, 1342) –
 - холбооны төсвийн нөөцийг хууль ёсны эрхгүйгээр зориулалтаас гадуур зарцуулахыг.

Хориглосон бусад үйл ажиллагаа. Сонгуулийн бус үед улс төрчийн зарим үйл ажиллагааг дараах хууль тогтоомжоор хязгаарлах буюу хориглодог:

- Улс төрийн хортой үйл ажиллагаанаас урьдчилан сэргийлэх тухай хууль буюу Хэтч хууль –
 - шууд болон шууд бус байдлаар улс төрийн хандив цуглуулахыг;
 - нийгмийн сүлжээнд улс төрийн үйл ажиллагаа явуулахыг (тухайлбал, албан үүргээ гүйцэтгэж байхдаа, эсхүл төрийн акаунтаар улс төрийн агуулга нийтлэх, хуваалцах);
- Лобби мэдээллийг илчлэх тухай хууль³¹, АНУ-ын кодын 2 дугаар хэсэг (§1601)–
 - албан тушаалаа хашиж байхдаа, эсхүл ажлаа дууссаны дараах 1-2 жилийн хугацаанд лобби хийхийг;
- АНУ-ын кодын 18 дугаар хэсэг (§201-209, 1346) –
 - аливаа хэлбэрээр ашиг сонирхлыг зөрчил гаргахыг;
- АНУ-ын кодын 52 дугаар хэсэг (§30121) –
 - гадаад улсын иргэнээс мөнгө, хандив, эсхүл бусад дэмжлэг авахыг;
 - төрийн бодлогыг гадаадын ашиг сонирхолд нийцүүлэн явуулахыг.

1.1.3. Бүгд Найрамдах Солонгос Улс

Сонгуулийн кампанит ажлын хугацаа. Нийтийн албан тушаалтны сонгуулийн тухай хуулийн дагуу Ерөнхийлөгчийн сонгуулийн кампанит ажил 23 хоног, Үндэсний Ассамблей болон орон нутгийнх 14 хоног үргэлжилдэг.³²

Санал худалдан авах. БНСУ-д сонгогддог болон төрийн өндөр албан тушаалтнууд, төрийн албан хаагчдын сонгуулийн бус үеэр санал худалдан авахтай холбоотой аливаа үйлдлийг дараах хуулиар хориглодог:

- Улс төрийн санхүүжилтийн тухай хууль³³ (§2) –
 - санал худалдан авах зорилгоор улс төрийн санхүүжилтийг хууль бусаар ашиглахыг;
- Нийтийн албан тушаалтны сонгуулийн тухай хууль³⁴ (§230) –
 - сонгуулийн бүх үе шатанд (энэ нь сонгуулийн бус үед ч хамаарна) санал худалдан авах аливаа үйл ажиллагааг;
 - санал худалдан авах зорилгоор мөнгө, бараа материал, үйлчилгээ, эсхүл бусад ашиг өгөх, хүлээн авахыг;
- Эрүүгийн хууль³⁵ (§130) –
 - сонгуулийн бус үед хууль бус санхүүгийн дэмжлэг авах, эсхүл саналыг худалдан авах зорилгоор мөнгөн хандив өгөхийг.

³¹ Lobbying Disclosure Act 1995. <https://lobbyingdisclosure.house.gov/lda.html>

³² National Election Commission. <https://n9.cl/xhov2>

³³ Political Funds Act 2005. https://elaw.klri.re.kr/eng_service/main.do

³⁴ Public Official Election Act. https://elaw.klri.re.kr/eng_service/main.do

³⁵ Criminal Act. https://elaw.klri.re.kr/eng_service/main.do

Төрийн нөөц, хөрөнгийг зүй бусаар ашиглах. БНСУ-д сонгуулийн бус үед улс төрчид болон төрийн өндөр албан тушаалтнуудын улсын нөөцийг урвуулан ашиглахыг дараах хуулиар хориглодог:

- Нийтийн албан тушаалтны сонгуулийн тухай хуульд (§113) –
 - төрийн нөөц, тухайлбал, хөрөнгө, байгууламж, эсхүл ажлын цагийг улс төрийн зорилгоор ашиглахгүй байхыг;
- Төрийн албаны тухай хууль³⁶ (§66) –
 - төрийн албан хаагчид нийтийн ашиг сонирхлыг хохироох үйл ажиллагаа явуулахыг;
- Нийтийн албан тушаалтны сонгуулийн тухай хууль (§113) –
 - төрийн нөөц, тухайлбал, хөрөнгө, байгууламж, эсхүл ажлын цагийг улс төрийн зорилгоор ашиглахгүй байхыг;
- Авлигын эсрэг хууль³⁷ (§8) –
 - төрийн албан тушаалтан, эсхүл сонгогдсон албан тушаалтан нь саналд нөлөөлөх зорилгоор ямар нэг урамшуулал санал болгохыг;
- Төрийн албан хаагчийг ашиг сонирхлын зөрчлөөс урьдчилан сэргийлэх тухай хууль³⁸ (§13) –
 - төрийн албан хаагч нь төрийн байгууллагын эзэмшиж байгаа болон түрээсэлсэн аливаа хөрөнгө (бараа, тээврийн хэрэгсэл, усан онгоц, нисэх онгоц, барилга байгууламж, газар, байгууламж зэрэг)-ийг хуульд зааснаас бусад тохиолдолд хувийн зорилгоор ашиглах, ашиг олох, эсхүл гуравдагч этгээдэд ашиглуулахыг;
- Эрүүгийн хууль³⁹ (§129, 130) –
 - албан тушаалын эрх мэдлээ ашиглан хахууль авах, өгөх, эсхүл санал худалдан авахыг.

1.1.4. Их Британи, Умард Ирландын Нэгдсэн Хаант Улс

Сонгуулийн кампанит ажлын хугацаа. Сонгуулийн бүртгэл, зохион байгуулалтын тухай хуулийн⁴⁰ дагуу Парламентын сонгуулийн кампанит ажлыг албан ёсоор Парламент тараасны дараа эхэлдэг бөгөөд тус өдрөөс хойш 25 хоногийн дотор санал хураалтыг явуулдаг. (§14)

Санал худалдан авах. ИБУИНХУ-д сонгуулийн бус үед санал худалдан авах аливаа үйлдлийг таслан зогсоох, хязгаарлах замаар урьдчилан сэргийлэх зорилгоор дараах хуулийг мөрддөг:

- Авлигын тухай хууль⁴¹ (§2) –
 - аливаа этгээд санал өгөх, эсхүл өгөхгүй байх зорилгоор эд хөрөнгө буюу бусад ашиг авахыг;
- Ард түмний төлөөллийн тухай хууль⁴² (§113, 114) –
 - сонгогчдыг санал өгөхөд нь нөлөөлөх зорилгоор ямар ч хэлбэрийн мөнгө, эд хөрөнгө, эсхүл амлалт өгөхийг (энэ нь сонгуулийн бус үед ч хамааралтай);

³⁶ State Public Officials Act. https://elaw.klri.re.kr/eng_service/main.do

³⁷ Anti-Corruption Act. https://elaw.klri.re.kr/eng_service/main.do

³⁸ Act on the Prevention of Conflict of Interest Related to Duties of Public Servants. <https://tinyurl.com/ybkmatr>

³⁹ Criminal Act. https://elaw.klri.re.kr/eng_service/main.do

⁴⁰ Electoral Registration and Administration Act 2013. <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2013/6/section/3>

⁴¹ Bribery Act 2010. <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2010/23/contents>

⁴² Representation of the People Act 1983. <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1983/2>

- сонгогчдод эд зүйлс, хоол, хүнс, эсхүл үзвэр үйлчилгээ санал болгох замаар саналд нөлөөлөхийг;
- Улс төрийн нам, сонгууль, ард нийтийн санал асуулгын тухай хууль⁴³ (§54) –
 - улс төрийн намууд, нэр дэвшигчид хууль бус хандив, эсхүл улс төрийн зорилгоор өгч буй материаллаг дэмжлэг хүлээн авахыг;
 - санал худалдан авахад хандив, хөрөнгө ашиглахыг.

Төрийн нөөц, хөрөнгийг зүй бусаар ашиглах. ИБУИНХУ-д улс төрчид төрийн нөөцийг урвуулан ашиглахтай холбоотой үйл ажиллагааг дараах хууль, дүрмээр зохицуулж, хатуу хориглодог.

- Авлигын тухай хууль (§2) –
 - төрийн албан тушаалтан хувийн болон улс төрийн ашиг сонирхолтой холбоотой үйл ажиллагаанд оролцохыг;
- Ард түмний төлөөллийн тухай хууль (§73, 114) –
 - сонгуулийн болон сонгуулийн бус үед төрийн нөөц, хөрөнгийг ашиглан аливаа хууль бус улс төрийн сурталчилгаа хийхийг;
 - төрийн нөөцийг ашиглан сонгогчдод авлига, эсхүл хууль бус урамшуулал өгөхийг;
- Парламентын стандартын тухай хууль⁴⁴ (§7, Part 2) –
 - Парламентын гишүүд намын үйл ажиллагаанд оролцох эрхтэй ч төсвийн хөрөнгийг намын ашиг сонирход ашиглахыг;
- Парламентын гишүүдийн ёс зүйн дүрэм⁴⁵ (§15) –
 - Парламентын гишүүдийн хувьд төрийн нөөц (public resource)-ийг хувийн болон улс төрийн зорилгоор ашиглахыг;
- Авлигын тухай хууль (§1) –
 - төрийн албаны нөөцийг ашиглан хэн нэгэнд хууль бус давуу тал олгохыг;
- Төрийн албаны тухай хууль⁴⁶ –
 - Төрийн албан хаагчид төрийн нөөцийг зөвхөн төрийн албаны зорилгоор ашиглах ёстой, өөрөөр хэлбэл, улс төрийн нам, эсхүл хувь хүнтэй холбоотой үйл ажиллагаанд төрийн өмч, хөрөнгө ашиглахыг;
- Орон нутгийн засаглалын тухай хууль⁴⁷ (§52) –
 - орон нутгийн захиргааны байгууллагууд олон нийтийн нөөц (public support)-өөр улс төрийн чиглэлийн мэдээлэл, хэвлэмэл материал түгээхийг;
- Сайд нарын ёс зүйн дүрэм⁴⁸ (§1.2) –
 - сайд нар албан тушаалын эрх мэдэл, төрийн нөөц (public resource)-ийг хувийн болон улс төрийн зорилгоор ашиглахыг.

Хориглосон бусад үйл ажиллагаа. ИБУИНХУ-д улс төрчид сонгуулийн бус үед албан үүргээс гадуур дараах үйл ажиллагааг хориглосон нь төрийн албаны ёс зүй, ашиг сонирхлын зөрчлөөс урьдчилан сэргийлэхэд чиглэгдсэн байна:

- ашиг сонирхлын зөрчил –

⁴³ Political Parties, Elections and Referendums Act 2000. <https://n9.cl/579bu>

⁴⁴ Parliamentary Standards Act 2009. <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2009/13/contents>

⁴⁵ Code of Conduct for MPs. <https://www.parliament.uk/site-information/glossary/code-of-conduct-for-mps/>

⁴⁶ Civil Service Code. <https://www.gov.uk/government/publications/civil-service-code/the-civil-service-code>

⁴⁷ Local Government Act 1986. <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1986/10/contents>

⁴⁸ Ministerial Code. <https://www.gov.uk/government/publications/ministerial-code>

- Парламентын гишүүд, сайд нар хувийн ашиг сонирхлоо бүрэн ил тод мэдүүлж, ашиг сонирхлын зөрчлөөс зайлсхийх үүрэгтэй (Парламентын гишүүдийн ёс зүйн дүрмийн §1.7, Сайд нарын ёс зүйн дүрмийн §2.1, 7.1);
- албан тушаалын давуу байдлыг урвуулан ашиглах –
 - хээл хахууль өгөх, авах, албан тушаалын үүргээ зөрчин давуу байдал олгох, авахыг хориглоно (Авлигын тухай хууль);
- нууц мэдээллийг задруулах –
 - төрийн албаны нууц мэдээллийг зөвшөөрөлгүйгээр задруулахыг хориглоно (Албан ёсны нууцын тухай хууль⁴⁹);
- албан тушаалын дараах хязгаарлалт –
 - албан тушаалаасаа огцорсны дараа 2 жилийн хугацаанд хувийн хэвшилд ажиллахдаа зөвшөөрөл авах шаардлагатай (Ажлын байрны томилгооны дүрэм⁵⁰).

1.1.5. Канад Улс

Сонгуулийн кампанит ажлын хугацаа. Канадын сонгуулийн тухай хуульд⁵¹ зааснаар сонгуулийн үе нь 36-50 хоног байдаг бөгөөд сонгуулийн товыг зарласан өдрөөс эхлээд сонгуулийн өдрийг хүртэл үргэлжилдэг. (§56)

Санал худалдан авах. Вэстминистер загварын⁵² бусад улс, тухайлбал, ИБУИНХУ, Австрали Улстай харьцуулахад, Канад Улсад сонгуулийн бус үед улс төрчид сонгогчдын саналыг худалдан авах асуудлыг цөөн хууль тогтоомжоор зохицуулж байна. Канадын Сонгуулийн тухай хуулиар сонгуулийн болон сонгуулийн бус үед сонгогчдод санал худалдан авах зорилгоор мөнгө, бараа материал, үйлчилгээ өгөхийг хориглодог ба хууль зөрчигсдөд торгууль ногдуулах, эсхүл эрүүгийн хариуцлага хүлээлгэнэ. (§481)

Төрийн нөөц, хөрөнгийг зүй бусаар ашиглах. Ашиг сонирхлын зөрчлөөс урьдчилан сэргийлэх тухай хуулиар⁵³ албан тушаалтан төрийн нөөцийг хувийн ашиг сонирхолд ашиглахыг хориглодог. (§4)

Хориглосон бусад үйл ажиллагаа. Холбооны түвшинд улс төрчид сонгуулийн бус үед албан үүргээсээ гадуур дараах үйл ажиллагааг хориглодог:

- ашиг сонирхлын зөрчил –
 - Парламентын гишүүд, сенаторууд хувийн ашиг сонирхлын зөрчлөөс зайлсхийх, нийтийн ашиг сонирхлыг дээдлэх үүрэгтэй (Парламентын гишүүдийн ёс зүйн дүрмүүдийн⁵⁴ §7 болон 2);
 - улс төрчид хувийн ашиг хонжоо олох зорилгоор ямар нэг хэлбэрээр бэлэг, давуу тал хүлээн авахыг хориглоно (Ашиг сонирхлын зөрчлөөс урьдчилан сэргийлэх тухай хуулийн §10);
- албан тушаалын давуу байдлыг урвуулан ашиглах –
 - албан тушаалтан албан тушаалаа урвуулан ашиглах, үүргээ зөрчихийг хориглоно (Эрүүгийн хуулийн⁵⁵ §121, 122);

⁴⁹ Official Secrets Act 1989. <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1989/6/contents>

⁵⁰ Business Appointment Rules. <https://www.gov.uk/government/collections/business-appointment-rules>

⁵¹ Canada Elections Act. <https://laws-lois.justice.gc.ca/eng/acts/E-2.01/>

⁵² Вэстминистер загвар: Парламентаас засгийн газраа байгуулдаг ИБУИНХУ-ын загвараар бий болгосон парламентын ардчилсан тогтолцоо. Эх сурвалж: АСДҮОУХ, ННФ. 2020 он. 495 дахь тал.

⁵³ Conflict of Interest Act 2006. <https://laws-lois.justice.gc.ca/eng/acts/c-36.65/>

⁵⁴ Conflict of Interest Code for Members of the House of Commons. <https://tinyurl.com/bsymc8kh>,

Ethics and Conflict of Interest Code for Senators. <https://tinyurl.com/3vub5c6r>

⁵⁵ Criminal Code 1985. <https://laws-lois.justice.gc.ca/eng/acts/c-46/>

- албан тушаалын дараах хязгаарлалт –
 - албан тушаалаас буусны дараа тодорхой хугацаанд хувийн хэвшилд ажиллахдаа ашиг сонирхлын зөрчил үүсгэхгүй байх (Ашиг сонирхлын зөрчлөөс урьдчилан сэргийлэх тухай хуулийн §36).

1.1.6. Холбооны Бүгд Найрамдах Герман Улс

Сонгуулийн кампанит ажлын хугацаа. Сонгуулийн сурталчилгааны эхлэх, дуусах өдрийг хуулиар тогтоогоогүй. Журмаар бол бэлтгэл, сонгуулийн өмнөх болон сонгуулийн сурталчилгааны эцсийн үе шатууд байдаг. Сонгуулийн өмнөх үе шат нь ХБНГУ-ын Ерөнхийлөгч сонгуулийн товыг санал авах өдрөөс нэг жилийн өмнө, эсхүл хэдэн сарын өмнө тогтоосноор эхэлдэг, харин эцсийн үе шат нь санал авах өдрөөс 4-6 долоо хоногийн өмнө эхэлдэг.⁵⁶

Санал худалдан авах. ХБНГУ-ын Эрүүгийн хуульд⁵⁷ “сонгогчдыг худалдан авах” (bribing voters) хэмээн томъёолдог (§108b). Хуульд зааснаар сонгогчдыг санал өгөх, эсхүл өгөхөөс татгалзах, тодорхой байдлаар санал өгөхийг ятгах зорилгоор эд материалын ашиг, давуу тал амлах, өгөх, эсхүл ийм ашиг, давуу талыг хүлээн авахыг хориглодог. Энэ төрлийн үйлдэл нь торгууль ногдуулах, эсхүл нэг жил хүртэлх хугацаагаар хорих ялаар шийтгэх үндэслэл болно.

Төрийн нөөц, хөрөнгийг зүй бусаар ашиглах. Холбооны түвшний улс төрчид сонгуулийн бус үед төрийн нөөц, хөрөнгийг зүй бусаар ашиглахыг дараах хуулиар зохицуулж, зөрчсөн тохиолдолд эрүүгийн болон захиргааны хариуцлага хүлээлгэнэ:

- Холбооны сайд нарын эрх зүйн байдлын тухай хууль⁵⁸ (§5) –
 - сайд нар албан үүргээ гүйцэтгэхдээ төрийн нөөц, хөрөнгийг зөвхөн албаны зорилгоор ашиглах үүрэгтэй;
- Холбооны албан хаагчдын тухай хууль⁵⁹ (§60, 61) –
 - албан хаагчид үүрэгт ажлаа шударгаар, хуулийн дагуу гүйцэтгэх үүрэгтэй бөгөөд хувийн ашиг сонирхлоор төрийн нөөц, хөрөнгийг ашиглахыг, мөн үүрэгт ажлынхаа хүрээнд олж мэдсэн мэдээллийг хувийн зорилгоор ашиглахыг хориглоно.

Хориглосон бусад үйл ажиллагаа. Холбооны түвшинд улс төрчид сонгуулийн бус үед албан үүргээсээ гадуур дараах үйл ажиллагааг хууль тогтоомжоор хориглодог:

- ашиг сонирхлын зөрчил –
 - албан тушаалтнууд хувийн ашиг сонирхлоос үүдэн албан үүргээ гүйцэтгэхдээ шударга бус шийдвэр гаргах, эсхүл албан тушаалаа урвуулан ашиглахыг хориглоно (Үндсэн хууль, Холбооны албан хаагчдын тухай хууль);
- албан тушаалын давуу байдлыг урвуулан ашиглах –
 - албан тушаалтан өөрийн үүрэгт ажлын хүрээнд, эсхүл үүнтэй холбоотойгоор хууль бусаар давуу тал хүлээн авахыг хориглоно;
 - албан тушаалтан өөрийн үүрэгт ажлын хүрээнд хууль бус үйлдэл хийх, эсхүл хийхээс татгалзах зорилгоор давуу тал хүлээн авахыг хориглоно (Эрүүгийн хуулийн §331, 332).

⁵⁶ Election campaign period. Federal Returning Officer. <https://n9.cl/vb13v>

⁵⁷ Criminal Code (Strafgesetzbuch – StGB). https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_stgb/

⁵⁸ Bundesministergesetz, BminG. <https://www.gesetze-im-internet.de/bming/BJNR004070953.html>

⁵⁹ Bundesbeamtengesetz, BBG. https://www.gesetze-im-internet.de/bbg_2009/

1.2. Улс төрчийн хандивын болон хувийн эх үүсвэр

Хандивын хориг, хязгаар. АСДҮОУХ-ийн “Улс төрийн санхүүгийн мэдээллийн сан”-аас харахад, уг санд мэдээлэл нь багтсан 181 улс бүгд улс төрийн санхүүжилтийн хориг, хязгаарыг харилцан адилгүй зохицуулж байна. Тухайлбал, улс төрийн нам, нэр дэвшигч тодорхой эх сурвалжаас хандив авах хориг, хязгаар байна.

Хандивт тавигдах хоригийн янз бүрийн хэлбэрүүд болон тэдгээрийн үндэслэлийг дараах хүснэгтэд танилцуулж байна.

Хүснэгт 4. Хандивт тавих хоригийн үндэслэл

Хандивын хориг	Үндэслэл
Гадаадын ашиг сонирхлоос	Гадаад нөлөөллөөс сэргийлэх; улс үндэстэн тусгаар тогтнох зарчим.
Корпорацаас	Явцуу ашиг сонирхолтой этгээдийн санхүүжилтийн нөлөөг хазаарлах; нэр дэвшигчид/намуудыг ашиг сонирхлын нөлөөллөөс хараат бус байх нөхцөлийг бүрдүүлэх.
Үйлдвэрчний эвлэлээс (зарим үед бүх хэлбэрийн хуулийн этгээд)	Ашиг сонирхлоороо нэгдсэн зохион байгуулалттай холбоодын зүй бус нөлөөллөөс зайлсхийх. Намууд нь нэг талаас хувийн хэвшил, нөгөө талаас үйлдвэрчний эвлэлийн дэмжлэгээр хуваагдан санхүүждэг орнуудад корпорацын хандивт хориг тавьсан бол тэнцвэрийг хангах үүднээс үйлдвэрчний эвлэлийн хандивыг мөн хориглодог.
Төрийн гэрээтэй болон төрийн өмчийн оролцоотой ААН	Улс төрийн зорилгоор төрийн нөөцийг хууль бусаар ашиглах явдлаас сэргийлэх.
Төртэй гэрээ байгуулсан корпорацууд	“Тусыг тусаар хариулах” хэлбэрийн хандив буюу ААН-үүд төрийн худалдан авалтад давуу байдал олж авахын тулд хандив өгөх эрсдэлийг бууруулах.
Нэргүй этгээдээс	Намын санхүүжилтийн ил тод байдлыг хангах, хуулийн тогтоомжийн хэрэгжилтийг хянах боломж бүрдүүлэх.
Шууд бус хандив	Хандивын янз бүрийн хоригийн хэрэгжилтийг хянахад хялбар болгохын тулд зарим оронд бусад этгээдээр дамжуулан хандив өгөхийг хориглодог.

Эх сурвалж: АСДҮОУХ, ННФ. 2020 он.

Улс төрийн санхүүжилтийн зохицуулалт нь хандивын эх үүсвэрийг хязгаарлах, ил тод байдлыг хангахад чиглэдэг ч үр дүн нь янз бүр байдаг. Гадаадын болон нэрээ нууцалсан хандивыг ихэнх улсад хориглодог ч хяналт сул бол хэрэгжилт үр дүнгүй байна. Хандивын хязгаар тогтоосон орнуудын 40 хувь нь намд, 30 хувь нь нэр дэвшигчид өгөх хандивт хязгаар тавьдаг. Гэвч хязгаарыг хэт бага тогтоох нь далд хандивыг өөгшүүлж, хэт өндөр бол бодит нөлөөгүй болдог.⁶⁰

Гадаадын ашиг сонирхлоос хандив авахыг 181 улсаас 71 хувь нь намд, 56 хувь нь нэр дэвшигчид, нэрээ нууцалсан хандивыг 72 хувь нь намд, 52 хувьд нь нэр дэвшигчид хориглодог. Авлигын индексээр тэргүүлж буй 50 улсын хувьд, нэрээ нууцалсан хандив авахыг 84 хувь нь намд, 72 хувь нь нэр дэвшигчид хориглодог.

⁶⁰ Мөн тэнд. 27-29 дэх тал.

Хүснэгт 5. Хандивын хориг байдаг эсэх

Улс төрийн намд/нэр дэвшигчид хандив өгөхийг хориглодог эсэх	Дэлхийн 181 улсаас		Авлигын 2023 оны индексээр тэргүүлсэн 50 улсаас	
	Үгүй	Тийм	Үгүй	Тийм
УЛС ТӨРИЙН НАМД				
Гадаадын ашиг сонирхлоос	52 (29%)	128 (71%)	15 (30%)	35 (70%)
Корпорацаас	130 (72%)	48 (26%)	30 (60%)	20 (40%)
Үйлдвэрчний эвлэлээс	128 (71%)	47 (26%)	30 (60%)	20 (40%)
Төрийн гэрээтэй ААН-ээс	97 (54%)	69 (38%)	24 (48%)	24 (48%)
Төрийн оролцоотой ААН-ээс	73 (40%)	93 (51%)	18 (36%)	31 (62%)
Нэргүй этгээдээс	48 (27%)	130 (72%)	8 (16%)	42 (84%)
НЭР ДЭВШИГЧИД				
Гадаадын ашиг сонирхлоос	69 (38%)	101 (56%)	15 (30%)	35 (70%)
Корпорацаас	128 (71%)	42 (23%)	32 (64%)	15 (30%)
Үйлдвэрчний эвлэлээс	120 (66%)	46 (25%)	27 (54%)	20 (40%)
Төрийн гэрээтэй ААН-ээс	103 (57%)	54 (30%)	24 (48%)	21 (42%)
Төрийн оролцоотой ААН-ээс	89 (49%)	70 (39%)	21 (42%)	25 (50%)
Нэргүй этгээдээс	64 (35%)	95 (52%)	11 (22%)	36 (72%)

Эх сурвалж: АСДҮОУХ, 2024.12.12.

Судалгаанд хамрагдсан 181 улсын дунд, сонгуулийн бус үед улс төрийн намд хандив өгөх мөнгөн дүнд хязгаарлалт тогтоосон улс 88 (49%) байсан нь санхүүгийн хяналт тогтоох оролдлого хийгдэж байгааг харуулж байна. Харин сонгуулийн үед ийм хязгаарлалт тогтоосон улс орон 56 (31%) байгаагаас үзэхэд, сонгуулийн үеийн хандивын хяналт харьцангуй сул байж болзошгүй байна.

Харин авлигын индексээр тэргүүлж буй 50 улсын хувьд, сонгуулийн бус хугацаанд мөнгөн хандивын хязгаарлалт 30 улс (60%)-д үйлчилдэг бол сонгуулийн үед энэ үзүүлэлт 32% болж буурч байна. Энэ нь улс төрийн санхүүжилтийн ил тод байдал сонгуулийн бус хугацаанд илүү сайн хангагдаж, сонгуулийн үеэр харьцангуй сул байх хандлагатай байгааг илтгэнэ.

Хандивыг банкны системээр дамжуулахдаг журам. Улс төрийн нам, нэр дэвшигч мөнгөн хандивыг банкны системээр дамжуулахыг зохицуулсан 82 улс (45%) байна. Авлигын индексээр тэргүүлж буй улсуудаас 17 улс (34%)-д банкны системийг ашиглаж байна. (Хавсралт 1.)

“Сонгуулийн (кампанит ажлын) санхүүжилтийн данс” нь улс төрийн нам, нэр дэвшигчийн сонгуулийн санхүүжилтийн зориулалттай банкны тусгай данс бөгөөд ихэнх тохиолдолд, нам, нэр дэвшигчид өөрийн дансны талаарх мэдээллийг хууль сахиулах байгууллагад тайлагнах үүрэгтэй байдаг. Тухайн дансаар бүхий л хандив, зарцуулалт орж гарч байх ёстой.⁶¹

Нэр дэвшигчийн хувийн эх үүсвэр. Нэр дэвшигч өөрийн сонгуулийн кампанит ажилд оруулах мөнгөн дүнд 181 улсаас 108 улс (60%)-д хязгаар тогтоогүй байна. Харин 51 улс (28%) хоёр төрлийн хязгаар тогтоосон байна: 22 улс (12%)-д нэр дэвшигчид зориулсан хязгаар, 29 улс (16%)-д хувь нэр дэвшигчид зориулсан хандивын хязгаар.

Нийт 51 улс (28%) хоёр төрлийн хязгаарын аль нэгийг буюу хоёуланг нь тогтоосон байна. Тодруулбал, 22 улс (12%) нь нэр дэвшигчдэд, 29 улс (16%) нь бие даан нэр дэвшигчдэд зориулсан хандивын хязгаар тогтоосон бөгөөд эдгээр улс дунд зарим нь давхар хязгаартай байна.

⁶¹ АСДҮОУХ, ННФ. 2020 он. 492 дахь тал.

Энэ дүр зураг авлигын индексээр тэргүүлж буй 50 улсад мөн ажиглагдаж байна. 28 улс (56%)-д хязгаар тогтоогүй байна. Нэр дэвшигчид зориулсан тусгай хязгаарыг 8 улс⁶² (16.00%)-д, хувь нэр дэвшигчид зориулсан хандивын хязгаарыг 9 улс⁶³ (18.00%)-д тогтоосон байна.

1.2.1. Австралийн Холбооны Улс

Хандивын эх үүсвэр. Холбооны сонгуулийн тухай хуулийн 3А хэсэгт хандивтай холбоотой шаардлагыг зохицуулдаг. (§302A-307) Хуулийн дагуу хандивлагч улс төрийн намд хандивлахад сонгуулийн бус үе, эсхүл сонгуулийн үе гэж тусгайлан зааглаагүй.

Гадаадын хандив: Хуулиар гадаадын хандивлагчаас улс төрийн нам, нэр дэвшигч, эсхүл холбоотой байгууллагад хандив өгөхийг хориглодог байсныг 2018 онд өөрчилж, 1000 австрали доллар ба түүнээс дээш хэмжээний хандивыг хориглосон. (§287AA, 302)

Корпорацийн хандив: Холбооны сонгуулийн тухай хуулиар улс төрийн хандив, зардлыг ил тод байлгах шаардлагатай тул нэр дэвшигч хандивын хэмжээ, зориулалтыг Сонгуулийн хороонд тайлагнах үүрэгтэй. “Хандивын ил болгох ёстой босго хэмжээ” (disclosure threshold)⁶⁴ болох 16,900 австрали доллараас дээш байх ба босго хэмжээг давсан бол тайлагнана.

Нэрээ нууцалсан хандив: Сонгуулийн хорооноос тогтоосон хандивын босго хэмжээнээс доогуур байвал нэргүй хандивыг хориглодоггүй. Нам, нэр дэвшигчид өгөх нэргүй хандивын хязгаар 1000 австрали доллар.

Сонгуулийн бус үед хандивлагч намд өгөх хандивын хязгаар: Сонгуулийн хороо улс төрийн намууд, улс төрийн кампанит ажилчид, холбогдох байгууллагууд, гуравдагч этгээдүүд болон хандивлагчдын тайланг жил бүрийн 2 дугаар сарын ажлын эхний өдөр дуусахаас өмнө нийтэлнэ. Жилийн тайланг тус хорооны “Ил тод байдлын бүртгэл” (Transparency Register)-д нийтэлдэг. Хандивыг тасралтгүй хийх боломжтой бөгөөд улс төрийн намын жилийн тайланд тусгах шаардлагатай. Хандивыг хэзээ, хэр олон удаа хийснээс үл хамааран ил болгох ёстой босго хэмжээнд мөн хамаарна.

Сонгуулийн үеэр хандивлагч намд өгөх хандивын хязгаар: Ганц шаардлага нь улс төрийн намын хандивын хэмжээ ил болгох ёстой босго хэмжээг давсан бол намын тайланд тусгуулж, Сонгуулийн хороонд мэдээлнэ.

Хандивыг банкны системээр дамжуулах журам: Хандивыг банкны системээр дамжуулна гэсэн тодорхой заалт байхгүй. Гэсэн хэдий ч намууд Сонгуулийн хорооны Улс төрийн намуудад зориулсан санхүүгийн мэдээллийг ил тод болгох гарын авлагыг дагаж мөрдөхийн тулд намын банкны данстай байх шаардлагатай.

Нэр дэвшигчийн хувийн эх үүсвэр. Хамтын нөхөрлөлийн хууль тогтоомжид нэр дэвшигч сонгуулийн кампанит ажилд өөрөөсөө санхүүжүүлэх, санхүүжилтийн мөнгөн дүнгийн хязгаарыг зохицуулаагүй.

Нэр дэвшигч өөрийн мөнгөөр сонгуулийн кампанит ажлыг өөрийн мөнгө, хандиваар явуулахаас үл хамааран хуулийн дагуу авсан хандив, гарсан зардал, зориулалт зэргийг тайлагнах үүрэгтэй. Тухайлбал, 16,900 австрали доллараас дээш гарсан хандивыг Сонгуулийн хороонд тайлагнана.

⁶² Бутан, Израил, ИБУИНХУ, Канад, Литва, Польш, Уругвай, Чили зэрэг улсад нэр дэвшигчид зориулсан тусгай хязгаарыг тогтоосон.

⁶³ Австри, БНСУ, Гүрж, Исланд, Итали, Латви, Тайвань (БНХУ), Фижи, Финланд зэрэг улсад хувь хүнд зориулсан хандивын хязгаарыг тогтоосон.

⁶⁴ “Ил болгох ёстой босго хэмжээ” (disclosure threshold)-г 2005 оноос эхэлж тогтоосон бөгөөд инфляцыг харгалзан жил бүрийн 7 дугаар сарын 1-ний өдрөөс шинэчилдэг. 2005-2006 онд ил болгох ёстой босго хэмжээ 10,000 австрали доллараас дээш, 2023-2024 онд - 16,300 австрали доллараас дээш байсан. 2024.07.01-ээс 2025.06.30-ны өдрийн хооронд ил болгох ёстой босго хэмжээ 16,900 австрали доллараас дээш байна. Эх сурвалж: Disclosure threshold. Australian Electoral Commission. https://www.aec.gov.au/About_AEC/

Австрали Улсад нэр дэвшигч сонгуулийн кампанит ажилд зориулж зээл авахыг хориглосон заалт байхгүй. Харин улс төрийн намд ийм зорилгоор зээл авахыг Холбооны сонгуулийн тухай хуулиар хориглодог (§306A).

1.2.2. Америкийн Нэгдсэн Улс

Хандивын эх үүсвэр. Холбооны сонгуулийн кампанит ажлын тухай хуулиар сонгуулийн кампанит ажлын санхүүжилтийн ил тод байдал, хандивын дээд хэмжээ, зарцуулалт, мөн Холбооны түвшний нэр дэвшигчид, улс төрийн намууд, “улс төрийн үйл ажиллагааны хороод” (political action committees, PACs)-ын санхүүжилт зэргийг зохицуулдаг. Харин АНУ-ын кодын 2 дугаар хэсэгт АНУ-ын Конгрессын бүтцийн асуудлууд, хууль тогтоох үйл явцаас гадна сонгуулийн системийн үндсэн зохицуулалт, Конгрессын гишүүдийн сонгууль, бүртгэл, тойрог зохион байгуулалт, сонгуулийн үйл явцын ерөнхий зохицуулалтыг агуулдаг.

АНУ-д улс төрчдийн хандивын эх үүсвэр нь олон янз байдаг:

- хувь хүн нь нэр дэвшигчдэд хандив өгөх боломжтой боловч хандив өгөх мөнгөн дүнгийн хязгаартай;
- ААН нь нэр дэвшигчдэд хандив шууд өгөх боломжгүй ч улс төрийн үйл ажиллагааны хороо (PAC)-гоор дамжуулан хандив өгөх боломжтой;
- хүний эрхийг хамгаалагчид, ААН-үүд нь эдийн засгийн болон улс төрийн зорилгоор хандив өгөх боломжтой боловч хандив өгөх мөнгөн дүнгийн хязгаартай.

Ашгийн бус ААН, үйлдвэрчний эвлэл, Холбооны засгийн газартай гэрээ байгуулан ажиллаж байгаа гүйцэтгэгч байгууллага, гадаадын болон нэргүй эх үүсвэрээс хандив өгөхийг хориглосон.

Гадаадын ашиг сонирхлын хандив: АНУ-ын кодын 2 дугаар хэсэгт зааснаар гадаадын иргэн шууд болон шууд бусаар мөнгө болон бусад үнэ цэнтэй зүйл хандивлах, эсхүл шууд болон далд амлалт өгөх нь хууль бус байна. (§434)

Корпорацийн хандив: Корпорац, үйлдвэрчний эвлэл нь нам, холбооны нэр дэвшигчид шууд хандив өгөх боломжгүй ч хязгаарлалтын дагуу улс төрийн үйл ажиллагааны хороо (PAC)-гоор дамжуулан хувь нэмрээ оруулах боломжтой. (§441)

Нэрээ нууцалсан хандив: Нэр дэвшигч, нэр дэвшигчийн улс төрийн хороо 50 ам.доллараас дээш хэмжээтэй нэргүй хандивыг хүлээн авахгүй. (§432)

Сонгуулийн бус үед хандивлагч намд өгөх хандивын хязгаар: АНУ-д хандивын мөнгөн хязгаарыг хандивлагч, хүлээн авагчаас хамааран янз бүрийн түвшинд тогтоосон байдгаас зармыг нь дараах хүснэгтэд танилцуулж байна. Хязгаарын хэмжээг инфляцыг харгалзан шинэчилдэг.

Хүснэгт 6. Хандив өгөх мөнгөн дүнгийн хязгаар, 2021-2022 он

Хандивлагч	Хүлээн авагч			
	Нэр дэвшигчдийн хороо	PAC (SSF ба холболтгүй)	Намын хороо: үндэсний	Үндэсний намын хорооны нэмэлт данснууд
Хувь хүн	Нэг удаагийн сонгуульд 2900 ам.доллар*	Жилд 5000 ам.доллар	Жилд 36,500 ам.доллар*	Нэг дансанд, жилд 109,500 ам.доллар*
Нэр дэвшигчдийн хороо	Сонгууль бүрт 2000 доллар	Жилд 5000 ам.доллар	Хязгааргүй шилжүүлэг	
PAC: олон нэр дэвшигч	Сонгууль бүрт 5000 ам.доллар	Жилд 5000 ам.доллар	Жилд 15,000 ам.доллар	Нэг дансанд жилд 45,000 ам.доллар

РАС: олон нэр дэвшигч бус	Нэг удаагийн сонгуульд 2900 ам.доллар*	Жилд 5000 ам.доллар	Жилд 36,500 ам.доллар*	Нэг дансанд, жилд 109,500 ам.доллар*
Үндэсний намын хороод	Сонгууль бүрт 5000 ам.доллар	Жилд 5000 ам.доллар	Хязгааргүй шилжүүлэг	

Жич: * Сондгой тоотой жилийн инфляцыг индексжүүлсэн.
Эх сурвалж: Холбооны сонгуулийн хороо⁶⁵.

Сонгуулийн үеэр хандивлагч намд өгөх хандивын хязгаар: Мөн хандивлагч, хүлээн авагчаас хамаарч өөр өөр хязгаарлалт байдаг. Хувь хандивлагчийн 2019-2020 оны мөнгөн дүнгийн хязгаарыг авч үзвэл⁶⁶:

- АНУ-ын Ерөнхийлөгчийн сонгуульд нэр дэвшигчид - нэг сонгуульд нэр дэвшигч бүрт 2800 ам.доллар;
- АНУ-ын Төлөөлөгчдийн танхим болон Сенатад нэр дэвшигчид - нэр дэвшигч тус бүрд 2800 ам.доллар;
- Холбооны PACs - PAC бүрт жилд 5,000 ам.доллар;
- Үндэсний намын хороод - Үндэсний намын хороо бүрт жилд 35,500 ам.доллар.

Хандивыг банкны системээр дамжуулах журам: АНУ-ын кодын 2 дугаар хэсэгт зааснаар хувь хүмүүсийн хувьд хандивыг банкны системээр дамжуулдаг. (§432)

Нэр дэвшигчийн хувийн эх үүсвэр. Холбооны сонгуулийн кампанит ажлын тухай хуулийн дагуу сонгуулийн кампанит ажил, улс төрийн үйл ажиллагаа явуулахад улс төрчдийн хувийн эх үүсвэрийг хуулиар хориглодоггүй, ямар нэгэн хязгаар тогтоогоогүй. Харин хувийн хөрөнгийг улс төрийн кампанит ажилд зарцуулахад ил тод байдлыг шаардаж, тайлагнах үүрэгтэй. (§30101.26)

Мөн нэр дэвшигч нь сонгуулийн кампанит ажилд зориулж авсан зээлүүдэд бүртгэл хөтлөлтийн тусгай нэмэлт шаардлагуудыг тавьдаг. Хувь хүний гүйлгээний тайлангуудыг баталгаажуулах, тайлбарлах, тодруулах, үнэн зөв, бүрэн гүйцэд эсэхийг шалгахын тулд бүртгэл хөтлөх бөгөөд бүртгэлд банкны дансны хуулга, ваучер, ажлын хуудас, баримт, дансны тооцоо зэрэг орно.

1.2.3. Бүгд Найрамдах Солонгос Улс

1965 онд анх батлагдсан Улс төрийн сангийн тухай хуулийг 2000 онд улс төрийн хууль бус санхүүжилтээс урьдчилан сэргийлэх, улс төрийн санхүүжилтийн ил тод орчныг бүрдүүлэх зорилгоор шинэчлэн найруулжээ.⁶⁷

Хандивын эх үүсвэр.

Гадаадын ашиг сонирхлын хандив: Улс төрийн сангийн тухай хуульд зааснаар нэр дэвшигч нь гадаадын ашиг сонирхлоос хандив авахыг хориглодог. (§31(1))

Корпорацийн хандив: Мөн хуулиар хориглодог. (§31(1))

⁶⁵ Хандивын мөнгөн дүнгийн хязгаарын бүрэн задаргааг үзнэ үү: Archive of contribution limits. Federal Election Commission (FEC). <https://tinyurl.com/ay6vkjuz>

⁶⁶ Хандивын мөнгөн дүнгийн хязгаарын бүрэн задаргааг үзнэ үү: Contribution limits for 2019-2020. Federal Election Commission (FEC). <https://tinyurl.com/3aavrff3>

⁶⁷ Campaign Finance. Asian Network for Free Elections. <https://n9.cl/1t70l>

Нэрээ нууцалсан хандив: Аливаа дэмжигч нэрээ нууцлан нэг удаа 100,000 хүртэл вон, жилд 1.2 сая хүртэлх воны хандив өгч болно. (§11(3))

Сонгуулийн бус үед хандивлагч намд өгөх хандивын хязгаар: Хувь хүний хандив өгөх мөнгөн дүнгийн хязгаар 1.2 сая вон байна. (§2(4)) ААН-ийн хувьд хандив өгөхийг хориглодог. (§31(1))

Сонгуулийн үеэр хандивлагч намд өгөх хандивын хязгаар: Хувь хүний хандив өгөх мөнгөн дүнгийн хязгаар нь сонгуулийн бус зардалд 500,000 вон, сонгуульд 20,000 вон байна. (§2(4))

Хандивыг банкны системээр дамжуулах журам: Хувь хүний хандив өгөх мөнгөн дүнгээс хамаарч, тухайлбал, нэг удаа 1.2 сая воноос дээш хандив өгсөн бол банкны системээр дамжуулна. (§2(4))

Нэр дэвшигчийн хувийн эх үүсвэр. Нэр дэвшигчид өөрийн сонгуулийн кампанит ажилд оруулах мөнгөн дүнгийн хязгаар тогтоосон нь хандивлагчид хамаатай. Улс төрийн сангийн тухай хуулийн дагуу дэмжигч дэмжигчдийн холбоонд оруулахыг зөвшөөрсөн дэмжлэг буюу хандивын төлбөрийн хэмжээ жилд 20 сая воноос хэтрэхгүй байна. (§11)

1.2.4. Их Британи, Умард Ирландын Нэгдсэн Хаант Улс

Хандивын эх үүсвэр.

Гадаадын ашиг сонирхлын хандив: Улс төрийн нам, сонгууль, ард нийтийн санал асуулгын тухай хуулийн 54 дүгээр зүйлд заасан хандивлагчдын жагсаалтад гадаадын эх үүсвэрийг тусгаагүй.

Корпорацийн хандив: ААН-үүдийг нарийвчлан заадаг.

Нэрээ нууцалсан хандив: Нэр дэвшигч нь нэрээ нууцалсан, эсхүл ямар нэгэн хууран мэхлэлт, нуун дарагдуулсан, эсхүл өөр бусад шалтгаанаар хэн болохыг олж тогтоох боломжгүй хүний хандивыг хүлээн авахыг хориглодог. (§54(1)(b))

Сонгуулийн бус үед хандивлагч намд өгөх хандивын хязгаар: Улс төрийн намууд, сонгууль, бүх нийтийн санал асуулгын тухай хуульд зааснаар намд нэг субъектээс өгсөн хандивын нийт хэмжээ 5,000 фунт стерлингээс дээш гарсан бол тухайн хандивын бүртгэх бөгөөд энэ талаар тайлагнана. (§41)

Сонгуулийн үеэр хандивлагч намд өгөх хандивын хязгаар: Мөнгөн дүнгийн хязгаар тогтоогүй байна.

Хандивыг банкны системээр дамжуулах журам: Ийм зохицуулалт байхгүй.

Нэр дэвшигчийн хувийн эх үүсвэр. Ард түмний төлөөллийн тухай хуульд нэр дэвшигчийн сонгуулийн кампанит ажлын зориулсан өөрийн зардлын дээд хязгаарыг тогтоодог. Суурь хэмжээ нь 7,150 фунт стерлинг, нэмэлт зардал нь сонгогч бүрт 0.05 фунт стерлингээр тооцогдоно. Энэхүү хэмжээг жил бүр инфляцыг харгалзан шинэчилдэг. Энэхүү хязгаарлалт нь нэр дэвшигчдийн санхүүгийн боломжийг тэнцвэржүүлж, сонгуулийн шударга байдлыг хангах зорилготой юм. (§76)

1.2.5. Канад Улс

Хандивын эх үүсвэр. Канадын сонгуулийн тухай хуулиар улс төрийн нам, нэр дэвшигчийн хандивын талаар зарим асуудлыг дараах байдлаар зохицуулж байна:

Гадаадын ашиг сонирхлын хандив: Зөвхөн Канад Улсын иргэн, эсхүл байнгын оршин суугч хувь хүнээс бусад хувь хүн, ААН улс төрийн нам, нэр дэвшигчид хандив өгөхийг хориглодог. (§363(1))

Корпорацийн хандив: ААН хандив өгөхийг мөн хориглодог. (§363(1))

Нэрээ нууцалсан хандив: Улс төрийн нам, нэр дэвшигч нь 20 хүртэл канад долларын нэргүй хандивыг хүлээн авч болно. Ийм хандив авсан этгээд нь хэзээ, ямар арга хэмжээний үеэр, тухайн арга хэмжээнд оролцсон хүмүүсийн ойролцоогоор тоо, хүлээн авсан нэргүй хандивын нийт дүн зэргийг тэмдэглэж хөтөлнө. (§366(2))

Сонгуулийн бус болон сонгуулийн үед хандивлагч намд өгөх хандивын хязгаар: Нэг улс төрийн намд, нэр дэвшигчид жилд 1650 хүртэл канад долларын хандив өгөхийг зөвшөөрдөг бөгөөд энэ хязгаар жил бүрийн 1 дүгээр сарын 1-ний өдөр 25 доллароор нэмэгддэг. Энэхүү зохицуулалт нь сонгуулийн санхүүжилтийн ил тод, шударга байдлыг хангах зорилготой. (§367(1), (1.1))

Хандивыг банкны системээр дамжуулах журам: Нэр дэвшигчийн албан ёсны төлөөлөгч нь зөвхөн нэр дэвшигчийн сонгуулийн сурталчилгааны зорилгоор тус улсын Банкны тухай хуулийн 2 дугаар зүйлд заасан Канад Улсын санхүүгийн байгууллагад, эсхүл эрх бүхий гадаадын банканд тусдаа данс нээхийг хуульчилсан. Тухайн дансаар нэр дэвшигчийн сонгуулийн сурталчилгаатай холбоотой мөнгө хүлээн авахтай холбоотой бүх санхүүгийн гүйлгээ хийгдэнэ. Хэрэв гүйлгээ хийгээгүй бол холбогдох мөнгийг тус дансанд байршуулна. (§477.46(1))

Нэр дэвшигчийн хувийн эх үүсвэр. Канадын сонгуулийн тухай хуульд зааснаар тодорхой сонгуульд нэр дэвшигч өөрийн хөрөнгөөс өөрийн кампанит ажилд нийт 5000 хүртэл канад доллар гаргана. (§367(7))

1.2.6. Холбооны Бүгд Найрамдах Герман Улс

ХБНГУ-ын Үндсэн хуулиар улс төрийн намд өөрийн санхүүжилтийн эх үүсвэр ба түүний зарцуулалт, өөрийн хөрөнгийн талаар нийтэд тайлагнахыг үүрэг болгож хуульчилсан байдаг. (§21.1)

Хандивын эх үүсвэр. Улс төрийн намуудын тухай хуулиар⁶⁸ улс төрийн намуудын санхүүжилтийн ил тод байдал, төрийн санхүүжилт, нэр дэвшигчдийн санхүүжилтийг зохицуулдаг.

Гадаадын ашиг сонирхлын хандив: Гадаад улсын эрх ашгаас улс төрийн намд хандив өгөхийг хориглосон зохицуулалт байхгүй. Гэхдээ Улс төрийн намуудын тухай хуульд хандивын хэмжээнд 1000 еврогийн хязгаар тогтоосон байдаг. (§25(2))

Корпорацийн хандив: Улс төрийн намуудын тухай хуулийн дагуу Корпорацаас хандив өгөхийг хориглох боловч Үндсэн хуулийн дагуу хувьцааны 50-иас дээш хувийг

⁶⁸ Law on Political Parties. <https://www.gesetze-im-internet.de/partg/>

германчууд, эсхүл Европын Холбооны иргэн эзэмшдэг, эсхүл төв байр нь ХБНГУ-д байрладаг бизнесийн байгууллага бол хүлээн зөвшөөрнө.

Нэрээ нууцалсан хандив: Улс төрийн намуудын тухай хуулийн дагуу 500 еврогоос дээш нэргүй хандив өгөхийг хориглоно. (§25(2))

Сонгуулийн бус болон сонгуулийн үед хандивлагч намд өгөх хандивын хязгаар: Хязгаар тогтоогүй.

Хандивыг банкны системээр дамжуулах журам: Хандивыг банкны системээр дамжуулна гэсэн тодорхой заалт байхгүй

Нэр дэвшигчийн хувийн эх үүсвэр. Нэр дэвшигч өөрийн сонгуулийн сурталчилгаанд оруулах мөнгөн дүнгийн хязгаар тогтоогүй.

1.3. Ил тод байдлыг хангах механизм

Санхүүгийн тайлан.⁶⁹ Улс төрийн санхүүжилтийн зохицуулалтын гол асуудал нь оролцогч талууд хаанаас санхүүжилт авч, юунд зарцуулснаа тайлагнах шаардлага юм. Үүний зорилго нь ил тод байдлыг хангаж, НҮБ-ын Авлигын эсрэг конвенцын үзэл санааг биелүүлэхийн зэрэгцээ сонгогчдод мэдээлэлтэй шийдвэр гаргах боломж олгох явдал юм. Мөн хяналтын байгууллагууд хуулийн хэрэгжилтийг хялбар хянаж, хандив, зарцуулалтын хязгаарлалт сахиулахад тус болдог.

Санхүүгийн тайланд хандивлагчдын нэрийг ил болгох асуудал маргаан дагуулдаг. Зарим оронд тодорхой босгоос дээш хандивыг ил тод болгодог бол бага хандив өгсөн иргэдийн хувийн нууцыг хамгаалдаг зохицуулалт үйлчилдэг. Гэвч дэлхийн улс орнуудын 20 орчим хувь нь санхүүгийн тайланг олон нийтэд ил болгодоггүй нь НҮБ-ын конвенцын үзэл санаатай зөрчилддөг. Санхүүгийн тайланг цахим, ойлгомжтой хэлбэрээр нийтэлснээр ил тод байдал хангагдаж, олон нийт хяналт тавих боломжтой болно.

Хүснэгт 7. Санхүүгийн тайлан гаргах шаардлага үндэслэл ба анхаарах асуудал

Үндэслэл	Тайлбар
Улс төрийн санхүүжилтийн ил тод байдлыг нэмэгдүүлэх	Санхүүжилтийг тайлагнах нь Авлигын эсрэг НҮБ-ын Конвенцод нийцүүлэн ил тод байдлыг хангахад чухал үүрэгтэй юм.
Хяналт тавих нөхцөлийг бүрдүүлэх	Хууль тогтоомжийн хэрэгжилтэд үр дүнтэй хяналт тавих нь санхүүгийн тайлан байхгүй нөхцөлд онолын хувьд боломжтой ч бараг бүтэшгүй зүйл билээ.

Асуудал	Үндсэн хувилбар	Тайлбар
Тайлангийн давтамж буюу хугацаа (олон оронд энд дурдсан хоёр хувилбарын аль алиныг нь шаарддаг)	Тогтмол тайлагнах	Намууд нь сонгууль хооронд идэвхтэй ажилладаг орнуудын хувьд тогтмол санхүүжилттэй байх чухал. Сонгууль хооронд улс төрийн намууд нь идэвхгүй улс оронд ч гэсэн, зөвхөн сонгуулийн зардлын тайлан шаардах нь сонгууль болохоос өмнө мөнгө босгож зарцуулах замаар хуулиас бултах боломжийг олгодог.
	Сонгуулийн тайлан	Намуудыг зөвхөн жилийн тайлан гаргахыг шаарддаг оронд сонгуулийн зардлын талаарх мэдээлэл хожимдож гарах талтай. Сонгуулийн үеэр тайлагнаж байх нь сонгогчдод чухал мэдээлэл болох ч хүний нөөц хомс газар хэрэгжүүлэх боломжгүй байж болно.

⁶⁹ АСДҮОУХ, ННФ. 2020 он. 38-40 дэх тал.

Тайлан гаргах талууд (ихэнх улсуудад холимог хувилбар хэрэгжиж байна)	Улс төрийн нам	Санхүүжилт босгож зарцуулахад ихэнх тохиолдолд нэр дэвшигчид гол үүрэгтэй оролцдог боловч ил тод байдлыг хангахад намын санхүүжилтийн тухай мэдээлэл чухал юм.
	Нэр дэвшигч	Сонгуулийн тогтолцоонд нь улс төрийн намууд гол үүрэгтэй улс оронд нэр дэвшигчээс санхүүгийн тайлан шаардахгүй байх нь элбэг. Энэ нь байж болохоор зохицуулалт мэт санагдав ч ил тод байдлыг хумьж, хуулиас бултах боломж олгодог.
	Гуравдагч этгээд	Ил тод байдлыг хангах, хуулийн цоорхойг нөхөхөд чухал боловч гуравдагч этгээдийн зардалд юуг тооцохыг тодорхойлоход заримдаа бэрхшээлтэй байдаг.
Юуг тайлагнах вэ? (ихэнх оронд холимог хувилбарыг ашиглаж байна)	Орлого	Улс төрийн нам, нэр дэвшигчийн бие даасан байдлыг үнэлэхэд санхүүжилтийн эх үүсвэрийн талаарх мэдээлэл сонгогчдод чухал байдаг.
	Зарцуулалт	Зардлын тайлан гаргах шаардлага нэлээд түгээмэл байна. Энэ нь зарцуулалтын хязгаарлалтад тавих хяналтыг сайжруулж, намууд мөнгөө (түүний дотор төрийн санхүүжилтийг) ухаалгаар зарцуулж байгаа эсэхийг шүүн дүгнэх боломжийг сонгогчдод олгодог.
	Өмч хөрөнгө ба өр төлбөр	Томоохон өмч хөрөнгө, өр төлбөрийн тухай мэдээлэл нь ашиг сонирхлын зөрчил байгаа эсэх (мөн сонгуульт албан тушаалтны хөрөнгө сонгуулийн хооронд өөрчлөгдсөн эсэх)-ийг хянахад чухал.
Ямар мэдээллийг олон нийтэд ил болгох вэ?	Олон нийтэд ил тод болгодоггүй	Зарим оронд санхүүгийн тайланг хүлээн авсан байгууллага нь хав дарчих тохиолдол бий. Энэ нь хувийн нууцыг хамгаалах боловч ил тод байдалд халтай.
	Зөвхөн тойм мэдээлэл	Олон оронд зөвхөн тойм мэдээллийг олон нийтэд ил болгодог ба энэ нь хангалттай биш юм.
	Хүлээн авсан бүх мэдээлэл	Ил тод байдлыг дээд зэргээр хангана. Харин бага хэмжээний хандив өгсөн этгээдийн хувийн нууцыг хамгаалах хэрэгцээ байж болох юм.

Эх сурвалж: АСДҮОУХ, ННФ. 2020 он.

Улс төрийн санхүүжилтийн зохицуулалтын хэрэгжилтийг хангах нь.⁷⁰ Улс төрийн санхүүжилтийн зохицуулалтын гол асуудал нь хэрэгжилтийг хангах явдал юм. Хандивын хяналт сул байхад нууцаар мөнгө өгөх, корпорациуд хувь хүнээр дамжуулан хандив өгөх зэрэг зөрчил түгээмэл гардаг. Хуулийн хэрэгжилтийг хангахын тулд хараат бус, бие даасан байгууллагатай байх шаардлагатай.

Хяналтын байгууллага нь хууль сахиулж зөрчлөөс урьдчилан сэргийлэхээс гадна олон нийтэд ил тод байдал хангах нь чухал. Санхүүгийн тайланг нийтэд ил болговол хэвлэл мэдээлэл, иргэний нийгэм улс төрийн санхүүжилтийг хянахад чухал үүрэг гүйцэтгэнэ. Эрэн сурвалжлах сэтгүүлчид зөрчлийг илрүүлж, олон нийтэд мэдээлснээр улс төрийн намууд нэр хүндээ алдахаас сэргийлж хууль дүрмээ сахихад нөлөөлдөг. Үүнээс гадна хариуцлагын механизм нь гаргасан зөрчилд тохирсон байх ёстой бөгөөд давтан зөрчлөөс сэргийлэхэд чиглэсэн торгууль, төрийн санхүүжилтийг зогсоох, ноцтой тохиолдолд эрүүгийн хариуцлага хүлээлгэх арга хэмжээг авч хэрэгжүүлэх шаардлагатай.

1.3.1. Австралийн Холбооны Улс

Намын санхүүгийн тогтмол тайлан: Холбооны сонгуулийн тухай хуулийн XX хэсгийн дагуу Сонгуулийн хороонд бүртгэлтэй улс төрийн намууд жил бүр тайлан гаргах бөгөөд тайлангаа санхүүгийн жил дууссанаас хойш 16 долоо хоногийн дотор хороонд хүргүүлсэн байна. Намын санхүүгийн жилийн тайланд орлого, зарлагаа зүйлчилсэн байдлаар тусгана. Уг тайланд сонгуулийн кампанит ажлын санхүүжилтийн мэдээллийг тусгана.

⁷⁰ Мөн тэнд. 40-43 дахь тал.

Нэр дэвшигчийн сонгуулийн кампанит ажлын санхүүгийн ил тод байдал: Нэр дэвшигчид санал авсан өдрөөс хойш 15 долоо хоногийн дараа хүлээн авсан хандив, хандивлагчдын тоо, зардлын дэлгэрэнгүй мэдээллийг багтаасан сонгуулийн тодруулгыг гаргана.

Хяналт тавих субъект, зөрчилд хүлээлгэх хариуцлага: Сонгуулийн тухай хуулийн ХХ хэсэгт заасан мэдээллийг задруулах үүргээ биелүүлж байгаа эсэхэд шалгалт хийх эрхийг Сонгуулийн хороо (АЕС)-нд өгсөн. Сонгуулийн хороо нь тайлан, тодруулгад нийцлийн шалгалт хийх бөгөөд үүргээ биелүүлээгүй этгээдийг эрүүгийн хариуцлагад татах боломжтой. Ноцтой зөрчил гаргасан бол торгууль ногдуулах, сахилгын хариуцлага хүлээлгэх, хорих ялаар шийтгэх, зохисгүй зарцуулсан мөнгийг буцаан төлүүлэх, эрх бүхий этгээдийг сайдыг албан тушаалаас нь чөлөөлөх, сонгуульд нэр дэвших эрхийг нь хасах зэрэг хариуцлага тооцно.

1.3.2. Америкийн Нэгдсэн Улс

Намын санхүүгийн тогтмол тайлан: Улс төрийн намууд, улс төрийн хороод (PACs) зэрэг улс төрийн байгууллагууд кампанит ажлын санхүүгийн тайлангаа Холбооны сонгуулийн хороонд тогтмол буюу улирал, сар бүрийн сүүлийн өдрийн байдлаар бүрэн гаргана. Уг тайланд орлого, зарлагаа тусгана.

Нэр дэвшигчийн сонгуулийн кампанит ажлын санхүүгийн ил тод байдал: Нэр дэвшигч сонгуулийн кампанит ажлын санхүүгийн тайлангаа тогтмол гаргана. Нэр дэвшигчдийн кампанит ажлын хороод хандив авсан, эсхүл 100,000 ам.доллараас дээш зардал гаргасан бол сар бүр, эсхүл улирал тутам тайлан гаргана. Сонгуулийн өмнөх тайланг сонгууль болохоос 12 хоногийн өмнө, сонгуулийн дараах тайланг сонгуулийн санал хураалтаас 30 хоногийн дараа гаргана. Нэр дэвшигчийн сонгуулийн сурталчилгааны хороод сонгууль болохоос 20 хоногийн өмнө эхэлж, сонгууль болохоос 48 цагийн өмнө дуусах хугацаанд тухайн нэр дэвшигчийн эрх бүхий хорооноос авсан 1000 доллар ба түүнээс дээш хэмжээний хандивыг хүлээн авснаас хойш 48 цагийн дотор тайлагнана.

Хяналт тавих субъект, зөрчилд хүлээлгэх хариуцлага: Сонгуулийн хороо тайлангуудыг нягтлан шалгах бөгөөд зөрчил гаргасан этгээдийг торгох, эсхүл хорих ялаар шийтгэнэ.

1.3.3. Бүгд Найрамдах Солонгос Улс

Намын санхүүгийн тогтмол тайлан: Улс төрийн сангийн тухай хуулийн дагуу жилийн улс төрийн намууд тайлангаа дараа оны 2 дугаар сарын 15-ны өдрийг хүртэлх хугацаанд гаргаж Сонгуулийн хороонд хүргүүлнэ. Тайланд орлого, зарлагаа зүйлчилсэн байдлаар дэлгэрэнгүй тусгана. (§40) Уг тайланд сонгуулийн кампанит ажлын санхүүжилтийг мөн тайлагнах бөгөөд тухайн сонгуулиас хамааран хугацаа нь янз бүр байдаг. (§40.1)

Нэр дэвшигчийн сонгуулийн кампанит ажлын санхүүгийн ил тод байдал: Нэр дэвшигч тайлагнах бөгөөд тухайн сонгуулиас хамааран хугацаа нь янз бүр байдаг. (§40.2)

Хяналт тавих субъект, зөрчилд хүлээлгэх хариуцлага: Улс төрийн сангийн тухай хуулийн дагуу намын тайланд олон талын хяналт тавьдаг. Тухайлбал, Сонгуулийн хороо нь нам, нэр дэвшигчийн улс төрийн орлого, зарлагын дэлгэрэнгүй мэдээлэл, дагалдах баримт бичгийг нийтлэх бөгөөд ийнхүү нийтлэгдсэн өдрөөс хойш гурван сарын хугацаанд олон нийтийн хяналт шалгалтыг хийнэ. Энэ хугацааг "хяналтын хугацаа" гэдэг. Дараагийн хяналт бол тухайн хяналтын хугацаанд холбогдох тайлан, түүнд хавсаргасан баримт бичигт сэтгэл хангалуун бус байгаа хэн бүхэн нотлох баримтын хамт бичгээр Сонгуулийн хороонд гомдол гаргаж болно. Харин Сонгуулийн хороо нь уг гомдлыг хүлээн авсан өдрөөс хойш 60 хоногийн дотор хянан шалгаж, шалгалтын үр дүнг гомдол гаргагчид мэдэгдэнэ. (§42) Сонгуулийн хороо

нь өөрөө мөрдөн байцаалт явуулах, эсхүл мөрдөн байцаалтад шилжүүлэх, болзошгүй зөрчил гаргагчаас болон бусдаас нэмэлт мэдээлэл хүснэ. (§43, 52)

Улс төрийн сангийн тухай хуулийг зөрчсөн бол 5 хүртэлх жилээр хорих, 10 сая хүртэлх воноор торгоно. (§45) Мөн тухайн этгээд нь 10 жилийн хугацаанд төрийн аливаа албан тушаал эрхлэх, төрийн албанд томилогдохыг хориглоно.

1.3.4. Их Британи, Умард Ирландын Нэгдсэн Хаант Улс

Намын санхүүгийн тогтмол тайлан: Улс төрийн намууд ба Ард нийтийн санал асуулгын тухай хуулийн дагуу бүртгэлтэй улс төрийн нам нь тайлангаа улирал бүр гаргаж өгнө. Тайланд орлого, зарлагаа зүйлчилсэн байдлаар дэлгэрэнгүй тусгана. Мөн сонгуулийн хугацаанд 7 хоног тутмын тайлан гаргаж өгнө. Энэхүү 7 хоног тутмын тайланд тухайн хугацаанд хүлээн авсан 5000 фунт стерлингээс дээш хандивыг, эсхүл хүлээн аваагүйг тусгана. Мөн нам нь сонгуулийн сурталчилгааны санхүүжилтийн тайланг дээрх тайлангийн адил гаргана. (§62, 63)

Нэр дэвшигчийн сонгуулийн кампанит ажлын санхүүгийн ил тод байдал: Нэр дэвшигч нь тайландаа хандивын мэдэгдлийг тусгана. (§10, Хавсралт 16)

Хяналт тавих субъект, зөрчилд хүлээлгэх хариуцлага: Улс төрийн намууд болон Сонгуулийн хороо нь бүх шатны сонгууль болон нийтийн санал асуулга бүр улс төрийн намаас ирүүлсэн тайланг хүлээн авч нийтэлнэ. Сонгуулийн хороо нь хяналт тавих чиг үүрэгтэй бөгөөд тэдгээрийн хэрэгжилтийг хангах, мөрдөн шалгах эрх, үүргийг хэрэгжүүлнэ. Хууль зөрчсөн тохиолдолд торгох ялаар шийтгэнэ. (§5, 145)

1.3.5. Канад Улс

Намын санхүүгийн тогтмол тайлан: Канадын сонгуулийн тухай хуулийн дагуу бүртгэлтэй улс төрийн намын санхүүгийн гүйлгээний бүрэн бөгөөд үнэн зөв, тогтоосон хэлбэрээр гаргасан тайланг аудиторын дүгнэлтийн аудитын дүгнэлтийн хамт Сонгуулийн хороонд хүргүүлнэ. Тайланд орлого, зарлагаа зүйлчилсэн байдлаар дэлгэрэнгүй тусгана. (§433.1) Бүртгэлтэй нам нь мөн сонгуулийн кампанит ажлын санхүүгийн тайланг дээрх тайлангийн адил гаргаж хүргүүлнэ. (§437)

Нэр дэвшигчийн сонгуулийн кампанит ажлын санхүүгийн ил тод байдал: Нэр дэвшигч нь сонгуулийн кампанит ажлын санхүүжилтийн тайланг тогтоосон хэлбэрийн дагуу гаргаж Сонгуулийн хороонд хүргүүлнэ. (§477.59)

Хяналт тавих субъект, зөрчилд хүлээлгэх хариуцлага: Сонгуулийн хорооны ажилтан нь сонгууль, бүх нийтийн санал асуулга болон сонгуулийн тогтолцооны бусад холбогдох асуудлуудыг хариуцдаг бол комиссар нь нам болон сонгуулийн санхүүжилтэд хяналт тавьж ажилладаг. Комиссар өөрийн санаачилгаар эсхүл гомдлын дагуу мөрдөн байцаалт явуулж болно. Сонгуулийн хороо мөрдөн байцаалтын ажиллагаа явуулах, болзошгүй зөрчил гаргагчаас болон бусдаас нэмэлт мэдээлэл авах буюу хүснэ. Хэрэв гэмт хэрэг үйлдсэн гэж үндэслэлтэй үндэслэлээр үзвэл эрүүгийн хэрэг үүсгэж болно. Хууль зөрчсөн тохиолдолд торгох ялаар шийтгэнэ. Хууль зөрчсөн тохиолдолд торгууль ногдуулах, эсхүл хорих ялаар шийтгэх, намын бүртгэлээс хасах хүртэл арга хэмжээ авна. (§509.2, 510.1, 2)

1.3.6. Холбооны Бүгд Найрамдах Герман Улс

Намын санхүүгийн тогтмол тайлан: Улс төрийн намуудын тухай хуулийн дагуу нам жил бүр гаргаж өгөх хариуцлагын тайлан нь орлого, зарлагын тайланд үндэслэсэн ашиг, алдагдлын данс, холбогдох баланс, тайлбар хэсгээс бүрдэнэ. Нягтлан бодох бүртгэлийг зөв

хөтлөх зарчмыг баримтлан тухайн намын хөрөнгө, хөрөнгийн гарал үүсэл, ашиглалтын талаарх мэдээллийг бодит нөхцөл байдалд нийцүүлэн гаргаж өгдөг. Тайланд орлого, зарлагаа зүйлчилсэн байдлаар дэлгэрэнгүй тусгахаас гадна сонгуулийн болон өдөр тутмын зардлуудаа ялгаж тайлагнах журамтай тул сонгуулийн кампанит ажлын санхүүгийн тайланг тусгайлан гаргах шаардлагагүй. (§24.1,2,5)

Нам нь тайлангийн жилийн дууссаны дараа жилийн 9 дүгээр сарын 30-ны өдрийн дотор ХБНГУ-ын Бундестагийн Ерөнхийлөгчид хариуцлагын тайлангаа ирүүлнэ. ХБНГУ-ын Бундестагийн Ерөнхийлөгч энэ хугацааг гурван сар хүртэл сунгаж болно. (§19a(3))

Хяналт тавих субъект, зөрчилд хүлээлгэх хариуцлага: ХБНГУ-ын Бундестагийн Ерөнхийлөгч нь хариуцлагын тайланг албан ёсны болон бодитой зөв эсэх, хуулийн шаардлагыг хангаж байгаа эсэхийг шалгана. ХБНГУ-ын Бундестагийн Ерөнхийлөгч аль нэг намын тайланд тусгагдсан мэдээлэл буруу гэсэн тодорхой заалттай бол тухайн нам нь тайлбар хийх боломжийг холбогдох талд олгоно. Тэрээр өөрийн дүгнэлтийн үнэн зөвийг аудитор эсхүл аудитын компани, тангараг өргөсөн нягтлан бодогч, аудитын компаниар баталгаажуулахыг шаардаж болно. Намын санхүүгийн тайланг мөн Парламентын нэгж болон Аудитын байгууллага мөн хянах чиг үүрэгтэй. (§23)

Нам нь хариуцлагын тайлангаа заасан хугацаанд ирүүлээгүй бол буцалтгүй тусламжтай холбоотой Засгийн газрын санхүүжилт авах эрхээ бүрмөсөн алдах болно. (§19a(3)) Хэрэв 25.2-т заасныг зөрчиж хандив хүлээн авсан бөгөөд 25.4-т заасны дагуу ХБНГУ-ын Бундестагийн Ерөнхийлөгчид шилжүүлээгүй бол тэд хууль бусаар олсон мөнгөн дүнг 3 дахин нэмэгдүүлсэнтэй тэнцэх хэмжээний нэхэмжлэл гарна. Хэрэв хариуцлагын тайланд хуулийн дагуу хандивын тухай нийтлээгүй бол түүнд нийтлээгүй мөнгөн дүнг 2 дахин нэмэгдүүлсэнтэй тэнцэх хэмжээний нэхэмжлэл гарна. Уг мөнгийг төлөх үүргийг Ерөнхийлөгч захиргааны актаар тогтоодог. Хариуцлагын тайланд худал мэдээлсэн, эсхүл өмнө нь дурдсан нэхэмжлэлийн мөнгөн дүнг шилжүүлээгүй бол торгох, 3 хүртэлх жилээр хорих ялаар шийтгэнэ. Харин сайн дураараа мэдүүлэг өгсөн, эсхүл мэдүүлэг өгөхөд оролцсон аливаа этгээдийг шийтгэгдэхгүй. Түүнчлэн аудитор буюу аудиторын туслахын хувьд хариуцлагын тайлангийн аудитын үр дүнг буруу мэдээлсэн, аудитын чухал нөхцөл байдлын талаар тодруулаагүй зэрэг зөрчил гаргасан бол торгох, 3 хүртэл жилээр хорих ялаар шийтгүүлнэ. Тайлан гаргах, эсхүл буруу баталгаажуулсан тайлан гаргах. Харин гэмт этгээд төлбөртэй буюу өөрт болон бусдад давуу тал олгох, эсхүл хор хөнөөл учруулах зорилгоор үйлдсэн бол торгох, 5 хүртэл жилээр хорих ялаар шийтгүүлнэ. (§31)

Хоёр. Сонгуулийн бус үед гуравдагч этгээдийн улс төрийн үйл ажиллагаа

Улс төр, сонгуулийн кампанит ажилд оролцогчдын хүрээ өргөжин тэлж, улам бүр чухал нөлөө бүхий оролцогчоор тодорч буй нэгэн бүлэг бол “гуравдагч этгээд” буюу сонгуульд нэр дэвшигч биш хувь хүн, аж ахуйн нэгж, төрийн бус байгууллагууд юм. Эдгээр этгээд нь шууд нэр дэвшихгүй хэдий ч тодорхой бодлогын хувилбар (policy alternative)-ыг дэмжих, эсхүл улс төрийн нам, нэр дэвшигчийн амжилтад нөлөөлөх зорилгоор үйл ажиллагаа явуулснаар сонгуулийн үр дүнд шууд бус, боловч бодитой нөлөө үзүүлдэг.⁷¹

Жишээлбэл, Канад Улсад 2011–2019 оны ээлжит сонгуулиудад бүртгүүлсэн гуравдагч этгээдийн тоо тогтмол өссөн нь тэдний оролцоо ямар хурдтай нэмэгдэж байгааг харуулж байна. 2011 оны сонгуулиар 55 гуравдагч этгээд бүртгүүлсэн бол энэ тоо 2015 онд хоёр дахин өсөж 115-д хүрсэн бөгөөд 2019 онд дахин нэмэгдэн 151 болсон байна.⁷²

ЕАБХАБ-ын судалгаанд дурдсанаар, гуравдагч этгээдийн улс төрийн оролцоог хуульчилж, нарийвчлан зохицуулах нь дараах хэд хэдэн ач холбогдолтой. Үүнд: сонгуулийн санхүүжилтийн эх үүсвэрийг ил тод болгох, улс төрийн намуудыг гуравдагч этгээдийн хэт нөлөөнөөс хамгаалах, улс төрийн өрсөлдөөний тэгш нөхцөлийг хангах, цаашлаад авлигатай тэмцэх нэгэн хэрэгсэл болохын зэрэгцээ иргэдийн үг хэлэх, үзэл бодлоо илэрхийлэх эрх чөлөөг зөрчихгүй байх тэнцвэрийг хангах явдал орно.⁷³

Гуравдагч этгээд болон улс төрчийн хоорондын хамаарлыг илрүүлэх, хяналт тавихын тулд сонгуулийн санхүүжилтийн ил тод байдлыг хангах иж бүрэн зохицуулалт шаардлагатай. Үүнд: бүртгэл болон тайлагналын үүрэг, зардлын дээд хязгаар тогтоох, хяналт хэрэгжүүлэх механизм, эрх бүхий байгууллагын хяналт шалгалт зэрэг орно.

Судалгааны энэ бүлэгт Австрали, Канад, АНУ, БНСУ, ИБУИНХУ, ХБНГУ-ын жишээг авч үзэхдээ дараах үндсэн чиглэлээр харьцуулалт хийлээ:

- 1) эрх зүйн орчин ба нэр томьёоны тодорхойлолт;
- 2) хуулиар зохицуулсан үйл ажиллагааны хүрээ;
- 3) зардлын хязгаар, бүртгэлийн болон тайлангийн шаардлага;
- 4) хяналт тавих субъект болон хуулийн хэрэгжилтийг хангах зохицуулалт.

2.1 Эрх зүйн орчин ба нэр томьёоны тодорхойлолт

Нэр томьёоны тодорхойлолт. “Гуравдагч этгээд” (third party) гэдгийг АСЕ-ийн нэвтэрхий тольд “сонгуулийн үйл явцад оролцох хүсэлтэй улс төрийн намуудад хамаарахгүй бусад төрлийн байгууллагын техникийн нэр томьёо” гэж тодорхойлжээ.⁷⁴ Аника Гаужа, Грэм Д.Орр нар “улс төрийн нам, нэр дэвшигчээс бусад сонгуулийн өрсөлдөөний үр дүнд нөлөөлөх зорилго бүхий сонгуулийн кампанит ажилд оролцогчид” гэж тодорхойлоод, энэ ойлголтод хувь хүн, ААН, үйлдвэрчний эвлэл, шашны байгууллага гэх мэт өргөн хүрээг хамруулжээ. Тухайлбал, улс төрийн зорилгоор байгуулагдсан байгууллагууд, нэгдмэл бус холбоод, эсхүл сангууд байж болно.⁷⁵

Мөн Ардчилал, сонгуульд дэмжлэг үзүүлэх олон улсын хүрээлэн (IDEA)-ийн гарын авлагад “гуравдагч этгээдийн кампанит ажил” гэсэн томьёоллыг “улс төрийн нам, нэр дэвшигчээс ондоо хувь хүн, байгууллагаар сонгуультай холбоотой явуулсан үйл ажиллагаа”

⁷¹ OSCE. 20 April 2020. 2 дахь тал.

⁷² Elections Canada. March 2022.

⁷³ OSCE. 20 April 2020. 7-10 дахь тал.

⁷⁴ Interest Groups: Third parties. ACE (Electoral Knowledge Network). ACE Encyclopaedia Version 1.0. https://aceproject.org/ace-en/topics/me/mea/mec04/mec04b1/mobile_browsing/onePag

⁷⁵ Anika Gauja, Graeme D. Orr. May 2015.

бөгөөд “гуравдагч этгээдүүд нь тодорхой нам, нэр дэвшигч, эсхүл асуудлын төлөө, эсхүл тэдгээрийн эсрэг кампанит ажил зохион байгуулж болно” гэж тайлбарлажээ.⁷⁶

Нэг үгээр бол “гуравдагч этгээд” бол сонгуульд тодорхой талыг дэмжиж, эсхүл эсрэг кампанит ажил явуулж сонгуулийн үр дүнд нөлөөлөх зорилго бүхий улс төрийн нам, нэр дэвшигчээс бусад оролцогч юм.

2.1.1 Австралийн Холбооны Улс

Эрх зүйн орчин. 1918 оны Холбооны сонгуулийн тухай хууль нь сонгуулийн үйл явцаас гадна гуравдагч этгээдтэй холбоотой харилцааг зохицуулдаг.

1983 онд уг хуульд оруулсан улс төрийн намын ил тод байдал, хариуцлагыг сайжруулахад чиглэсэн нэмэлт, өөрчлөлтийн хүрээнд анх гуравдагч этгээдийг тусгаснаас⁷⁷ хойш хэд хэдэн удаа нэмэлт, өөрчлөлт оруулжээ. Тухайлбал, 2006 онд сонгуулийн зардлын ил болгох ёстой босго хэмжээнээс (disclosure threshold) хэтэрсэн гарсан гуравдагч этгээдэд Сонгуулийн хороонд бүртгүүлэхийг, мөн хандив, сонгуулийн зардлаа нарийвчлан тайлагнахыг үүрэг болгожээ⁷⁸.

2018 оны нэмэлт, өөрчлөлтөөр сонгуульд их хэмжээний зардал гаргасан этгээдийг “ач холбогдол бүхий гуравдагч этгээд” (significant third party) гэж тодорхойлж, түүний бүртгүүлэх, тайлагнах шаардлагыг чангатгахын зэрэгцээ гуравдагч этгээдэд хамаарах гадаадын хандивыг хоригложээ.⁷⁹

Гадаадын нөлөөллийн ил тод байдлын тогтолцооны тухай хуульд “гуравдагч этгээд” гэсэн нэр томъёог шууд тодорхойлоогүй ч тус улсын Засгийн газар болон улс төр дэх гадаадын нөлөөллийн хамаарах этгээдийг зохицуулдаг. Хуулийн зорилго нь гадаадын этгээдийн нэрийн өмнөөс үйл ажиллагаа явуулдаг этгээдийг тодорхойлж, тэдний бүртгэлийн болон тайлангийн шаардлагыг зохицуулж, улмаар улс төрийн үйл явц дахь гадаадын нөлөөллийн хэмжээ, шинж чанарыг ил тод болгох явдал юм.

Нэр томъёоны тодорхойлолт. Холбооны сонгуулийн тухай хуулиар “гуравдагч этгээд” болон “ач холбогдол бүхий гуравдагч этгээд”-ийг тодорхойлох бөгөөд тэд улс төрийн байгууллага, Парламентын гишүүнээс бусад этгээд байна (§287, 287F):

- гуравдагч этгээд (third party) бол сонгуулийн зардалд ил болгох ёстой босго хэмжээнээс хэтрүүлж гаргасан хувь хүн, ААН байна. 2024 оны байдлаар ил болгох ёстой босго хэмжээ (disclosure threshold) 13,800 австрали доллар байна. Энэ хэмжээ нь жил бүр инфляцыг харгалзан шинэчлэгддэг;
- ач холбогдол бүхий гуравдагч этгээд (significant third party) - сонгуулийн зардал нь 250,000 австрали доллараас дээш гарсан, эсхүл нийт орлогынх нь 1/3-д хүрсэн хувь хүн, ААН энэ ангилалд хамаарна. Нэг үгээр бол түүний сонгуулийн зардал нь гуравдагч этгээдийнхээс илүү өндөр байдгаараа ялгаатай.

2.1.2 Америкийн Нэгдсэн Улс

Эрх зүйн орчин. 1971 оны Холбооны сонгуулийн кампанит ажлын тухай хуулиар улс төрийн санхүүжилтийн ил тод байдлыг нэмэгдүүлэх зорилгоор улс төрийн үйл явцад оролцож

⁷⁶ АСДҮОУХ, ННФ. 2020 он. 495 дахь тал.

⁷⁷ Anika Gauja, Graeme D. Orr. May 2015.

⁷⁸ Electoral and Referendum Amendment (Electoral Integrity and Other Measures) Bill 2006. Parliament of Australia. <https://n9.cl/ay0lv>

⁷⁹ Review of the Electoral Legislation Amendment (Electoral Funding and Disclosure Reform) Act 2018. Parliament of Australia. <https://n9.cl/wdjuh>

буй гуравдагч этгээдийг анх зохицуулж эхэлсэн.⁸⁰ 1974 онд хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулан хуулийг хэрэгжүүлэх үүрэг бүхий Холбооны сонгуулийн хороо (FEC)-г байгуулжээ.

2002 онд батлагдсан Хоёр намын сонгуулийн кампанит ажлын шинэчлэлийн тухай хууль (Bipartisan Campaign Reform Act) нь Холбооны сонгуулийн кампанит ажлын тухай хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулсан холбооны хууль юм. Энэхүү нэмэлт, өөрчлөлтөөр гуравдагч этгээдийн санхүүгийн эх үүсвэрийг ил тод тайлагнах шаардлагыг нарийвчилжээ.

Холбооны зохицуулалтын эмхэтгэлд⁸¹ Холбооны сонгуулийн кампанит ажлын тухай хуулийн зарим зохицуулалтыг, тухайлбал, улс төрийн хороод (PACs), тэдний хандивын хязгаар, хандивлагчийн ил тод байдал зэргийг нарийвчлан зохицуулдаг.

2010 онд тус улсын Дээд шүүх нь Холбооны сонгуулийн хорооны эсрэг Иргэдийн гомдлыг хэлэлцэж, гаргасан шийдвэр (Citizens United v. FEC⁸²) нь сонгуулийн кампанит ажлын санхүүжилттэй холбоотой байв. Тус шийдвэрийн дагуу гуравдагч этгээдийн зохицуулалтад өөрчлөлт орсон нь ААН-д улс төрийн сурталчилгааны зардалд хязгаар тавихгүй болсноор “Бие даасан зардлын улс төрийн хороод” (Independent expenditure only political committees, Super PACs) үүсэх нөхцөл болжээ.

Нэр томьёоны тодорхойлолт. Тус улсад 1940-өөд оноос хойш улс төрийн нэг хэсэг болж ирсэн “улс төрийн үйл ажиллагааны хороод” (political action committees, PACs) нь хандив цуглуулан нэр дэвшигчдэд санхүүгийн дэмжлэг үзүүлэх замаар сонгуулийн үр дүнд нөлөөлөх зорилготой байгууллага юм.⁸³ Татварын кодексын⁸⁴ дагуу ийм байгууллага нь татвараас чөлөөлөгддөг. (§527)

Улс төрийн үйл ажиллагааны хороод нь дараах төрөлтэй⁸⁵:

- *Тусдаа тусгаарлагдсан сан (separate segregated fund, SSF)* нь корпорац, холбоо, гишүүнчлэлтэй байгууллага, эсхүл худалдааны холбооноос байгуулагдсан улс төрийн хороо бөгөөд зөвхөн ивээн тэтгэгч байгууллагатай холбоотой хувь хүнээс хандив цуглуулдаг;
- *Хамааралгүй хороо (nonconnected committee)* нь эсрэгээрээ, ААН-тэй холбоогүй бөгөөд олон нийтээс хандив цуглуулдаг;
- *Бие даасан зардлын улс төрийн хороо (independent expenditure only political committee, Super PAC)* нь бие даасан зардал, бие даасан улс төрийн үйл ажиллагааг санхүүжүүлэх зорилгоор хувь хүн, ААН болон бусад улс төрийн хороодоос хязгааргүй хандив (unlimited contributions) цуглуулдаг;
- *Төлбөрийн бус данстай улс төрийн хороо (political committee with non-contribution accounts, Hybrid PAC)* нь хосолсон байдлаар ажилладаг. Тодруулбал, ердийн улс төрийн хороо (PACs)-ны адил хуулийн хязгаарлалтыг мөрдөж, Бие даасан зардлын улс төрийн хороо (Super PAC)-ны адил хязгаарлалтгүй үйл ажиллагааг явуулдаг. Энэ хороо нь тогтмол санхүүжилт, шимтгэлд зориулж тусдаа банкны данс хөтлөх үүрэгтэй;
- *Манлайллын улс төрийн хороо (Leadership PAC)* нь нэр дэвшигч, эсхүл холбооны албан тушаалыг хашиж байгаа (эсхүл хашиж байсан) хувь хүний байгуулсан хороо юм. Уг хороог сонгогддог албан тушаалд нэр дэвшигчдийг дэмжихийн тулд байгуулагддаг.

⁸⁰ Anika Gauja, Graeme D. Orr. May 2015. <https://n9.cl/m1jb1>

⁸¹ Холбооны зохицуулалтын эмхэтгэл (Code of Federal Regulations, CFR) бол АНУ-ын Засгийн газрын яам, агентлагуудаас нийтэлдэг дүрэм, журмуудын эмхэтгэл юм. Уг эмхэтгэлийг 1937 оны Холбооны Бүртгэлийн тухай хуулийн дагуу баталж, 1938 онд анх хэвлүүлсэн. Холбооны бүртгэлийн алба, Засгийн газрын Хэвлэлийн газраас жил бүр шинэчлэн хэвлүүлдэг. Эх сурвалж: GovInfo. <https://www.govinfo.gov/help/cfr>

⁸² Citizens United v. FEC. Federal Election Commission. <https://n9.cl/ui3or>

⁸³ PAC vs Super PAC: What is the Difference? Quorum. <https://n9.cl/1f3aj>

⁸⁴ Internal Revenue Code. <https://uscode.house.gov/browse/prelim@title26&edition=prelim>

⁸⁵ Political Action Committees (PACs). Federal Election Commission. <https://n9.cl/tl2wd>

Эдгээрээс хамгийн түгээмэл нь улс төрийн үйл ажиллагааны хороод (PACs) болон Бие даасан зардлын улс төрийн хороод (Super PACs) юм. Гол ялгаа нь улс төрийн үйл ажиллагааны хороод (PACs) нь зохицуулалттай.⁸⁶

2.1.3 Бүгд Найрамдах Солонгос Улс

Эрх зүйн орчин. Улс төрийн сангийн тухай хуульд⁸⁷ “улс төрийн сан” гэж “улс төрийн үйл явц, түүний дотор улс төрийн намуудад улс төрийн үйл ажиллагаа, ялангуяа сонгуульд шаардагдах зардлаас гадна тэдэнд олгож буй мөнгө, үнэт цаас, бараа” гэж тодорхойлсон.

Нэр томъёоны тодорхойлолт. Улс төрийн сангийн тухай хуульд зааснаар “дэмжигчдийн холбоо” (supporters' associations) бол улс төрийн хандив цуглуулж, удирдах зорилгоор байгуулагдан үйл ажиллагаа явуулж, эрх бүхий сонгуулийн хороонд бүртгэлтэй аливаа байгууллага юм. (§3)

2.1.4 Их Британи, Умард Ирландын Нэгдсэн Хаант Улс

Эрх зүйн орчин. ИБУИНХУ-д зөвхөн орон нутгийн түвшинд гуравдагч этгээдийн зардлыг хатуу зохицуулж байгаад 2020 онд Улс төрийн нам, сонгууль, ард нийтийн санал асуулгын тухай хууль батлагдсан нь гуравдагч этгээдийн талаарх үндэсний хэмжээний анхны эрх зүйн баримт бичиг болсон байна.⁸⁸ Хуулийн VI хэсэгт бүх нийтийн (мөн орон нутгийн) сонгуулийн өмнөх буюу зохицуулалттай хугацаанд (regulated period) гуравдагч этгээдийн намын бус кампанит ажлын зардлыг зохицуулдаг.

2014 оны Лобби, намын бус кампанит ажилд оролцогч, үйлдвэрчний эвлэлийн зохицуулалтын ил тод байдлын тухай хуулиар улс төрийн зардал, хандив, Сонгуулийн хорооны чиг үүрэг зэрэг асуудлаас гадна лобби бүлгийн зөвлөхийн талаар зохицуулдаг байна.⁸⁹

2022 оны Сонгуулийн тухай хууль нь сонгуулийн үйл явцын шударга байдлыг бэхжүүлэхэд чиглэсэн сонгуулийн зохион байгуулалт, гадаадад байгаа сонгогчид, Европын Холбооны сонгууль, Сонгуулийн хорооны чиг үүрэг, улс төрийн зардал, гэмт этгээдийг сонгогдох албан тушаал хаших эрхийг хасах, цахим сурталчилгаа зэргийг зохицуулдаг.⁹⁰

Улс төрийн нам, сонгууль, ард нийтийн санал асуулгын тухай хуулийн (§100B) дагуу 2023 онд Дотоод хэргийн яамны хэргийг эрхлэх Төрийн нарийн бичгийн дарга Намын бус кампанит ажилд оролцогчийн дүрмийг⁹¹ баталсан. Тус дүрэм нь ИБУИНХУ-ын Парламентын болон Умард Ирландын Ассамблейн сонгуульд хамаарах бөгөөд тухайн сонгуулийн зохицуулалтын хугацаанд гуравдагч этгээдэд зориулсан тус хуулийн VI хэсгийн зохицуулалтыг тайлбарласан байна.

Нэр томъёоны тодорхойлолт. Улс төрийн нам, сонгууль, ард нийтийн санал асуулгын тухай хуулийн VI хэсэгт зааснаар “гуравдагч этгээд” (third party) бол сонгуулийн үр дүнд нөлөөлөх зорилготой тодорхой зардал гаргаж, кампанит ажилд оролцож байгаа хувь хүн, ААН байна.

⁸⁶ PAC vs Super PAC: What is the Difference? Quorum. <https://n9.cl/1f3aj>

⁸⁷ Political Funds Act 2005. https://elaw.klri.re.kr/eng_mobile/viewer.do?hseq=63678&type=part&key=3

⁸⁸ Anika Gauja, Graeme D. Orr. May 2015.

⁸⁹ Introductory text of Transparency of Lobbying, Non-Party Campaigning and Trade Union Administration Act 2014. <https://n9.cl/f2fgt>

⁹⁰ Introductory text of Elections Act 2022. <https://n9.cl/jicrs>

⁹¹ Non-party campaigner Code of Practice. Electoral Commission. <https://n9.cl/to1pz>

Тус улсын сонгуулийн хууль тогтоомжид “гуравдагч этгээд” гэж томъёолдог бол Сонгуулийн хороо нь тэднийг “намын бус кампанит ажилд оролцогч” (non-party campaigner) гэж нэрлэдэг.⁹²

2.1.5 Канад Улс

Эрх зүйн орчин. Холбооны хэмжээнд гуравдагч этгээдийн талаарх зохицуулалтыг 1974 онд нэвтрүүлж, сонгуулийн үеэр түүний үйл ажиллагааг бусад улс төрийн байгууллага, тухайлбал, улс төрийн нам, нэр дэвшигчээс тусад нь зохицуулдаг болсон. Зохицуулалтын гол зорилго нь нэг талаас сонгуулийн шударга, нөгөө талаас сонгуульд оролцох, үг хэлэх эрх чөлөөг тэнцвэржүүлэхэд оршиж байгаа юм.⁹³

Хожим нь 2000 онд шинэчлэгдэн батлагдсан Канадын сонгуулийн тухай хуульд нь сонгуулийн үйл явцыг ил тод, шударга байлгах үүднээс гуравдагч этгээдүүдийн зардлын хязгаар тогтоож, бүртгүүлэх, тайлангийн шаардлагыг нэвтрүүлсэн байна.

2018 онд батлагдсан Сонгуулийг шинэчлэх тухай хууль (Elections Modernization Act) гэж нэрлэгддэг Канадын сонгуулийн тухай хуульд оруулсан нэмэлт, өөрчлөлтөөр сонгуулийн үеэс гадна түүний өмнөх үеийг тогтоож, тус хугацааны гуравдагч этгээдийн үйл ажиллагааг хамруулахаар болсон. Мөн тус өөрчлөлтөөр санхүүжилтийн эх үүсвэрийг ил тод болгож, гадаадын хандивыг хориглосонтой холбоотой гадаадын гуравдагч этгээдийг сонгуульд оролцохыг хориглодог.

Канадын сонгуулийн тухай хуулийн үйлчлэлд тус улсын мужууд дахь намын үйл ажиллагаа болон сонгуулийн санал асуулгыг (сонгуулийн сурталчилгаанаас ялгаатай) хамаарахгүй болно.⁹⁴

Нэр томъёоны тодорхойлолт. Канадын сонгуулийн тухай хуульд “гуравдагч этгээд”-ийг тодорхойлохдоо сонгуулийн болон сонгуулийн бус хугацаанд гэж заагладаг. Гуравдагч этгээд гэдэг нь сонгуулийн кампанит ажлын үеэр зар сурталчилгаа хийх, улс төрийн үйл ажиллагаанд оролцдог дор дурдсанаас бусад хувь хүн, ААН байна (§349):

- сонгуулийн хугацаанд (election period) холбооны түвшинд бүртгэлтэй нам, бүртгэлтэй намын сонгуулийн тойргийн холбоо, нэр дэвшигчээс бусад;
- сонгуулийн бус хугацаанд (pre-election period) бүртгэлтэй нам, эсхүл холбоо, боломжит нэр дэвшигч (potential candidate), нэр дэвшүүлэх оролцогч (nomination contestant)-оос бусад.

2.1.6 Холбооны Бүгд Найрамдах Герман Улс

Эрх зүйн орчин. Гуравдагч этгээдийн талаарх зохицуулалтгүй ЕАБХАБ-ын бүс нутгийн улсуудын нэг нь ХБНГУ юм.⁹⁵

Улс төрийн намын тухай хууль⁹⁶ нь голчлон улс төрийн нам, түүний үйл ажиллагаа, санхүүжилтийг зохицуулдаг ч сонгуулийн сурталчилгаа, санхүүжилттэй холбоотой зохицуулалт нь гуравдагч этгээдэд ч хамаардаг.

Холбооны сонгуулийн тухай хуулиар⁹⁷ сонгуулийн асуудлуудыг, тухайлбал, сонгуулийн сурталчилгаа, санхүүжилт, хандивт тавигдах шалгуур, тайлангийн шаардлага зэргийг гуравдагч этгээдтэй холбогдож байгаа юм.

⁹² What is a non-party campaigner? Electoral Commission. <https://n9.cl/cve7v>

⁹³ Elections Canada. March 2022.

⁹⁴ Questions and Answers for Third Parties. Elections Canada. <https://n9.cl/i4mkl>

⁹⁵ OSCE. 20 April 2020. 25 дахь тал.

⁹⁶ Political Parties Act (Parteiengesetz, PartG). <https://n9.cl/d51o6>

⁹⁷ Federal Election Act (Bundeswahlgesetz). <https://n9.cl/3x8b4>

Нэр томьёоны тодорхойлолт. Улс төрийн намын тухай хууль хуульд “гуравдагч этгээд” (third party) гэх нэр томьёог хэрэглэдэг ч уг нэр томьёог тодорхойлоогүй.

2.2 Гуравдагч этгээдийн зохицуулалттай үйл ажиллагаа

Магадгүй гуравдагч этгээдийн үйл ажиллагааг хуулиар зохицуулах асуудал нь улс төрийн санхүүжилтийн эрх зүйн хүрээний хамгийн маргаантай сэдвүүдийн нэг юм. Орчин үеийн нөхцөл байдалд сонгуулийн шударга, ил тод байдлыг хангах шаардлага болон ардчилсан олон талт оролцоог дэмжих хэрэгцээний хооронд тэнцвэр хадгалах нь улс орнуудын өмнө тулгамдаж буй томоохон сорилт болж байна.⁹⁸

Гуравдагч этгээд гэж хэн болох, тэдгээрийн улс төр, сонгуулийн үйл явц дахь оролцооны шинж чанарыг улс төр судлалын болон сонгуулийн талаарх олон улсын нэр хүндтэй сурвалжууд болох АСЕ нэвтэрхий толь⁹⁹, Улс төрийн шинжлэх ухааны нэвтэрхий толь бичиг¹⁰⁰ зэрэгт тодорхойлсныг нэгтгэн үзвэл, гуравдагч этгээд нь (1) нам, нэр дэвшигчийг дэмжих буюу эсэргүүцэх зорилготой кампанит ажлыг зохион байгуулах, санхүүжүүлэх; сонгогчид болон олон нийтийн санаа бодолд нөлөөлөх мэдээлэл түгээх; (2) төрийн байгууллага, хэвлэл мэдээлэлтэй хамтран ажиллах; (3) төрд шаардлага хүргүүлэх, ухуулга сурталчилгаа хийх зэрэг олон төрлийн үйл ажиллагаа хэрэгжүүлдэг байна. Эдгээр нь сонгуулийн үр дүнд нөлөөлөх чадавхтай тул эрх зүйн зохицуулалтын шаардлага үүсгэж байна.

ЕАБХАБ-ын судалгаанд гуравдагч этгээдийн улс төрийн оролцоог улс төрийн нам, нэр дэвшигч буюу сонгуульд шууд оролцогчтой харилцах харилцаа, оролцооны зорилго, мөн чанарт тулгуурлан дараах байдлаар дөрөв ангилсан байна¹⁰¹:

- *тодорхой асуудалд нөлөөлөх* - гуравдагч этгээд нь сонгуульд шууд оролцогчийг дэмжихээр оролцохгүй, харин тодорхой асуудалд нөлөөлөхийг эрмэлзэдэг;
- *кампанит ажилд бие даан оролцох* - гуравдагч этгээд нь сонгуульд шууд оролцогчийг дэмжсэн (эсхүл эсрэг) кампанит ажил явуулах боловч ажлаа сонгуульд шууд оролцогчтой уялдуулахгүйгээр явуулдаг;
- *кампанит ажлаа сонгуульд шууд оролцогчтой хамтран явуулах* - гуравдагч этгээд нь сонгуульд шууд оролцогчтой албан ёсоор хамтраагүй боловч сонгуулийн кампанит ажлаа уялдуулж явуулдаг. Энэ ангилал нь дээр дурдсан 2010 оны Улс төрийн намын зохицуулалтын удирдамжийн гол зохицуулалт болдог;
- *улс төрийн намтай албан ёсоор хамтарч оролцох* - жишээлбэл, энэ ангилалд намтай шууд холбоотой эмэгтэйчүүд, залуучууд болон судалгааны байгууллагууд хамаарах бөгөөд тэд голдуу сонгуулийн кампанит ажилд идэвхтэй оролцдог.

2.2.1 Австралийн Холбооны Улс

Холбооны сонгуулийн тухай хуулиар гуравдагч зохицуулалт нь зардлын хязгаар тогтоохоос илүүтэйгээр ил тод байдал буюу тайлагнах шаардлагад анхаардаг.¹⁰² (§314A)

"Сонгуулийн зардал" нь сонгуулийн зорилгоор гарсан зардал бөгөөд дараах үйл ажиллагааг багтаана (§287AB; 305B):

⁹⁸ Anika Gauja, Graeme D. Orr. May 2015.

⁹⁹ Interest Groups: Third parties. ACE (Electoral Knowledge Network). ACE Encyclopaedia Version 1.0. https://aceproject.org/ace-en/topics/me/mea/mec04/mec04b1/mobile_browsing/onePag

¹⁰⁰ Улс төрийн шинжлэх ухааны нэвтэрхий толь бичиг. МУИС. Ерөнхий редактор Ж.Төртөгтох. Адмон принт ХХК. 2020 он. 486-488 дахь тал.

¹⁰¹ OSCE. 20 April 2020. 12-17 дахь тал.

¹⁰² Anika Gauja, Graeme D. Orr. May 2015.

- улс төрийн нам, нэр дэвшигч, Парламентын гишүүн буюу сайд (эсхүл өмнө нь байсан)-тай холбоотой мэдээлэл түгээх, сурталчлах, санал бодлоо олон нийтэд илэрхийлэх;
- сонгуулийн үр дүнд нөлөөлөх зорилгоор улс төрийн материал хэвлэх, үйлдвэрлэх, нийтлэх, түгээх;
- олон нийтийн санал асуулга болон бусад судалгаа явуулах.

Парламентын гишүүн, бүртгэлтэй улс төрийн нам, нэр дэвшигч төдийгүй гуравдагч этгээд болон ач холбогдол бүхий гуравдагч этгээд нь сонгуулийн зорилгоор гадаадын эх үүсвэрээс хандив, бэлэг авахыг хориглоно. (§302D, 302E)

2.2.2 Америкийн Нэгдсэн Улс

Холбооны сонгуулийн кампанит ажлын тухай хууль, бусад хууль, Дээд шүүхийн шийдвэрийн дагуу улс төрийн хороодын зохицуулалттай үйл ажиллагааг дараах хүснэгтэд харуулав.

Хүснэгт 8. Улс төрийн хороодын зохицуулалттай үйл ажиллагаа

Төрөл	Зохицуулалттай үйл ажиллагаа	Хориглосон үйл ажиллагаа	Эх сурвалж
Тусдаа тусгаарлагдсан сан (SSF)	<ul style="list-style-type: none"> • Ивээн тэтгэгч байгууллагатай холбоотой хувь хүнээс хандив цуглуулах; • нэр дэвшигч болон улс төрийн хороодод хандив өгөх. 	-	Холбооны сонгуулийн кампанит ажлын тухай хуулийн §30118.
Хамааралгүй хороо (nonconnected committee)	<ul style="list-style-type: none"> • Олон нийтээс хязгаартай хандив цуглуулах; • улс төрийн нам, нэр дэвшигч, эсхүл санал асуулгыг дэмжих. 	-	Холбооны сонгуулийн кампанит ажлын тухай хуулийн §30116.
Бие даасан зардлын улс төрийн хороо (Super PAC)	<ul style="list-style-type: none"> • Хувь хүн, ААН болон бусад улс төрийн хороодоос хязгааргүй хэмжээний санхүүжилт авах; • зөвхөн бие даасан хязгааргүй хэмжээний зардал (аялал, арга хэмжээ зэрэг улс төрийн бусад үйл ажиллагаанд зориулж) гаргах. 	Нэр дэвшигчид шууд хандив өгөх болон кампанит ажлын хамтран ажиллахыг хориглоно.	<ul style="list-style-type: none"> • Дээд шүүхийн 2010 оны шийдвэр (Citizens United v. FEC); • Холбооны зохицуулалтын эмхэтгэлийн §109.21.
Төлбөрийн бус данстай улс төрийн хороо (Hybrid PAC)	Үйл ажиллагаа гэхээсээ илүү хандивын хязгаартай данс болон хязгааргүй бие даасан зардлын дансыг тусад нь байлгах шаардлагыг тавьдаг.	Бие даасан зардалд кампанит ажилтай хамтран ажиллахыг хориглоно;	Холбооны сонгуулийн кампанит ажлын тухай хуулийн §30116(a)(1)(C).
Манлайллын улс төрийн хороо (Leadership PAC)	<ul style="list-style-type: none"> • Бусад нэр дэвшигч, улс төрийн үйл ажиллагааг дэмжихэд зориулж хязгаартай санхүүжилт ашиглах; • нэр дэвшигч болон бусад хороодод шууд хандив өгөх. 	Хувийн зорилгоор сангийн хөрөнгийг ашиглахыг хориглоно.	Холбооны сонгуулийн кампанит ажлын тухай хуулийн §30114.

2.2.3 Бүгд Найрамдах Солонгос Улс

Улс төрийн сангийн тухай хуульд дэмжигчдийн холбооны хэрэгжүүлэх зохицуулалттай үйл ажиллагааг дараах байдлаар зохицуулдаг (§6, 12, 19, 24, 27):

- *санхүүгийн дэмжлэг үзүүлэх* - нэр дэвшигч болон улс төрийн албан тушаалтны сонгуулийн кампанит ажилд хандив цуглуулах;
- *хандивын эх үүсвэрийг ил тод болгох* - хандивын эх үүсвэрийг бүрэн тайлагнаж, ил тод байдлыг хангах;

- *сангийн хөрөнгийг зөв зарцуулах* - цуглуулсан санх;үүжилтийг зөвшөөрөгдсөн зорилгоор зарцуулах;
- *сонгуулийн зардлыг хянах* - сонгуулийн кампанит ажлын зардлыг зөвшөөрөгдсөн хэмжээнд багтааж тайлагнах;
- *хууль зөрчсөн хандивыг мэдээлэх* - хууль бус буюу хориглосон эх үүсвэрээс ирсэн хандивыг буцаах, эсхүл мэдэгдэх;
- *улс төрийн үйл ажиллагаанд иргэдийн оролцоог дэмжих* - иргэдийн улс төрийн үйл ажиллагаанд оролцоог нэмэгдүүлэх үйл ажиллагаа явуулах.

2.2.4 Их Британи, Умард Ирландын Нэгдсэн Хаант Улс

Тус улсад “хяналттай зардал” (controlled expenditure) гэдэг нь гуравдагч этгээдээс хуулиар зохицуулсан кампанит ажлын хүрээнд гаргасан зардлыг хэлнэ. (§85)

Судлаачдын үзэж байгаагаар, энэхүү зохицуулалт нь гуравдагч этгээдийн улс төрийн оролцоог зорилготойгоос нь салган тайлбарлах оролдлого бөгөөд энэ нь “аль нэг нам, нэр дэвшигчийг шууд дурдахгүйгээр” ч хэрэгжиж болох зохицуулалт юм.¹⁰³

Хуулиар гуравдагч этгээдийн “хяналттай зардал”-д дор дурдсныг хамруулдаг:

- олон нийтэд болон зорилтот бүлэгт чиглэсэн материал хэвлэх, түгээх; олон нийтээс санал авах, мэдээлэл цуглуулах зардал;
- хэвлэлийн бага хурал, олон нийтийн арга хэмжээ зохион байгуулах зардал;
- оролцогчдыг тээвэрлэх зэрэг үйл ажиллагааг хамруулдаг бөгөөд эдгээртэй холбоотой бараа, үйлчилгээ, байр, тээврийн зардал.

Эдгээр арга хэмжээнд зориулж байр түрээслэх, эсхүл бараа, үйлчилгээ, хөрөнгө нийлүүлэх зэрэг холбоогдох зардлууд мөн хамаардаг.

Дээрх дурдсан зардлуудыг “хяналттай зардал”-д тооцох эсэхийг үнэлэхдээ (1) тухайн үйл ажиллагаа сонгуулийн үр дүнд нөлөөлөх зорилготой эсэх, (2) олон нийтэд чиглэсэн эсэх гэсэн хоёр шалгуурыг үндэслэн тодорхойлно.

2.2.5 Канад Улс

Канадын сонгуулийн тухай хуулийн 17 дугаар хэсэгт гуравдагч этгээдийн зохицуулалттай үйл ажиллагаа нь ганц сонгуулийн сурталчилгаа байсныг 2019 онд намын үйл ажиллагаа, сонгуулийн судалгааг нэмсэн¹⁰⁴:

- сонгуулийн сурталчилгаа - сонгуулийн хугацаанд гуравдагч этгээдийн бүртгэлтэй улс төрийн нам, нэр дэвшигчийг дэмжсэн (эсхүл эсрэг) сурталчилгааг олон нийтэд аливаа хэлбэрээр хүргэх ажил (нам, нэр дэвшигчийг тодруулахгүйгээр зөвхөн тэдэнтэй холбоотой тодорхой асуудалд байр сууриа илэрхийлэх зэрэг);
- намын үйл ажиллагаа нь гуравдагч этгээдийн улс төрийн нам, тухайн хүнтэй холбоотой асуудлаар байр сууриа илэрхийлэхээс бусад тохиолдолд нам, боломжит нэр дэвшигч, намын даргыг дэмжсэн (эсхүл эсрэг) сурталчилгааны ажил (утасны дуудлага хийх, цахим хэлбэрээр мэдээлэл солилцох зэрэг);
- сонгуулийн судалгаа нь сонгуулийн хугацаанд гуравдагч этгээдийн санал хураалт явуулах, нам, нэр дэвшигчийн тандан судалгаа бөгөөд судалгааны үр дүнг зохицуулалттай үйл ажиллагааг зохион байгуулах тухай шийдвэр гаргах, зохион байгуулах, эсхүл зохион байгуулахад ашигладаг.

¹⁰³ Anika Gauja, Graeme D. Orr. May 2015.

¹⁰⁴ Elections Canada. March 2022.

Гуравдагч этгээд нь зөвхөн сонгуулийн кампанит ажил явуулах зорилгоор тусдаа дансыг Сонгуулийн хороонд бүртгүүлсний дараа нээх бөгөөд зохицуулалттай үйл ажиллагааны бүх санхүүгийн гүйлгээ уг дансаар дамжих ёстой. (§358.1)

2.2.6 Холбооны Бүгд Найрамдах Герман Улс

Улс төрийн намын тухай болон Холбооны сонгуулийн тухай хуулиуд нь гуравдагч этгээдийн хандив, сонгуулийн сурталчилгааны хүрээнд үйл ажиллагааг нь хязгаарладаг.

Улс төрийн намын тухай хуульд зааснаар гуравдагч этгээд нь улс төрийн намд жилд 10,000 евроогоос дээш хандив өгөхийг зөвшөөрдөг, харин хандивлагчийн нэр, хандивын дүнг ил болгоно. Мөн санхүүгийн бус дэмжлэг, жишээ нь, үнэгүй буюу хямд үнээр үйлчилгээ үзүүлэхийг зөвшөөрдөг боловч тухайн үйлчилгээний зах зээлийн үнэлгээг ил болгоно. (§25, 26)

Тус хуулиар Европын Холбооноос гаднах байгууллагуудаас хандив авахыг (§25(2)), мөн тодорхой шийдвэрт нөлөөлөх зорилготой аливаа хандив авахыг (§25(3)) хориглодог.

Холбооны сонгуулийн тухай хуульд зааснаар гуравдагч этгээд нь хуулийн хүрээнд сонгуулийн кампанит ажилд оролцох, жишээ нь, сурталчилгааны дэмжлэг үзүүлэхийг зөвшөөрдөг (§5) бол аливаа этгээдэд буруу ташаа, эсхүл зөвшөөрөлгүй сурталчилгааг түгээхийг, сонгогчдын шийдвэрт шууд буюу шууд бус байдлаар нөлөөлөх зорилгоор урамшуулал өгөхийг хориглодог (§50, 108e).

2.3 Гуравдагч этгээдэд тавигдах шаардлага

Эрх бүхий байгууллагад бүртгүүлэх. Гуравдагч этгээдийн бүртгэлийн шаардлага нь олон улсын хэмжээнд олон янз байдаг ба үүнд улсын аюулгүй байдал, нийгмийн хэв журам, ил тод байдал болон хариуцлагатай байдал зэрэг үзүүлэлтүүд нөлөөлдөг. ЕАБХАБ-ын бүс нутагт энэхүү шаардлагуудын зорилго нь гуравдагч этгээдийн үйл ажиллагаанд хяналт тавих, санхүүгийн урсгалыг ил тод байлгах, нийгэм, улс төрийн амар тайвныг хадгалахад чиглэгддэг. Бүртгүүлэх шаардлагыг тавьж буй нь гуравдагч этгээдийн нөлөөг хянах, тэдний улс төр, сонгуулийн үйл явцад шударга бус байдлаар оролцох эрсдэлээс урьдчилан сэргийлэхэд оршино. Зарим улсад гуравдагч этгээдийн бүртгэлд санхүүгийн эх үүсвэрийг задруулах, үйл ажиллагааны хүлээн зөвшөөрөлт болон тайлан гаргах үүрэг ногдуулдаг. Харин зарим оронд эдгээр шаардлагыг хэтэрхий хатуу гэж үздэг бөгөөд иргэний эрх чөлөөнд нөлөөлөх эрсдэлтэй гэж шүүмжилдэг. Гэвч, ил тод байдал болон хариуцлагын зарчмуудыг хангах нь улс төрийн тогтвортой байдалд чухал үүрэгтэй хэмээн өргөнөөр хүлээн зөвшөөрөгдсөн.

Зардлын хязгаар. Дэлхийн ихэнх улсад гуравдагч этгээдэд хамаатай зардлын зохицуулалт байдаггүй. Харин зохицуулалттай цөөн улсын хувьд гуравдагч этгээдийн холбогдох зардалд хязгаар тогтоосон байдаг.¹⁰⁵

“Улс төрийн санхүүгийн мэдээллийн сан”-д байгаа 181 улс болон Авлигын 2023 оны индексээр тэргүүлсэн 50 улсын зардлын хязгаартай эсэхийг дараах хүснэгтэд танилцуулж байна.

Хүснэгт 9. Гуравдагч этгээдийн сонгуулийн кампанит ажилд зардлын хязгаартай эсэх

Зардлын хязгаарын зохицуулалт	Дэлхийн 181 улсаас	Авлигын 2023 оны индексээр тэргүүлсэн 50 улсаас	
Хязгаар тогтоогоогүй	97 улс (53%)	25 улс (49%)	Австрали, Австри, АНУ, Бахам, Ботсвана, ХБНГУ, Гренада, Сент Люсиа, Дани, Доминика, Ирланд, Исланд, Итали, Коста-Рика, Нидерланд, Руанда,

¹⁰⁵ АСДҮОУХ, ННФ. 2020 он. 37 дахь тал.

			Сент-Винсент ба Гренадин, Сингапур, Словени, Уругвай, Фижи, Финланд, Франц, Швед, Швейцар
Зардлын тусгайлсан хязгаар тогтоосон	14 улс (8%)	5 улс (9.80%)	Шинэ Зеланд, Барбадос, Канад, Латви, Чех, Израил
Гуравдагч этгээдийн сонгуулийн сурталчилгаанд зарцуулахыг хориглосон	25 улс (14%)	8 улс (15.69%)	Испани, Литва, Польш, Португал, Сейшелийн арлууд, Словак, Тайвань (БНХУ), Эстони
Нам/нэр дэвшигчийн зардлын хязгаарт бусдын нэрийн өмнөөс зарцуулсан зардлыг оруулж тооцно	13 улс (7%)	6 улс (11.76%)	БНСУ, Бутан, Гүрж, Израил, ИБУИНХУ, Чили

Эх сурвалж: АСДҮОУХ, 2024.12.12.

Тайлангийн шаардлага. Гуравдагч этгээдээс мөн санхүүгийн тайлан гаргахыг шаарддаг. Энэ нь ил тод байдлыг хангахад чухал боловч гуравдагч этгээдийг зардалд юуг тооцохыг тодорхойлоход заримдаа бэршээлтэй байдаг ажээ.¹⁰⁶

АСДҮОУХ-ийн “Улс төрийн санхүүгийн мэдээллийн сан”-д байгаа гуравдагч этгээдийн сонгуулийн кампанит ажлын санхүүжилтийн ил тод байдлыг дэлхийн 181 улсаар авч үзвэл, мэдээлдэггүй 107 улс (59%) байна. Харин мэдээлдэг 20 улс (11%) байгаа нь олон улсад гуравдагч этгээдийн санхүүжилтийн ил тод байдал хангагддаггүй гэж дүгнэхээр байна. Гурван улс (2%) нь гуравдагч этгээдийн оролцоог хориглодог.

Авлигын 2023 оны индексээр тэргүүлсэн 50 улсын авч үзвэл, 24 улс нь гуравдагч этгээдийн санхүүжилтийг ил тод мэдээлдэггүй ч авлигын түвшин бага байна:

- *мэдээлдэггүй 24 улс (48%)* – Австри, Бахам, Барбадос, БНСУ, Ботсвана, ХБНГУ, Гренада, Гүрж, Сент Люсия, Дани, Доминика, Исланд, Коста-Рика, Нидерланд, Руанда, Сент-Винсент ба Гренадин, Сингапур, Словени, Уругвай, Фижи, Финланд, Франц, Чили, Швед;
- *мэдээлдэг 11 улс (22%)* – Австрали, АНУ, Израил, Ирланд, ИБУИНХУ, Канад, Кипр, Латви, Чех, Швейцар;
- *заримдаа мэдээлдэг 1 улс (2%)* – Шинэ Зеланд;
- *гуравдагч этгээдийн оролцоог хориглодог 9 улс (18%)* – Испани, Литва, Люксембург, Польш, Португал, Сейшелийн арлууд, Словак, Тайвань (БНХУ), Эстони.

2.3.1 Австралийн Холбооны Улс

Эрх бүхий байгууллагад бүртгүүлэх. Холбооны сонгуулийн тухай хуульд заасны дагуу гуравдагч этгээд болон ач холбогдол бүхий гуравдагч этгээдийн гаргасан зардлын хэмжээгээр улс төр дэх оролцоог нь тогтоож, бүртгүүлэхийг шаарддаг.

Гуравдагч этгээд Сонгуулийн хороонд бүртгүүлэх шаардлагагүй байдаг. Тодруулбал, гуравдагч этгээд тухайн санхүүгийн жил, эсхүл өмнөх 3 жилийн аль нэг санхүүгийн тайлангаа ирүүлснээр “Ил тод байдлын бүртгэл” (Transparency Register)-д автоматаар бүртгэгдэх бөгөөд мэдээлэл нь тухайн тайланг ирүүлснээс хойш 3 жил “Ил тод байдлын бүртгэл”-д хадгалагдана. (§287H)¹⁰⁷

Ач холбогдол бүхий гуравдагч этгээдийн хувьд тодорхой хэмжээний сонгуулийн зардал гаргах, хөрөнгө босгох гэсэн дараах хоёр нөхцөлийг хангана (§287, 287F):

- хувь хүн, ААН-ийн сонгуулийн зардал нь -

¹⁰⁶ Мөн тэнд. 37, 39 дэх тал.

¹⁰⁷ Third parties. Australian Electoral Commission. <https://n9.cl/krb0o1>

- тухайн санхүүгийн жил, эсхүл өмнөх 3 жилийн аль нэгэнд 250,000 австрали доллараас дээш гарсан бол;
- тухайн санхүүгийн жилд ил болгох ёстой босго хэмжээ (13,800 австрали доллар)-тэй тэнцсэн бол;
- өмнөх санхүүгийн жилд хувь хүн, ААН-ийн орлогын 1/3-д хүрсэн бол;
- тухайн санхүүгийн жилд хувь хүн, ААН-ийн босгосон хөрөнгө нь -
 - хамгийн багадаа ил болгох ёстой босго хэмжээтэй тэнцсэн бол;
 - сонгуулийн зардалд зориулсан, эсхүл сонгуулийн зардалд зориулж өөр хувь хүн, ААН-д хандивласан бол.

Хувь хүн, ААН нь дээрх нөхцөлийг хангасан өдрөөс хойш 90 хоногийн дотор Сонгуулийн хороонд бүртгүүлэх бөгөөд бүртгүүлэх хүртлээ тухайн санхүүгийн жилдээ сонгуулийн нэмэлт зардал гаргахгүй, эсхүл хөрөнгө босгохгүй. (§287H, 287F)¹⁰⁸

Гадаадын нөлөөллийн ил тод байдлын тогтолцооны тухай хуулийн дагуу улстөрчид гадаад улсын нөлөөллийг тодорхойлж, хянах үүднээс гадаадын этгээдийн нэрийн өмнөөс үйл ажиллагаа үйл ажиллагаа явуулдаг гуравдагч этгээд нь бүртгүүлэх шаардлагатай. (§20-22)

Зардлын хязгаар. Гуравдагч этгээдийн зардалд хязгаар тогтоогоггүй.

Тайлангийн шаардлага. Холбооны сонгуулийн тухай хуулийн дагуу гуравдагч этгээд болон ач холбогдол бүхий гуравдагч этгээд санхүүгийн тайлангаа жил бүрийн 11 дүгээр сарын 17-ны өдрийн дотор Сонгуулийн хороонд гаргаж өгнө. (§314AB, 314AEB)

Тухайн санхүүгийн жилийн тайлан нь 07 дугаар сарын 01-ээс дараа жилийн 06 дугаар сарын 30-ны өдрийг хүртэлх хугацааг хамруулдаг.¹⁰⁹

Мөн Гадаадын нөлөөллийн ил тод байдлын тогтолцооны тухай хуулиар холбогдох гуравдагч этгээдийг санхүүгийн тайлангаа тогтмол гаргаж байхыг шаарддаг. Эдгээр тайлангууд нь гадаадын байгууллагуудаас санхүүжүүлдэг гуравдагч этгээдийн улс төрийн үйл ажиллагааг хянадаг. (§24, 45)

2.3.2 Америкийн Нэгдсэн Улс

Эрх бүхий байгууллагад бүртгүүлэх. Улс төрийн хороодын бүртгэлийн дараах шаардлагуудыг хангах шаардлагатай:

- Тусдаа тусгаарлагдсан сан (SSF) -
 - байгуулагдсанаасаа хойш 10 хоногийн дотор бүртгүүлэх;
 - бүртгэлд холбогдох байгууллага, хандив өгөх эрхтэй гишүүдийн мэдээллийг тусгах (Холбооны сонгуулийн кампанит ажлын тухай хуулийн §30103(a));
- Хамааралгүй хороо (nonconnected committee) -
 - 1,000 ам.доллараас дээш хандив, зардал гаргахаас өмнө 10 хоногийн дотор бүртгүүлэх;
 - бүртгэлд санхүүгийн эх үүсвэр, хандивын хязгаар, зорилгыг тодорхой тусгах (Холбооны сонгуулийн кампанит ажлын тухай хуулийн §30103(a));
- Бие даасан зардлын улс төрийн хороо (Super PAC) -
 - 1,000 ам.доллараас дээш хандив, зардал гаргахаас өмнө 10 хоногийн дотор бүртгүүлэх;

¹⁰⁸ Significant third parties. Australian Electoral Commission. <https://n9.cl/krb0o1>

¹⁰⁹ Third parties. Significant third parties. Australian Electoral Commission. <https://n9.cl/krb0o1>

- хуулийн дагуу нэр дэвшигчид хандив шууд өгөх, кампанит ажил шууд оролцож хамтран ажиллахгүй гэсэн баталгаалгааа бүртгэлд тусгах (Холбооны зохицуулалтын эмхэтгэлийн §104.3);
- Төлбөрийн бус данстай улс төрийн хороо (Hybrid PAC) -
 - байгуулагдсанаас хойш 10 хоногийн дотор бүртгүүлэх;
 - бүртгэлд хандивын хоёр дансаа баталгаажуулах (Холбооны зохицуулалтын эмхэтгэлийн §102.5);
- Манлайллын улс төрийн хороо (Leadership PAC) -
 - бүртгэлд холбоотой албан тушаалтны мэдээлэл, оролцоог тусгах;
 - олон нэр дэвшигчийн хороо бол энэ талаар тэмдэглэх (Холбооны сонгуулийн кампанит ажлын тухай хуулийн §30114, Холбооны зохицуулалтын эмхэтгэлийн §100.5(e)(6)).

Зардлын хязгаар. АНУ-ын хууль тогтоомжоор улс төрийн хороодод зардлын дараах хязгаарыг тогтоосон:

- Тусдаа тусгаарлагдсан сан (SSF), Хамааралгүй хороо (nonconnected committee) хандивыг дараах хязгаарт багтаан зарцуулна -
 - тухайн сонгуульд нэг нэр дэвшигчид 5,000 ам.доллар;
 - жилд бусад улс төрийн хороодод 10,000 ам.доллар (анхан шатны сонгуульд 5,000 ам.доллар, ерөнхий сонгуульд 5,000 ам.доллар);
 - жилд үндэсний намын хороонд 15,000 ам.доллар (Холбооны сонгуулийн кампанит ажлын тухай хуулийн §30116(a)(1), (2), Холбооны зохицуулалтын эмхэтгэлийн §110.1, 2);
- Бие даасан зардлын улс төрийн хороо (Super PAC)-ны санхүүжилт болон зардалд хязгаар байхгүй. Гэхдээ кампанит ажил, эсхүл намтай шууд хамтран ажиллахыг нь хориглосон ба үүнийг зөрчвөл хязгаар тогтооно (Дээд шүүхийн 2010 оны шийдвэр, Холбооны зохицуулалтын эмхэтгэлийн §109.21);
- Төлбөрийн бус данстай улс төрийн хороо (Hybrid PAC) нь уламжлалт улс төрийн хороодын зардлын хязгаарыг мөрдөх боловч Бие даасан зардлын улс төрийн хороо (Super PAC)-той ижил дансны бие даасан зардалд хязгаар байхгүй (Холбооны зохицуулалтын эмхэтгэлийн §102.5);
- Манлайллын улс төрийн хороо (Leadership PAC) -
 - уламжлалт улс төрийн хороодын зардлын хязгаарыг мөрдөнө;
 - хандивыг зөвхөн улс төрийн үйл ажиллагаа, нэр дэвшигч, санаачилгыг дэмжихэд ашиглах бөгөөд хувийн хэрэгцээнд ашиглахыг хориглоно (Холбооны сонгуулийн кампанит ажлын тухай хуулийн §30114, Холбооны зохицуулалтын эмхэтгэлийн §113.1(g)).

Тайлангийн шаардлага. Улс төрийн хороодын тайлангийн шаардлага, хугацааг дараах хүснэгтэд харуулав.

Хүснэгт 10. Улс төрийн хороодын тайлангийн шаардлага

Төрөл	Тайлангийн шаардлага (Эх сурвалж)	Хугацаа	Эх сурвалж
Тусдаа тусгаарлагдсан сан (SSF)	<ul style="list-style-type: none"> Хандивлагч, хандивын хэмжээ болон зардлын тайланг дэлгэрэнгүй бөгөөд тогтмол гаргана; 	<ul style="list-style-type: none"> Сонгуульгүй жилд: улирал тутам; 	<ul style="list-style-type: none"> Холбооны сонгуулийн кампанит ажлын тухай хуулийн §30104(a);

	<ul style="list-style-type: none"> • тайланг сонгуулийн өмнөх болон дараах гэж гаргана. 	<ul style="list-style-type: none"> • сонгуулийн жилд: сар бүр, эсхүл улирал тутам; • сонгуулиас 12 хоногийн өмнө; • сонгууль дуссанаас хойш 30 хоногийн дараа. 	<ul style="list-style-type: none"> • Холбооны зохицуулалтын эмхэтгэлийн §104.3.
Хамааралгүй хороо (nonconnected committee)	<ul style="list-style-type: none"> • Хандивлагч, хандивын хэмжээ болон зардлын тайланг дэлгэрэнгүй гаргана; • 200 ам.доллараас дээш хандив өгсөн хүмүүсийг мэдээлнэ. 		<ul style="list-style-type: none"> • Холбооны сонгуулийн кампанит ажлын тухай хуулийн §30104(b); • Холбооны зохицуулалтын эмхэтгэлийн §104.5.
Бие даасан зардлын улс төрийн хороо (Super PAC)	<ul style="list-style-type: none"> • Хандивлагч, хандивын хэмжээ болон зардлын тайланг дэлгэрэнгүй гаргана; • 200 ам.доллараас дээш хандив өгсөн хүмүүсийг мэдээлнэ; • Томоохон зардлуудын тайлан 24, 48 цагийн дотор гаргана. 	Сонгуулийн үед зардалд хяналт тавих үүднээс <ul style="list-style-type: none"> • 24 цагийн тайлан: Сонгууль дөхөх үед 1,000 ам.доллараас дээш зардал гаргасан тохиолдолд шаардлагатай; • 48 цагийн тайлан: 10,000 ам.доллараас дээш хандивын тайлан гаргана. 	<ul style="list-style-type: none"> • Холбооны сонгуулийн кампанит ажлын тухай хуулийн §30104(c); • Холбооны зохицуулалтын эмхэтгэлийн §104.40.
Төлбөрийн бус данстай улс төрийн хороо (Hybrid PAC)	Данснуудын хандив болон бие даасан зардлын тайланг тус тусад нь гаргана.	<ul style="list-style-type: none"> • Бие даасан зардалд Бие даасан зардлын улс төрийн хороо (Super PAC)-ны, • зохицуулалттай хандивт уламжлалт улс төрийн хороодын тайлагналтын хугацааг мөрдөнө. • сонгуулийн өмнөх болон дараах тайлан гаргах шаардлагатай. 	Холбооны зохицуулалтын эмхэтгэлийн §102.5.
Манлайллын улс төрийн хороо (Leadership PAC)	<ul style="list-style-type: none"> • Хандивлагч, хандивын хэмжээ, хүлээн авагч болон зардлын тайланг дэлгэрэнгүй бөгөөд тогтмол гаргана; • тайланг сонгуулийн өмнөх болон дараах гэж гаргана. 	Тусдаа тусгаарлагдсан сан (SSF), Хамааралгүй хороо (nonconnected committee)-ны тайлагналтын хугацааг мөрдөнө.	<ul style="list-style-type: none"> • Холбооны сонгуулийн кампанит ажлын тухай хуулийн §30104(e); • Холбооны зохицуулалтын эмхэтгэлийн §104.5.

2.3.3 Бүгд Найрамдах Солонгос Улс

Эрх бүхий байгууллагад бүртгүүлэх. Улс төрийн сангийн тухай хуульд заасны дагуу дэмжигчдийн холбоо нь хуулийн хүрээнд ажиллахын тулд Сонгуулийн хороонд бүртгүүлнэ. Бүртгэлийн мэдүүлэгт холбооны удирдлага, гишүүд, хандивлагчдын мэдээллийг тусгасан байх ба мэдээллийг олон нийтэд ил тод байлгана. Бүртгэлгүй холбоо аливаа хандив хүлээн авах, эсхүл цуглуулахыг хуулиар хориглодог.

Мөн холбооны үйл ажиллагаа, гишүүдийн өөрчлөлт, хандивын талаарх мэдээллийг тогтмол шинэчилж байх ёстой. (§8-12)

Зардлын хязгаар. Улс төрийн сангийн тухай хуульд дэмжигчдийн холбооны зардлын хязгаарыг тогтоогоогүй байна.

Тайлангийн шаардлага. Улс төрийн сангийн тухай хуульд зааснаар дэмжигчдийн холбоо нь өмнөх жилийн санхүүгийн тайлангаа Сонгуулийн хороонд гаргана. Тайланд хандивлагчийн мэдээлэл, хандивын мөнгөний дүн, хэрэгжүүлсэн үйл ажиллагаа болон зардлын нарийвчилсан мэдээлэл, тайлан гаргах үед үлдэгдэж буй сангийн хэмжээ зэргийг тусгана. Тайлангийн хандив, зарцуулалтын мэдээллийг олон нийтэд ил тод болгоно, харин хувийн нууцыг хамгаалах үүднээс хувь хүний мэдээллийг ил болгохгүй. (§15, 29, 31)

Дэмжигчдийн холбоонд хуурамч мэдээлэл өгөх, хандивын эх үүсвэрийг нуун дарагдуулах, эсхүл зарцуулалтыг буруу тайлагнахыг хориглодог. (§33)

2.3.4 Их Британи, Умард Ирландын Нэгдсэн Хаант Улс

Эрх бүхий байгууллагад бүртгүүлэх. Тодорхой нам, нэр дэвшигч, эсхүл бодлого дэмжих (эсхүл эсэргүүцэх) зорилготой кампанит ажил явуулах хувь хүн, ААН нь гуравдагч этгээдээр бүртгүүлэхдээ Сонгуулийн хороонд мэдэгдэл гаргахыг ИБУИНХУ-ын хууль тогтоомжид¹¹⁰ заасан байна.

Гуравдагч этгээдийн кампанит ажлын зардал нь зардлын хязгаараас дээш гарахаар төсөвлөсөн бол зохицуулалттай хугацаа (regulated period)-наас өмнө бүртгүүлэх шаардлагатай. Өөрөөр хэлбэл, кампанит ажлын зардал улсын хэмжээнд 10,000 фунт, Англид 20,000 фунт, Шотланд, Уэльс, Умард Ирландад 10,000 фунтээс дээш гарсан бол Сонгуулийн хороонд бүртгүүлнэ.¹¹¹

Улс төрийн нам, гуравдагч этгээд нэгэн зэрэг байхыг Улс төрийн нам, сонгууль ба бүх нийтийн санал асуулгын тухай хуулиар хориглодог. (§88, 28(7A))

Зардлын хязгаар. ИБУИНХУ-ын Парламентын сонгуулийн зохицуулалттай хугацаа (regulated period)-нд гуравдагч этгээдэд зардалд зардлын хязгаар болон зорилтот зардлын хязгаарыг Улс төрийн нам, сонгууль ба бүх нийтийн санал асуулгын тухай хуульд тогтоосон. (§94(3)(a)(ii), (5ZA), 94D(4)(a), “Хавсралт 10”-ийн §3(2A))

Хүснэгт 11. Зардлын хязгаар, зорилтот зардлын хязгаар

	Зардлын хязгаар (<i>spending limits</i>)	Зорилтот зардлын хязгаар (<i>limits on targeted spending</i>)
Тодорхойлолт	Үндэсний хэмжээнд сонгуулийн нийт зардлын дээд хэмжээ.	Сонгуулийн тодорхой тойрог, эсхүл хэд хэдэн тойрогт зарцуулах зардлын дээд хэмжээ.
Хамрах хүрээ	<ul style="list-style-type: none"> үндэсний буюу бүс нутгийн хэмжээнд; бүх хяналттай зардал хамаарна, тодруулбал, гуравдагч этгээдийн мэдэгдэл гаргахаас өмнөх бүх кампанит ажлын зардал хамаарна. 	<ul style="list-style-type: none"> тойрог буюу хэсэг тойргуудын хэмжээнд; сонгогчдын саналд нөлөөлөх зорилготой кампанит ажил, тодруулбал, тодорхой нам, нэр дэвшигчийг дэмжиж (эсхүл эсрэг) кампанит ажилд хамаарна.
Зардлын хязгаар	<ul style="list-style-type: none"> Англид - 450,000 фунт; Шотландад - 55,400 фунт; Уэльст - 44,000 фунт; Умард Ирландад - 30,800 фунт. 	<ul style="list-style-type: none"> Англид - 58,654 фунт; Шотландад - 6,157 фунт; Уэльст - 3,456 фунт; Умард Ирландад - 1,944 фунт.

Эх сурвалж: Улс төрийн нам, сонгууль ба бүх нийтийн санал асуулгын тухай хууль.

Тайлангийн шаардлага. Гуравдагч этгээд хэд хэдэн төрлийн тайланг сонгуулийн өмнө болон дараа нь гаргаж Сонгуулийн хороонд хүргүүлэх үүрэгтэй.

Хүснэгт 12. Гуравдагч этгээдийн тайлангийн шаардлага

Тайлангийн төрөл	Агуулга	Хугацаа	Эх сурвалж
Хандивын тайлан (сонгуулийн өмнө)	7,500 фунтээс дээших хандивыг тайлагнана.	Улирал бүр	Улс төрийн нам, сонгууль ба бүх нийтийн санал асуулгын тухай хуулийн §95A(6), 100A, “Хавсралт 11A”-ийн §4(2)(б).

¹¹⁰ Лобби, намын бус кампанит ажилд оролцогч, үйлдвэрчний эвлэлийн зохицуулалтын ил тод байдлын тухай хуулийн §27, Сонгуулийн тухай хуулийн §144, Улс төрийн нам, сонгууль, ард нийтийн санал асуулгын тухай хуулийн §28(7A), 88, 89.

¹¹¹ Overview of the non-party campaigner requirements. Electoral Commission. <https://n9.cl/xu8g4n>

Зардлын тайлан (сонгуулийн өмнө)	Зардал Англид 20,000 фунт, эсхүл Шотланд, Уэльс, Умард Ирландад 10,000 фунтээс дээш гарсан гарсан бол тайлагнана.	Кампанит ажлын явцад Сонгуулийн хорооноос шаардах үед	Улс төрийн нам, сонгууль ба бүх нийтийн санал асуулгын тухай хуулийн §94A.
Зардлын тайлан (сонгуулийн дараа)	Зардлын бүрэн задаргаа (сурталчилгаа, материал, арга хэмжээ)-г тайлагнана.	Санал хураалтын өдрөөс хойш 3 сарын дотор	Улс төрийн нам, сонгууль ба бүх нийтийн санал асуулгын тухай хуулийн §96.
Хамтарсан кампанит ажлын тайлан	Хамтарсан кампанит ажлын зардлын дэлгэрэнгүй тайлан гаргана.		<ul style="list-style-type: none"> Улс төрийн нам, сонгууль ба бүх нийтийн санал асуулгын тухай хуулийн §96(5); Лобби, намын бус кампанит ажилд оролцогч, үйлдвэрчний эвлэлийн зохицуулалтын ил тод байдлын тухай хуулийн §29.
Нэхэмжлэх, баримт	200 фунтээс дээш зардлын нэхэмжлэх, баримтыг зардлын тайлантай хамт ирүүлнэ.		Улс төрийн нам, сонгууль ба бүх нийтийн санал асуулгын тухай хуулийн §96(2)(d).
Зардал гаргаагүй тайлан (Nil Return)	Хяналттай зардал гараагүй бол ямар ч зардал хийгдээгүй тухай мэдэгдэл гаргана.		Улс төрийн нам, сонгууль ба бүх нийтийн санал асуулгын тухай хуулийн §96(4).

Сонгуулийн сурталчилгаанаас бусад нийтлэл, өргөн нэвтрүүлгийн лицензтэй хөтөлбөр, хэлний орчуулга, хувийн аялал, орон байр, хөгжлийн бэрхшээлтэй хүний холбогдох зардал зэргийг тайлагнах шаардлагаас Улс төрийн нам, сонгууль, ард нийтийн санал асуулгын тухай хуулийн “Хавсралт 8A”-д тусгайлан хассан байна.

2.3.5 Канад Улс

Эрх бүхий байгууллагад бүртгүүлэх. Канадын сонгуулийн тухай хуулиар хувь хүн, ААН нь сонгуулийн хугацаанд нийт 500 канад доллар ба түүнээс дээш зардалтай нэг буюу хэд хэдэн зохицуулалттай үйл ажиллагаа явуулсны дараа нэн даруй тус улсын Сонгуулийн хороонд гуравдагч этгээдээр бүртгүүлэнэ. (§358.2)

Дараах хувь хүн, ААН нь гуравдагч этгээдээр бүртгүүлж болно¹¹²:

- хувь хүн (Канад Улсын иргэн, байнгын оршин суугч, Канад Улсад амьдардаг);
- Канад Улсад бизнес эрхэлдэг корпорац (үүнд хотын захиргаа байж болно);
- Канад Улсад бизнес эрхэлдэг боловч тус улс дахь үндсэн зорилго нь сонгогчдод нам, нэр дэвшигчийг дэмжиж (эсхүл эсрэг) санал өгүүлэх явдал биш бол Канад Улсаас гадуур байгуулагдсан корпорац;
- бүлэг (тухайн бүлгийг хариуцах хүн нь Канад Улсын иргэн, байнгын оршин суугч, Канад Улсад амьдардаг бол) (үүнд муж, хотын түвшинд бүртгэлтэй улс төрийн нам байж болно).

Зардлын хязгаар. Гуравдагч этгээд нь сонгуулийн хугацаанд гүйцэтгэх зохицуулалттай үйл ажиллагааны зардлын хязгаар (spending limits)-ыг баримтлах, тайлагнах үүрэгтэй. (§477.49) Зардлын хязгаартыг жил бүрийн 04 дүгээр сарын 01-ний өдөр инфляцитай уялдуулан шинэчилдэг. (§384)

Гуравдагч этгээдийн зохицуулалттай үйл ажиллагаанд зардлын ерөнхий хязгаарлалт, тухайн сонгуулийн тойрогт нэр дэвшигчид чиглэсэн зохицуулалттай үйл ажиллагаанд зардлын орон нутгийн хязгаар байдаг.¹¹³

¹¹² Questions and Answers for Third Parties. Elections Canada. <https://n9.cl/i4mkl>

¹¹³ Questions and Answers for Third Parties. Elections Canada. <https://n9.cl/i4mkl>

2011-2019 оны ээлжит сонгуулийн гуравдагч этгээдийн хязгаарлалт нь тухайн үед хүчин төгөлдөр мөрдөгдөж буй хууль тогтоомжоос хамааран ихээхэн ялгаатай байв. Хамгийн доод хязгаарыг 2011 онд гуравдагч этгээдийн зөвхөн сонгуулийн сурталчилгааг зохицуулж, сонгуулийн хугацаа 38 хоногоор тогтоож байжээ. 2015 онд сонгуулийн сурталчилгаа нь цорын ганц зохицуулалттай үйл ажиллагаа хэвээр байсан ч сонгуулийн хугацааг уртасгаж 78 хоног болсноор хязгаар нь ихээхэн нэмэгджээ. 2019 оноос сонгуулийн өмнөх хугацааг оруулдаг болсон.¹¹⁴

Хүснэгт 13. Канад Улсын 2011, 2015, 2019 оны ээлжит сонгуулийн зардлын хязгаар

Сонгуулийн жил	Зардлын хязгаар үйлчлэх хүрээ	Сонгуулийн өмнөх хугацаанд (канад доллар)	Сонгуулийн хугацаанд (канад доллар)
2011 он	Ерөнхий зардлын хязгаар	-	188,250
	Орон нутгийн зардлын хязгаар	-	3,765
2015 он	Ерөнхий зардлын хязгаар	-	439,411
	Орон нутгийн зардлын хязгаар	-	8,788
2019 он	Ерөнхий зардлын хязгаар	1,023,400	511,700
	Орон нутгийн зардлын хязгаар	10,234	4,386

Эх сурвалж: Elections Canada. March 2022.

Тайлангийн шаардлага. Бүртгэгдсэн гуравдагч этгээд нь санхүүгийн завсрын болон эцсийн тайлан, аудитын тайлан гаргах үүрэгтэй¹¹⁵:

- **завсрын тайлан** (сонгуулийн үеэр) -
 - хэрэв зохицуулалттай үйл ажиллагаанд зориулж нийт 10,000 канад доллар ба түүнээс дээш хэмжээний хандив авсан бол;
 - хэрэв зохицуулалттай үйл ажиллагааны нийт зардал нь 10,000 канад доллар ба түүнээс дээш гарсан бол;
- **санхүүгийн эцсийн тайлан** - санхүүгийн гүйлгээний дэлгэрэнгүй тайланг сонгуулийн өдрөөс хойш 4 сарын дотор гаргана (\$355, 356);
- **аудитын тайлан** - хэрэв зохицуулалттай үйл ажиллагааны нийт зардал 10,000 канад доллар ба түүнээс дээш гарсан бол.

Хугацааны хувьд, 2018 оны Сонгуулийг шинэчлэх тухай хуулиар гуравдагч этгээдийн зарим үйл ажиллагааг зохицуулах үүднээс сонгуулийн өмнөх хугацааг шинээр тусгасан. Сонгуулийн өмнөх хугацаа нь товлосон бүх нийтийн сонгуулийн жилийн 06 дугаар сарын 30-ны өдөр эхэлж, санал хураалтаас нэг өдрийн өмнө дуусна. Харин тогтоогүй бүх нийтийн болон нөхөн сонгуульд сонгуулийн өмнөх хугацаа байхгүй. Уг хугацааг 2019 оны сонгуулиар анх удаа тооцсон ба санал хураалтын өмнөх өдрийг буюу 09 дүгээр сарын 10-ны өдрийг хүртэл 73 хоног үргэлжилсэн байна.¹¹⁶

2.3.6 Холбооны Бүгд Найрамдах Герман Улс

Эрх бүхий байгууллагад бүртгүүлэх. Улс төрийн намын тухай болон Холбооны сонгуулийн тухай хуулиудад гуравдагч этгээдийн бүртгэлийг зохицуулаагүй.

Зардлын хязгаар. Гуравдагч этгээдийн зардалд хязгаар тогтоогогүй.

Тайлангийн шаардлага. Улс төрийн намын тухай хуульд нь гуравдагч этгээдийн хандивын мэдээллийг тайлагнахыг шаарддаг. Гуравдагч этгээд нь улс төрийн намд жилд

¹¹⁴ Elections Canada. March 2022.

¹¹⁵ Questions and Answers for Third Parties. Elections Canada. <https://n9.cl/i4mkl>

¹¹⁶ Elections Canada. March 2022.

10,000 евроогоос дээш хандив өгсөн бол хандивлагчийн нэр, хандивын дүнг, мөн санхүүгийн бус дэмжлэг, тухайлбал, үнэгүй буюу хямд үнээр үзүүлсэн зах зээлийн үнэлгээг тайлагнана. (§25, 26)

2.4 Хуулийн хэрэгжилтийг хангах механизм

Дэлхийн улсуудад гуравдагч этгээдийн улс төрийн үйл ажиллагаанд хяналт тавих тухайлсан хяналтын байгууллага байдаггүй¹¹⁷, сонгуулийн байгууллага хэрэгжүүлдэг.

2.4.1 Австралийн Холбооны Улс

Сонгуулийн хороонд (AEC) нь Холбооны сонгуулийн тухай хуулийн дагуу гуравдагч этгээд болон ач холбогдол бүхий гуравдагч этгээдийн улс төрийн үйл ажиллагаанд, тэдний бүртгэл, дэлгэрэнгүй тайлангаар дамжуулан хяналт тавьж, хууль бус үйлдэлд хариуцлага тооцдог:

- гуравдагч этгээд болон ач холбогдол бүхий гуравдагч этгээдийг хуульд салгаж тодорхойлсон нь тус хорооноос хянах субъектүүдийг тодорхой болгож, сонгуулийн илүү өндөр зардал гаргасан ач холбогдол бүхий гуравдагч этгээдэд заавал бүртгүүлэхээс эхлээд илүү өндөр үүрэг хүлээнэ;
- хороо нь гуравдагч этгээдүүдийн бүртгэлийн, тайлангийн шаардлага, сонгуулийн зардлын ил тод байдал зэргийг хангагдаж байгаа эсэхэд хяналт тавих, тэдгээрийг шалгана;
- шаардлагатай бол хороо нь торгууль тавих, эрүүгийн хэрэг үүсгэх зэргээр хуулийн хэрэгжилтийг хангана.

2.4.2 Америкийн Нэгдсэн Улс

Холбооны сонгуулийн хороо (FEC) нь Холбооны сонгуулийн кампанит ажлын тухай хуулийн дагуу бүх улс төрийн хороодын бүртгүүлэх, тайлан гаргуулах замаар санхүүжилтийн ил тод байдлыг хангуулах үүрэгтэй.

Холбооны сонгуулийн хороо нь ил тод байдлыг дараах байдлаар хангуулдаг¹¹⁸:

- улс төрийн хороод тайлангаа цахим системд гаргадаг;
- ирүүлсэн бүх тайланг Холбооны сонгуулийн хорооны цахим хуудсанд нийтэлж мэдээллийн ил тод байдлыг хангадаг;
- ирүүлсэн бүх тайланг шалгаж, шаардлагатай бол нэмэлт шалгалт хийдэг;
- улс төрийн хороодын хөрөнгийн хууль бус ашиглалт, хамтын ажиллагаа, тайлангийн шаардлага зэргийн хууль ёсны байдлыг шалгадаг;
- шаардлагатай зааварчилгаа, зөвлөмжийг улс төрийн хороод өгдөг;
- зөрчил илэрсэн бол торгууль ноогдуулж, эрүүгийн хэрэг үүсгэдэг.

Мөн Холбооны сонгуулийн хороо нь улс төрийн хороодын онцлог шаардлагаас хамаарч бусад тусгайлсан хяналтыг тавьдаг. Тухайлбал, Бие даасан зардлын улс төрийн хороо (Super PAC)-ны бие даасан зардлын журам, хандивын ил тод байдлыг, Төлбөрийн бус данстай улс төрийн хороо (Hybrid PAC)-ны хос дансны тайлангийн шаардлагыг, Манлайллын улс төрийн хороо (Leadership PAC) хандивын хязгаар болон хувийн ашиглалтын хоригийн хэрэгжилтэд хяналт тавина.

АНУ-ын Татварын алба (IRS) нь Татварын кодекст заасны дагуу улс төрийн хороодын татвараас чөлөөлөгдөх нөхцөлийг хангаж байгаа эсэхэд тэдний тайлангаар дамжуулан хяналт

¹¹⁷ АСДҮОУХ, ННФ. 2020 он. 137 дахь тал.

¹¹⁸ Political Action Committees (PACs). Federal Election Commission. <https://n9.cl/tl2wd>

тавьдаг. Улс төрийн хороод энэхүү нөхцөлөө хангаж байгаа бол татвараас чөлөөлөгдөх эрх олгодог.

2.4.3 Бүгд Найрамдах Солонгос Улс

Улс төрийн сангийн тухай хуулийн дагуу дэмжигчдийн холбооны үйл ажиллагаанд хяналт тавих эрх бүхий байгууллага нь Үндэсний сонгуулийн хороо (NEC) юм. Тус хороо нь хандивын эх үүсвэр, сангийн зарцуулалт, тайлангийн үнэн зөв байдалд хяналт тавьж, хууль зөрчсөн тохиолдолд арга хэмжээ авах замаар хуулийн хэрэгжилтийг дараах байдлаар хангана (§29, 30, 37):

- дэмжигчдийн холбооноос ирүүлсэн санхүүгийн тайланг хянан шалгаж, үнэн зөв эсэхийг баталгаажуулна;
- хандивын эх үүсвэр нь хуулийн шаардлагад нийцэж байгаа эсэхийг шалгана;
- дэмжигчдийн холбооны зардал зөвшөөрөгдсөн хүрээнд байгаа эсэхийг хянаана.

Үндэсний сонгуулийн хороо дэмжигчдийн холбооны санхүүгийн тайлангийн мэдээллийг шалгах, хуулийн зөрчил илэрсэн тохиолдолд аудитын шалгалт хийх бөгөөд мэдээлэл дутуу, зөрчилтэй бол нэмэлт тайлбар, мэдээлэл шаардах эрхтэй. Мөн хороо нь тайлангийн ил тод байдлыг хангах үүднээс олон нийтийн хяналтад нээлттэй болгоно. (§31, 32)

Хуулийн хэрэгжилтийг хангахын тулд Үндэсний сонгуулийн хороо дараах хариуцлагын механизмыг хэрэгжүүлдэг (§33, 34):

- тайлан гаргах хугацаа хоцорсон, хуурамч мэдээлэл оруулсан, эсхүл хууль бус хандив хүлээн авсан тохиолдолд мөнгөн торгууль ногдуулах;
- санхүүгийн хүнд зөрчил илэрсэн бол тухайн холбооны бүртгэлийг цуцлах;
- санхүүгийн хүндэвтэр зөрчил илэрсэн бол хуулийн дагуу эрүүгийн хэрэг үүсгэх.

2.4.4 Их Британи, Умард Ирландын Нэгдсэн Хаант Улс

Сонгуулийн хороо (Electoral Commission) нь Улс төрийн нам, сонгууль, ард нийтийн санал асуулгын тухай хуулийн дагуу гуравдагч этгээдээс бүртгэл, тайлангийн ил тод байдлыг шаардаж, тэдний кампанит ажлын зардал, хандивын эх үүсвэрт хяналт тавьдаг. Сонгуулийн хороо гуравдагч этгээдийн үйл ажиллагаанд дараах хяналтыг тавьж хуулийн хэрэгжилтийг хангадаг (§4, 6, 10):

- сонгуулийн кампанит ажилд оролцох, эсхүл зардал гаргахыг хүссэн гуравдагч этгээд нь бүртгэлийн шаардлагыг хангаж байгаа эсэхэд;
- хандив, зардал, үйл ажиллагааны дэлгэрэнгүй тайлангийн шаардлагыг хангаж байгаа эсэхэд;
- санхүүжилт нь хүлээн зөвшөөрөгдсөн эх үүсвэрээс авсан эсэхэд;
- кампанит ажилд зарцуулах нийт мөнгөн дүн дээд хязгаарыг давсан эсэхэд;
- зохицуулалттай үйл ажиллагааг хуулийн дагуу хэрэгжүүлж байгаа эсэхэд.

Сонгуулийн хороо нь хууль зөрчсөн тохиолдолд дараах арга хэмжээг авдаг:

- хориглосон эх үүсвэрээс санхүүжилт авсан, хуулиас давсан зардал гаргасан, эсхүл бол торгууль ногдуулах;
- мөрдөн шалгах баг зөрчлийг шалгах;
- хүнд зөрчилд эрүүгийн хэрэг үүсгэх.

2.4.5 Канад Улс

Сонгуулийн хороо (Elections Canada¹¹⁹) нь Сонгуулийн тухай хуулийн хэрэгжилтийг хангах хүрээнд гуравдагч этгээдэд дараах байдлаар хяналт тавьж, мэдээллийг цахим системээр дамжуулан олон нийтэд танилцуулдаг (§349, 350, 353, 359, 495):

- хуулийн дагуу сонгуулийн сурталчилгаа эхлэхээс өмнө бүртгүүлсэн эсэхэд;
- хориглосон бусад эх үүсвэрээс санхүүжилт авсан эсэхэд;
- сонгуулийн сурталчилгааны зардлын хязгаарыг баримталсан эсэхэд;
- зардлыг хуульд заасан зориулалтаар гаргасан эсэхэд;
- санхүүгийн тайлангийн шаардлагыг хангаж байгаа эсэхэд.

Сонгуулийн хороо нь зардлын хязгаарыг давсан, хууль бус хандив авсан, эсхүл тайлангаа гаргаагүй зөрчилд мөнгөн торгууль ногдуулах, үйл ажиллагааг зогсоох, хүнд зөрчилд эрүүгийн эрүүгийн хэрэг үүсгэх зэргээр хариуцлага тооцно. (§495)

2.4.6 Холбооны Бүгд Найрамдах Герман Улс

Сонгуулийн хороо (Bundeswahlleiter) нь Улс төрийн намын тухай хуульд “гуравдагч этгээд” гэж томъёолсон этгээдийн хандивт хяналт тавьдаг. Холбооны сонгуулийн тухай хуулиар улс төрийн намд 10,000 еврогоос дээш хандив хүлээн авсан бол түүнийг Сонгуулийн хороонд шууд мэдээлэх, хандивыг зөвхөн хуульд заасан улс төрийн болон сонгуулийн үйл ажиллагаанд зарцуулахыг үүрэг болгож хуульчилсныг Сонгуулийн хороо хяналт тавьж ажиллана. (§25, 27) Хуулийн заалт зөрчиж, тайлан гаргаагүй, хандивын эх үүсвэрийг нууцалсан тохиолдолд торгууль ногдуулна. Хүнд зөрчил гаргасан улс төрийн намын бүртгэлийг цуцлах хүртэл арга хэмжээ авна. Хандивыг хууль бусаар ашигласан бол эрүүгийн хэрэг үүсгэнэ. (§31a)

Холбооны сонгуулийн тухай хуулийн дагуу гуравдагч этгээд нь сонгуулийн кампанит ажилд оролцох, жишээ нь, сурталчилгааны дэмжлэг үзүүлэхийг зөвшөөрдөг (§5) бол аливаа этгээдэд буруу ташаа буюу зөвшөөрөлгүй сурталчилгааг түгээхийг, сонгогчдын шийдвэрт шууд буюу шууд бус байдлаар нөлөөлөх зорилгоор урамшуулал өгөхийг хориглодог (§50, 108e).

¹¹⁹ The Role and Structure of Elections Canada. Elections Canada. <https://n9.cl/3i4ku>

АШИГЛАСАН МАТЕРИАЛЫН ЖАГСААЛТ

1. Улс төрийн намын болон сонгуулийн санхүүжилт (Улс төрийн санхүүжилтийн гарын авлага). Орчуулсан С.Бадралт. Ардчилал, сонгуульд дэмжлэг үзүүлэх олон улсын хүрээлэн (IDEA), ННФ. 2020 он. (АСДҮОУХ, ННФ. 2020 он.)
2. Улс төрийн шинжлэх ухааны нэвтэрхий толь бичиг. МУИС. Ерөнхий редактор Ж.Төртогтох. Адмон принт ХХК. 2020 он.
3. Asian Network for Free Elections. <https://n9.cl/1t70l>
4. Cambridge Dictionary. <https://n9.cl/xjcig>
5. Corruption Perceptions Index 2023. Transparency International. <https://www.transparency.org/en/cpi/2023>
6. Interest Groups: Third parties. ACE (Electoral Knowledge Network). ACE Encyclopaedia Version 1.0. <https://n9.cl/qv70lh>
7. Note on third party regulations in the OSCE regions. OSCE. Prepared by Dr Magnus Ohma and others. Warsaw, 20 April 2020. (OSCE. 20 April 2020.) <https://n9.cl/hj7ni>
8. Oxford English Dictionary. <https://www.oed.com/?tl=true>
9. Political Finance Database. IDEA. <https://n9.cl/h0wo4>
10. Regulating "third parties" as electoral actors: Comparative insights and questions for democracy. Anika Gauja, Graeme D. Orr. Article in Interest Groups & Advocacy. May 2015. (Anika Gauja, Graeme D. Orr. May 2015.) <https://n9.cl/m1jb1>
11. Third Party Campaigning. ACE (Electoral Knowledge Network). <https://n9.cl/32vt9>
12. Third Party Report - A Comparative Look at Third Party Information from the 2011, 2015 and 2019 Federal General Elections. Elections Canada. March 2022. (Elections Canada. March 2022.) <https://n9.cl/cd77j4>
13. Weber, M. "Politics as a Vocation." In From Max Weber: Essays in Sociology, edited by H. H. Gerth and C. Wright Mills.
14. International IDEA. (2023). Political Finance Database. (АСДҮОУХ, 2023). <https://www.idea.int/data-tools/data/political-finance-database>

Австралийн Холбооны Улс:

15. Australian Electoral Commission (AEC). www.aec.gov.au
16. Australian Legal Information Institute: <https://www8.austlii.edu.au/database-all.html>
17. Parliament of Australia. <https://www.aph.gov.au/>

Америкийн Нэгдсэн Улс:

18. Federal Election Commission (FEC). <https://n9.cl/phu29>
19. PAC vs Super PAC: What is the Difference? Quorum. <https://n9.cl/1f3aj>
20. United States Government. <https://n9.cl/gtfuo>

Бүгд Найрамдах Солонгос Улс:

21. Legal Information of Republic of Korea. https://elaw.klri.re.kr/eng_service/main.do
22. National Election Commission. <https://n9.cl/xhov2>

Их Британи, Умард Ирландын Нэгдсэн Хаант Улс:

23. Electoral Commission. <https://n9.cl/xu8g4n>
24. Introductory text of Elections Act 2022. <https://n9.cl/jicrs>
25. Introductory text of Transparency of Lobbying, Non-Party Campaigning and Trade Union Administration Act 2014. <https://n9.cl/f2fgt>
26. Legislation.gov.uk. <https://www.legislation.gov.uk/>

Канад Улс:

27. Elections Canada. <https://n9.cl/i4mkl>

Холбооны Бүгд Найрамдах Герман Улс:

28. Federal Returning Officer. <https://n9.cl/vb13v>

ХУУЛЬ ТОГТООМЖИЙН ЖАГСААЛТ

Австралийн Холбооны Улс:

1. Гадаадын нөлөөллийн ил тод байдлын тогтолцооны тухай хууль: Foreign Influence Transparency Scheme Act 2018. <https://n9.cl/2jtp>
2. Лобби хийх ёс зүйн дүрэм: Lobbying Code of Conduct. <https://n9.cl/8fvfg3>
3. Нийтийн албаны тухай хууль: Public Service Act 1999. <https://n9.cl/v764p>
4. Парламентын эрх ямбын тухай хууль: Parliamentary Privileges Act 1987. <https://n9.cl/4u33t>
5. Сайдын стандартын тухай тодорхойлолт: Statement of Ministerial Standards. <https://www.aph.gov.au>
6. Төрийн удирдлага, гүйцэтгэл, хариуцлагын тухай хууль: Public Governance, Performance and Accountability Act 2013. <https://n9.cl/ry3l8>
7. Төсвийн шударга байдлын тухай хууль: Charter of Budget Honesty Act 1998. <https://n9.cl/1sku9>
8. Холбооны сонгуулийн тухай хууль: Commonwealth Electoral Act 1918. <https://n9.cl/jnuow>
9. Эрүүгийн хууль 1995: Criminal Code Act 1995. <https://n9.cl/t5p8vw>

Америкийн Нэгдсэн Улс:

10. АНУ-ын код: United States Code. <https://uscode.house.gov/>
11. Гадаадын авлигын гэмт хэргийн тухай хууль: Foreign Corrupt Practices Act. <https://n9.cl/roins>
12. Лобби үйлдлийг мэдээллийг илчлэх тухай хууль: Lobbying Disclosure Act 1995. <https://lobbyingdisclosure.house.gov/lda.html>
13. Санал өгөх эрхийн тухай хууль: Voting Rights Act 1965. <https://n9.cl/hu4hi>
14. Улс төрийн хортой үйл ажиллагаанаас урьдчилан сэргийлэх тухай хууль буюу Хэтч хууль: Act to Prevent Pernicious Political Activities: Hatch Act of 1939. <https://n9.cl/v31e1>
15. Холбооны сонгуулийн кампанит ажлын тухай хууль: Federal Election Campaign Act (FECA) of 1971. <https://n9.cl/6lumz>
16. Холбооны зохицуулалтын эмхэтгэл: Code of Federal Regulations, CFR. <https://www.govinfo.gov/help/cfr>
17. Холбооны сонгуулийн хорооны эсрэг Иргэдийн нэгдэн гомдлын талаарх Дээд шүүхийн шийдвэр. Citizens United v. FEC. Federal Election Commission. <https://n9.cl/ui3or>
18. Internal Revenue Code. <https://uscode.house.gov/browse/prelim@title26&edition=prelim>

Бүгд Найрамдах Солонгос Улс:

19. Авлигын эсрэг хууль: Anti-Corruption Act. https://elaw.klri.re.kr/eng_service/main.do
20. Нийтийн албан тушаалтны сонгуулийн тухай хууль: Public Official Election Act. https://elaw.klri.re.kr/eng_service/main.do
21. Төрийн албан алба хаагчийн ашиг сонирхолыг зөрчлөөс урьдчилан сэргийлэх тухай хууль: Act on the Prevention of Conflict of Interest Related to Duties of Public Servants. <https://tinyurl.com/ybkbmatr>
22. Төрийн албан хаагчийн ёс зүйн тухай хууль: Public Official Ethics Act. https://elaw.klri.re.kr/eng_service/main.do
23. Төрийн албаны тухай хууль: State Public Officials Act. https://elaw.klri.re.kr/eng_service/main.do

24. Улс төрийн санхүүжилтийн тухай хууль: Political Funds Act 2005.
https://elaw.klri.re.kr/eng_service/main.do
25. Эрүүгийн хууль: Criminal Act. https://elaw.klri.re.kr/eng_service/main.do

Их Британи, Умард Ирландын Нэгдсэн Хаант Улс:

26. Авлигын эсрэг хууль: Bribery Act 2010.
<https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2010/23/contents>
27. Ажлын байрны томилгооны дүрэм: Business Appointment Rules.
<https://www.gov.uk/government/collections/business-appointment-rules>
28. Албан ёсны нууцын тухай хууль: Official Secrets Act 1989.
<https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1989/6/contents>
29. Ард түмний төлөөллийн тухай хууль: Representation of the People Act 1983.
<https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1983/2>
30. Орон нутгийн засаглалын тухай хууль: Local Government Act 1986.
<https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1986/10/contents>
31. Парламентын гишүүдийн ёс зүйн дүрэм: Code of Conduct for MPs.
<https://www.parliament.uk/site-information/glossary/code-of-conduct-for-mps/>
32. Парламентын стандартын тухай хууль: Parliamentary Standards Act 2009.
<https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2009/13/contents>
33. Сайд нарын ёс зүйн дүрэм: Ministerial Code.
<https://www.gov.uk/government/publications/ministerial-code>
34. Сонгуулийн бүртгэл, зохион байгуулалтын тухай хууль: Electoral Registration and Administration Act 2013. <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2013/6/section/3>
35. Төрийн албаны тухай хууль: Civil Service Code.
<https://www.gov.uk/government/publications/civil-service-code/the-civil-service-code>
36. Улс төрийн нам, сонгууль, ард нийтийн санал асуулгын тухай хууль: Political Parties, Elections and Referendums Act 2000. <https://n9.cl/579bu>

Канад Улс:

37. Ашиг сонирхлын зөрчлөөс урьдчилан сэргийлэх тухай хууль: Conflict of Interest Act.
<https://laws-lois.justice.gc.ca/eng/acts/c-36.65/>
38. Канадын сонгуулийн тухай хууль: Canada Elections Act. <https://laws-lois.justice.gc.ca/eng/acts/E-2.01/>
39. Парламентын гишүүдийн ёс зүйн дүрмүүд. Conflict of Interest Code for Members of the House of Commons. <https://tinyurl.com/bsymc8kh>, Ethics and Conflict of Interest Code for Senators. <https://tinyurl.com/3vub5c6r>
40. Эрүүгийн хууль: Criminal Code. <https://laws-lois.justice.gc.ca/eng/acts/c-46/>

Холбооны Бүгд Найрамдах Герман Улс:

41. Улс төрийн намуудын тухай хууль: Law on Political Parties. <https://www.gesetze-im-internet.de/partg/>
42. Улт төрийн намын тухай хууль: Political Parties Act (Parteiengesetz, PartG).
<https://n9.cl/d51o6>
43. Холбооны албан хаагчдын тухай хууль: Bundesbeamtengesetz, BBG. https://www.gesetze-im-internet.de/bbg_2009/
44. Холбооны сайд нарын эрх зүйн байдлын тухай хууль: Bundesministergesetz, BminG.
<https://www.gesetze-im-internet.de/bming/BJNR004070953.html>
45. Холбооны сонгуулийн тухай хууль: Federal Election Act (Bundeswahlgesetz).
<https://n9.cl/3x8b4>
46. Эрүүгийн хууль: Criminal Code (Strafgesetzbuch, StGB). https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_stgb/

Хавсралт 1. Улс төрийн нам, нэр дэвшигчийн хандивын талаарх зарим зохицуулалт

№	Улсын нэр	Хандивлагч намд хандивлах мөнгөн дүнгийн хязгаартай эсэх/мөнгөн дүнгийн хязгаар		Хандивлагч нэр дэвшигчид хандивлах мөнгөн дүнгийн хязгаартай эсэх/мөнгөн дүнгийн хязгаар	Хандивыг банкны системээр дамжуулна гэсэн заалт байгаа эсэх
		Сонгуулийн бус тодорхой хугацаанд	Сонгуулийн үед		
1	Австрали	Үгүй	Үгүй	Үгүй	Үгүй
2	Австри	Тийм, хувь хүн, ААН-ийн хувьд/7500 евро	Тийм, хувь хүн, ААН-ийн хувьд/Намд хандив өгөхийг хувь хүн, ААН эсэхээс үл хамааран нэг хандивлагч нэг хуанлийн жилд нийт 7500 еврог зөвшөөрнө. Сонгуулийн сурталчилгааны шинэ намуудын хувьд дээд хэмжээ нь энэ дүнгээс 5 дахин (37,500 евро) байна.		Үгүй
3	АНУ	Тийм, хувь хүний хувьд/Донорын төрлөөс хамааран өөр өөр хязгаарлалт байдаг.	Тийм, хувь хүний хувьд/-	Тийм, хувь хүний хувьд/Донорын төрлөөс хамааран өөр өөр хязгаарлалт байдаг.	Тийм
5	Барбадос	Үгүй	Үгүй	Үгүй	Үгүй
4	Бахам	Үгүй	Үгүй	Үгүй	Үгүй
6	Бельги	Тийм, хувь хүний хувьд/Хувь хүнээс жилд дээд тал нь 500 евро авч болно. Хандивлагч жилд дээд тал нь 2000 евро хандивлаж болно.			Үгүй
7	БНСУ	Тийм, хувь хүний хувьд/Бусад	Тийм, хувь хүний хувьд/Бусад	Тийм, хувь хүний хувьд/Бусад	Заримдаа
8	Ботсвана	Үгүй	Үгүй	Үгүй	Үгүй
9	Бутан	Тийм, хувь хүн, ААН-ийн хувьд/-	Үгүй	Тийм, хувь хүн, ААН-ийн хувьд/-	Тийм
11	Гренада	Үгүй	Үгүй	Үгүй	Үгүй
12	Гүрж	Тийм, хувь хүн, ААН-ийн хувьд/Бусад	Үгүй, гэхдээ кампанит ажлын хугацаанд тогтмол хугацааны хязгаарлалт үйлчилнэ/Бусад	Тийм, хувь хүн, ААН-ийн хувьд/Бусад	Тийм
14	Дани	Үгүй	Үгүй	Үгүй	Үгүй
15	Доминика	Үгүй	Үгүй	Үгүй	Үгүй
21	ИБУИНХУ	Тийм, хувь хүн, ААН-ийн хувьд/-	Үгүй	Үгүй	Үгүй
16	Израил	Тийм, хувь хүн, ААН-ийн хувьд/Жилд 1000 NIS	Тийм, хувь хүн, ААН-ийн хувьд/Кнессе, эсхүл орон нутгийн эрх баригчдын сонгууль болох үед нэг хүн намд жилд 2300 NIS хандивлаж болно.	Тийм, хувь хүний хувьд/Парламентын гишүүний сонгуульд нэр дэвшигчийн хувьд 11,380 NIS; Намын дарга, Ерөнхий сайд, орон нутгийн засаг захиргааны тэргүүний албан тушаалд анхан шатны сонгуульд нэр дэвшигч 45,470.	Тийм
17	Ирланд	Тийм, хувь хүн, ААН-ийн хувьд/Бусад	Үгүй, гэхдээ кампанит ажлын хугацаанд тогтмол хугацааны хязгаарлалт үйлчилнэ/Бусад	Тийм, хувь хүн, ААН-ийн хувьд/Бусад	Тийм
18	Исланд	Тийм, хувь хүн, ААН-ийн хувьд/Жилийн 400,000 ISK-ийн тогтмол хязгаар үйлчилнэ.	Үгүй	Тийм, хувь хүн, ААН-ийн хувьд/Жилд 400,000 ISK.	Тийм
19	Испани	Тийм, хувь хүн, ААН-ийн хувьд/Жилийн хязгаар нь 50,000 евро	Тийм, хувь хүн, ААН-ийн хувьд/Хязгаар нь нэг хүнд ногдох 6,000 евро	Үгүй	Үгүй
20	Итали	Тийм, хувь хүн, ААН-ийн хувьд/100000	Үгүй/100000	Тийм, хувь хүн, ААН-ийн хувьд/100000	Тийм
22	Кабо-Верде	Үгүй	Үгүй	Үгүй	Үгүй

23	Канад	Тийм, хувь хүний хувьд/Энэ дүн нь дараагийн жил бүрийн 1-р сарын 1-нд 25 доллараар нэмэгддэг. 2021 онд хязгаар нь 1,650 доллар байсан.	Тийм, хувь хүний хувьд/Ердийн хязгаарлалт үйлчилнэ.		Тийм
24	Кипр	Тийм, хувь хүн, ААН-ийн хувьд/50,000 евро/жил 5,000 евро	Үгүй	Үгүй	Тийм
25	Коста-Рика	Үгүй	Үгүй	-	Үгүй
26	Латви	Тийм, хувь хүний хувьд/Бусад	Үгүй, гэхдээ кампанит ажлын хугацаанд тогтмол хугацааны хязгаарлалт үйлчилнэ/Бусад	-	Тийм
27	Литва	Тийм, хувь хүний хувьд/Бусад	Тийм, хувь хүний хувьд/Бусад	Тийм, хувь хүний хувьд/Бусад	Тийм
28	Люксембург	Үгүй	Үгүй	Үгүй	Үгүй
29	Нидерланд	Тийм, хувь хүн, ААН-ийн хувьд/Хандивын хязгаар нь нам, түүний харьяа байгууллага, нэр дэвшигчид нийлээд 100,000 евро байна.	Үгүй, гэхдээ кампанит ажлын хугацаанд тогтмол хугацааны хязгаарлалт үйлчилнэ/-	Тийм, хувь хүн, ААН-ийн хувьд/Хандивын хязгаар нь нам, түүний харьяа байгууллага, нэр дэвшигчид нийлээд 100,000 евро байна.	Үгүй
30	Норвег	Үгүй	Үгүй	Үгүй	Үгүй
31	Польш	Тийм, хувь хүний хувьд/хөдөлмөрийн хөлсний доод хэмжээг 15 дахин нэмэгдүүлсэн	Тийм, хувь хүний хувьд/Хөдөлмөрийн хөлсний доод хэмжээг 15, 25 дахин нэмэгдүүлсэнтэй тэнцэх хэмжээний	Тийм, хувь хүний хувьд/хөдөлмөрийн хөлсний доод хэмжээг 15 дахин нэмэгдүүлсэн	Заримдаа
32	Португал	Тийм, хувь хүний хувьд/Тодорхойлсон хувь хүмүүсийн өгсөн мөнгөн хандивын хэмжээ нь нэг хандивлагчид ногдох хөдөлмөрийн хөлсний доод хэмжээг 25 дахин нэмэгдүүлсэнтэй тэнцэх хэмжээний нэмэгдэл байна.	Тийм, хувь хүний хувьд/Нэг донорын хөдөлмөрийн хөлсний доод хэмжээг 60-аас доошгүй төгрөгөөр тогтоосон.	Тийм, хувь хүн, ААН-ийн хувьд/-	Тийм
33	Руанда	Үгүй	Үгүй	Үгүй	Үгүй
34	Сейшелийн арлууд	Үгүй	Үгүй	Тийм, хувь хүн, ААН-ийн хувьд/Ерөнхийлөгчийн сонгуульд 1,000,000 рупи, Үндэсний Ассамблейн сонгуульд 250,000 рупи.	Үгүй
13	Сент Люсиа	Үгүй	Үгүй	Үгүй	Үгүй
35	Сент-Винсент ба Гренадин	Үгүй	Үгүй	Үгүй	Үгүй
36	Сингапур	Үгүй	Үгүй	Үгүй	Үгүй
37	Словак	Тийм, хувь хүн, ААН-ийн хувьд/Бусад	Үгүй, гэхдээ кампанит ажлын хугацаанд тогтмол хугацааны хязгаарлалт үйлчилнэ/Бусад	-	Тийм
38	Словени	Тийм, хувь хүний хувьд/өмнөх оны сарын дундаж цалинг 10 дахин нэмэгдүүлсэн	Тийм, хувь хүний хувьд/Хувь хүний хандивын хэмжээ өмнөх оны нэг сарын дундаж цалинг 10 дахин нэмэгдүүлсэнтэй тэнцэх хэмжээний мөнгөнөөс хэтэрч болохгүй	Тийм, хувь хүний хувьд/өмнөх оны сарын дундаж цалинг 10 дахин нэмэгдүүлсэн	Тийм
39	Тайвань (БНХУ)	Тийм, хувь хүн, ААН-ийн хувьд/Нам, улс төрийн холбоонд жил бүр хандивласан хандивын нийт хэмжээ нь дараах хязгаараас хэтрэхгүй: 1.Хувь хүнээр: 300,000 NT\$. 2.Ашиг олох зорилготой ижил бизнесүүдээс: 3,000,000 NT\$. 3.Иргэний холбоодоор: NT\$ 2,000,000. Янз бүрийн улс төрийн нам, улс төрийн холбоодод хандивласан хандивын нийт хэмжээ дараах хязгаараас	Үгүй, гэхдээ кампанит ажлын хугацаанд тогтмол хугацааны хязгаарлалт үйлчилнэ/Нам, улс төрийн холбоонд жил бүр хандивласан хандивын нийт хэмжээ нь дараах хязгаараас хэтрэхгүй: 1.Хувь хүнээр: 300,000 NT\$. 2.Ашиг олох зорилготой ижил бизнесүүдээс: 3,000,000 NT\$. 3 Иргэний холбоодоор: NT\$ 2,000,000.	Тийм, хувь хүн, ААН-ийн хувьд/Жил бүр кампанит ажилд оролцохоор төлөвлөж буй нэг хүн (бүлэг)-д хандивласан хандивын нийт хэмжээ дараах хязгаараас хэтрэхгүй: 1.Хувь хүнээр: 100,000 NT\$. 2.Ашиг олох зорилготой ижил бизнесүүдээс: 1,000,000 NT\$. 3.Иргэний холбоодоор: NT\$500,000. Улс төрийн намаас сонгуулийн кампанит ажилд оролцохоор төлөвлөж буй нэг хүнд (бүлэгт) хандивласан	Заримдаа

		хэтэрч болохгүй: 1.Нэг хүнээс: 600,000 NT\$. 2.Ашиг олох зорилготой ижил бизнесүүдээс: 6,000,000 NT\$. 3.Нэг иргэний холбоо: NT\$4,000,000.	Янз бүрийн улс төрийн нам, улс төрийн холбоодод хандивласан хандивын нийт хэмжээ дараах хязгаараас хэтэрч болохгүй: 1.Нэг хүнээс: 600,000 NT\$. 2.Ашиг олох зорилготой ижил бизнесүүдээс: 6,000,000 NT\$. 3 Нэг иргэний холбоо: NT\$4,000,000.	хандивын нийт хэмжээ дараах хязгаараас хэтрэхгүй байна: 1.Ерөнхийлөгч, дэд ерөнхийлөгч: 25,000,000 NT\$. 2.Хууль тогтоох яамны гишүүд: 2,000,000 NT\$. Жил бүр аянд оролцохоор төлөвлөж буй өөр өөр хүмүүст хандивласан хандивын нийт хэмжээ дараах хязгаараас хэтрэхгүй: 1.Нэг хүнээс: 300,000 NT\$. 2.Ашиг олох зорилготой ижил бизнесүүдээс: 2,000,000 NT\$. 3.Нэг иргэний холбоо: NT\$ 1,000,000.	
40	Уругвай	Тийм, хувь хүн, ААН-ийн хувьд/Иргэний жилийн хязгаарын хэмжээ (300,000 UI) нь эх үүсвэр (хувь хүн, ААН) гэхээсээ илүү улс төрийн намын хүлээн авсан шимтгэлтэй холбоотой. Хандивлагч нь намд харьяалагдах үндэсний болон харъяа агентлагийг нэгтгэсэн, эсхүл сенатор, сайд бол энэ хэмжээ 3 дахин нэмэгдэж болно.	Тийм, хувь хүн, ААН-ийн хувьд/Хязгаар нь 300,000 UI (донор болон нэр дэвшигч тус бүрээр). Хэрэв хандив нэр дэвшигчээс ирвэл энэ хэмжээ 3 дахин нэмэгдэж болох боловч энэ нь жагсаалт бүрийн эхний эзэмшигчид хамаарахгүй бөгөөд хандивын хязгаарлалт байхгүй. Төрийн үйлчилгээ үзүүлэх гэрээт корпорацийн хувьд хязгаар нь 10,000 UI юм.	Тийм, хувь хүн, ААН-ийн хувьд/Жилийн хязгаар нь төрийн үйлчилгээ үзүүлэх гэрээтэй корпорациудад 300,000 UI, 10,000 UI байна.	Тийм
41	Фижи	Тийм, хувь хүний хувьд/Жилд 10,000 фижи доллар	Үгүй, гэхдээ кампанит ажлын хугацаанд тогтмол хугацааны хязгаарлалт үйлчилнэ/ Хандивлагчийн шимтгэлийн хязгаар нь жилд 10,000 фижи доллар байна. Энэ нь хандивлагч бүх улс төрийн нам/сонгуульд нэр дэвшигчдэд нэг жилийн хугацаанд хийж чадах нийлбэр дүн юм.	Тийм, хувь хүний хувьд/Хувь хүний хандивлагчийн нэг жилийн хугацаанд бүх нам/нэр дэвшигчдэд хандивлаж болох нийт дүн нь 10,000 фижи доллар юм.	Үгүй
42	Финланд	Тийм, хувь хүн, ААН-ийн хувьд/Нэг хандивлагч намд хандивлах мөнгөн дүнгийн жилийн хязгаар (хуанлийн жилд 30,000 евро) байдаг.	Үгүй/Нэг хандивлагч намд хандивлах мөнгөн дүнгийн жилийн хязгаар (хуанлийн жилд 30,000 евро) байдаг.	Тийм, хувь хүн, ААН-ийн хувьд/Хуанлийн жилд нэг хандивлагч нэр дэвшигчийн кампанит ажилд хувь нэмрээ оруулах хэмжээ хязгаартай (хотын сонгуульд 3000 евро, Парламентын сонгуульд 6000 евро, Европын сонгуульд 10000 евро).	Үгүй
43	Франц	Тийм, хувь хүний хувьд/7500 евро.	Тийм, хувь хүний хувьд/7500 евро.	Тийм, хувь хүний хувьд/4600 евро	Тийм
10	ХБНГУ	Үгүй	Үгүй	Үгүй	Үгүй
44	Чех	Тийм, хувь хүн, ААН-ийн хувьд/Хуанлийн нэг жилд 3000000 крон, хувь хүн, ААН-д	Тийм, хувь хүн, ААН-ийн хувьд/Хуанлийн нэг жилд 3000000 крон, хувь хүн, ААН-д	Үгүй	Заримдаа
45	Чили	Тийм, хувь хүний хувьд/300 индексжүүлсэн нэгж/ жилд (гишүүн бус), 500 индексжүүлсэн нэгж/ жилд (гишүүн)	Тийм, хувь хүний хувьд/Ерөнхийлөгчийн сонгуулийн хувьд нэг хүнд 500 индексжүүлсэн нэгж	Тийм, хувь хүний хувьд/Нэр дэвшигчийн төрлөөс хамаарна	Тийм
46	Швед	Үгүй	Үгүй	Үгүй	Үгүй
47	Швейцар	Үгүй	Үгүй	Үгүй	Үгүй
48	Шинэ Зеланд	Үгүй	Үгүй	Үгүй	Үгүй
49	Эстони	Тийм, хувь хүний хувьд/1200 евро	Тийм, хувь хүний хувьд/1200 евро	Тийм, хувь хүний хувьд/1200 евро	Үгүй
50	Япон	Тийм, хувь хүн, ААН-ийн хувьд/Жилийн хязгаар нь 20 сая иен (хувь хүн); 7,5 сая иенээс 30 сая иен хүртэл (корпорацууд, үйлдвэрчний эвлэлүүд болон бусад байгууллагууд)	Тийм, хувь хүн, ААН-ийн хувьд/-	Тийм, хувь хүн, ААН-ийн хувьд/Хувь хүний хандивын хэмжээ жилд 1.5 сая иен байна	-

Эх сурвалж: АСДҮОУХ, 2024.12.12.

Хавсралт 2. Улс төрийн нам, нэр дэвшигчийн тайлангийн талаарх зарим зохицуулалт

№	Улсын нэр	Улс төрийн нам санхүүгийн тайланг тогтмол болон сонгуулийн кампанит ажлын хүрээнд гаргадаг эсэх	Нэр дэвшигч сонгуулийн кампанит ажлын санхүүжилтээ тайлагнадаг эсэх	Нам болон/эсхүл нэр дэвшигчийн тайланд хандивлагчийн мэдээллийг тусгадаг эсэх	Нам болон/эсхүл нэр дэвшигчээс санхүүгийн тайланг авдаг байгууллага(ууд)	Санхүүгийн тайланг шалгах болон/эсхүл зөрчлийг шалгах үүрэгтэй байгууллага(ууд)	Тайлан шалгах болон/эсхүл зөрчлийг шалгах үүрэгтэй байгууллага(ууд)-ын эрх, үүрэг	Улс төрийн санхүүгийн зөрчилд хүлээлгэх хариуцлага
1	Австрали	Тийм/Тийм	Тийм	Заримдаа	Сонгуулийн хороо	Сонгуулийн хороо	Мөрдөн байцаалтад шилжүүлэх; Мөрдөн байцаалтын ажиллагаа явуулах	Торгох; Хорих
2	Австри	Тийм/Тийм	Тийм	Заримдаа	Бусад	Бусад	Хориг арга хэмжээ авах; Мөрдөн байцаалтын ажиллагаа явуулах; Мөрдөн байцаалтад шилжүүлэх; Болзошгүй зөрчигчөөс нэмэлт мэдээлэл авах; Бусдаас нэмэлт мэдээлэл хүсэх; Аудитсу байгууллагаар аудит хийх	Торгох
3	АНУ	Тийм/Тийм	Тийм	Заримдаа	Сонгуулийн хороо	Сонгуулийн хороо Яам	Мөрдөн байцаалтын ажиллагаа явуулах	Торгох; Хорих
4	Бахам	Үгүй/Үгүй	Үгүй	Үгүй	Байгууллага заагаагүй	Байгууллага заагаагүй	-	Хорих; Улс төрийн эрхээ алдах; Сонгогдсон албан тушаалаа алдах
5	Барбадос	Үгүй/Үгүй	Тийм	Заримдаа	Сонгуулийн хороо	Сонгуулийн хороо	Мөрдөн байцаалтын ажиллагаа явуулах	Торгох; Сонгогдсон албан тушаалаа алдах
6	Бельги	Тийм/Тийм	Тийм	Тийм	Яам	Улс төрийн санхүүгийн тусгай агентлаг	Хориг арга хэмжээ авах	Торгох; Төсвийн санхүүжилтийг алдах
7	БНСУ	Тийм/Тийм	Тийм	Заримдаа	Сонгуулийн хороо	Сонгуулийн хороо	Мөрдөн байцаалтын ажиллагаа явуулах; Мөрдөн байцаалтад шилжүүлэх; Бусдаас нэмэлт мэдээлэл хүсэх; Болзошгүй зөрчигчөөс нэмэлт мэдээлэл хүсэх	Торгох; Хорих; Сонгуулиар сонгогдох эрхээ алдах; Улс төрийн эрхээ алдах; Нэр дэвших эрхээ алдах
8	Ботсвана	Үгүй/Тийм	Тийм	Тийм	Сонгуулийн хороо	Сонгуулийн хороо Шүүх	Мөрдөн байцаалтад шилжүүлэх; Мөрдөн байцаалтын ажиллагаа явуулах; Болзошгүй зөрчигчөөс нэмэлт мэдээлэл хүсэх; Шийтгэл ногдуулах	Торгох; Хорих; Улс төрийн эрхээ алдах; Сонгогдсон албан тушаалаа алдах
9	Бутан	Тийм/Тийм	Тийм	Тийм	Сонгуулийн хороо Аудитын байгууллага	Сонгуулийн хороо Аудитын байгууллага	Хориг арга хэмжээ авах	Намын бүртгэлээс хасах; Нэр дэвших боломжгүй болох
10	ХБНГУ	Тийм/Үгүй	Үгүй	Заримдаа	Парламентын нэгж	Аудитын байгууллага Парламентын нэгж	Мөрдөн байцаалтын ажиллагаа явуулах; Боломжит зөрчигчөөс нэмэлт мэдээлэл хүсэх; Шийтгэл ногдуулах	Торгох; Төсвийн санхүүжилтийг алдах
11	Гренада	Үгүй/Үгүй	Үгүй	-	Байгууллага заагаагүй	Байгууллага заагаагүй	-	Торгох; Хорих
12	Гүрж	Тийм/Тийм	Тийм	Тийм	Авлигатай тэмцэх газар	Авлигатай тэмцэх газар	Хориг арга хэмжээ авах; Мөрдөн байцаалтын ажиллагаа явуулах; Мөрдөн байцаалтад шилжүүлэх; Бусдаас нэмэлт мэдээлэл хүсэх; Болзошгүй зөрчигчөөс нэмэлт мэдээлэл хүсэх	Торгох

13	Сент Люсия	Үгүй/Үгүй	Үгүй	Үгүй	Байгууллага заагаагүй	-	-	Байхгүй
14	Дани	Тийм/Тийм	Тийм	Тийм	Яам	Байгууллага заагаагүй	-	Торгох; Төсвийн санхүүжилтийг алдах
15	Доминика	Үгүй/Үгүй	Үгүй	-	Байгууллага заагаагүй	Сонгуулийн хороо	Мөрдөн байцаалтын ажиллагаа явуулах	Торгох; Хорих; Нэр дэвшилэх эрхээ хасуулах; Улс төрийн эрхийг алдах Бусад
16	Израил	Тийм/Тийм	Тийм	Тийм	Аудитын байгууллага	Аудитын байгууллага	Мөрдөн байцаалтын ажиллагаа явуулах; Болзошгүй зөрчигчөөс нэмэлт мэдээлэл хүсэх; Шийтгэл ногдуулах	Торгох; Төсвийн санхүүжилтийг алдана
17	Ирланд	Тийм/Тийм	Тийм	Заримдаа	Улс төрийн санхүүгийн тусгай агентлаг	Улс төрийн санхүүгийн бусад тусгай агентлаг	Хориг арга хэмжээ авах; Мөрдөн байцаалтын ажиллагаа явуулах; Мөрдөн байцаалтад шилжүүлэх; Бусдаас нэмэлт мэдээлэл хүсэх; Болзошгүй зөрчигчөөс нэмэлт мэдээлэл хүсэх	Торгох; Хорих; Төсвийн санхүүжилтийг түдгэлзүүлэх
18	Исланд	Тийм/Үгүй	Тийм	Заримдаа	Аудитын байгууллага	Аудитын байгууллага	Мөрдөн байцаалтад шилжүүлэх; Мөрдөн байцаалтын ажиллагаа явуулах; Боломжит зөрчигчөөс нэмэлт мэдээлэл хүсэх	Торгох; Хорих
19	Испани	Тийм/Тийм	Үгүй	Тийм	Шүүх	Шүүх	Мөрдөн байцаалтын ажиллагаа явуулах	Торгох; Хорих; Төсвийн санхүүжилтийг алдах; Улс төрийн эрхээ алдах
20	Итали	Тийм/Тийм	Тийм	Заримдаа	Улс төрийн санхүүгийн тусгай агентлаг	Улс төрийн санхүүгийн тусгай агентлаг	Болзошгүй зөрчигчөөс нэмэлт мэдээлэл хүсэх; Шийтгэл ногдуулах; Бусад	Торгох; Төсвийн санхүүжилтийг алдах; Намын бүртгэлээс хасах
21	ИБУИНХУ	Тийм/Тийм	Тийм	Тийм	Сонгуулийн хороо	Сонгуулийн хороо	Бусад	Торгох
22	Кабо-Верде	Тийм/Тийм	Тийм	Тийм	Сонгуулийн хороо	Сонгуулийн хороо	Хориг арга хэмжээ авах; Бусад	Торгох; Төсвийн санхүүжилтийг алдах
23	Канад	Тийм/Тийм	Тийм	Сонгуулийн хороо	Сонгуулийн хороо	Сонгуулийн хороо	Мөрдөн байцаалтын ажиллагаа явуулах; Болзошгүй зөрчигчөөс нэмэлт мэдээлэл авах; Бусдаас нэмэлт мэдээлэл хүсэх	Торгох; Хорих; Намын бүртгэлээс хасах; Бусад
24	Кипр	Тийм/Тийм	Тийм	Үгүй	Аудитын байгууллага	Аудитын байгууллага	Мөрдөн байцаалтын ажиллагаа явуулах	Торгох
25	Коста-Рика	Тийм/Тийм	-	Тийм	Сонгуулийн хороо Улс төрийн санхүүгийн тусгай агентлаг	Сонгуулийн хороо Улс төрийн санхүүгийн тусгай агентлаг	Мөрдөн байцаалтад шилжүүлэх; Мөрдөн байцаалтын ажиллагаа явуулах; Шийтгэл ногдуулах	Торгох; Төсвийн санхүүжилтийг алдах
26	Латви	Тийм/Тийм	-	Тийм	Авлигатай тэмцэх газар	Авлигатай тэмцэх газар	Хориг арга хэмжээ авах; Мөрдөн байцаалтын ажиллагаа явуулах; Бусдаас нэмэлт мэдээлэл хүсэх; Болзошгүй зөрчигчөөс нэмэлт мэдээлэл авах	Торгох; Төсвийн санхүүжилтийг түдгэлзүүлэх; Төсвийн санхүүжилтийг алдах
27	Литва	Тийм/Тийм	Тийм	Заримдаа	Сонгуулийн хороо	Сонгуулийн хороо Бусад аудитын агентлаг	Бусад шийтгэл ногдуулах; Мөрдөн байцаалтын ажиллагаа явуулах; Мөрдөн байцаалтад шилжүүлэх; Бусдаас нэмэлт мэдээлэл хүсэх; Болзошгүй зөрчигчөөс нэмэлт мэдээлэл хүсэх	Торгох; Хорих; Төсвийн санхүүжилтийг түдгэлзүүлэх/ алдах; Сонгогдсон албан тушаалаа алдах; Намыг бүртгэлээс хасах Нэр дэвшигчийг нэр дэвшүүлэхгүй байх
28	Люксембург	Тийм/Тийм	Тийм	Тийм	Шүүх бусад	Шүүх	Болзошгүй зөрчигчөөс нэмэлт мэдээлэл хүсэх	Торгох; Намын үйл ажиллагааг түдгэлзүүлэх

29	Нидерланд	Тийм/Тийм	Үгүй	Заримдаа	яам	яам	Шийтгэл ногдуулах; Мөрдөн байцаалтын ажиллагаа явуулах; Мөрдөн байцаалтад шилжүүлэх; Боломжит зөрчигчөөс нэмэлт мэдээлэл авах	Торгох; Төсвийн санхүүжилтийг алдах; Бусад
30	Норвег	Тийм/Тийм	Үгүй	Заримдаа	Бусад	Улс төрийн санхүүгийн тусгай агентлаг	Мөрдөн байцаалтын ажиллагаа явуулах; Болзошгүй зөрчигчөөс нэмэлт мэдээлэл хүсэх; Шийтгэл ногдуулах	Торгох; Төсвийн санхүүжилтийг алдах
31	Польш	Тийм/Тийм	Тийм	Сонгуулийн хороо	Сонгуулийн хороо	Сонгуулийн хороо	Мөрдөн байцаалтад шилжүүлэх; Боломжит зөрчигчөөс нэмэлт мэдээлэл авах; Бусдаас нэмэлт мэдээлэл хүсэх	Торгох; Төсвийн санхүүжилтийг алдах; Намын бүртгэлээс хасах
32	Португал	Тийм/Тийм	Тийм	Тийм	Сонгуулийн хороо	Шүүх	Мөрдөн байцаалтын ажиллагаа явуулах; Болзошгүй зөрчигчөөс нэмэлт мэдээлэл авах; Бусдаас нэмэлт мэдээлэл шаардах; Шийтгэл ногдуулах; Бусад	Торгох
33	Руанда	Тийм/Үгүй	Үгүй	Тийм	Улс төрийн санхүүгийн тусгай агентлаг	Бусад	Хориг арга хэмжээ авах	Төсвийн санхүүжилт алдагдах; Намыг бүртгэлээс хасах; Намын үйл ажиллагааг түдгэлзүүлэх; Төсвийн санхүүжилтийг түдгэлзүүлэх
34	Сейшелийн арлууд	Тийм/Тийм	Тийм	Тийм	Сонгуулийн хороо	Сонгуулийн хороо	Хориг арга хэмжээ авах	Торгох; Хорих
35	Сент-Винсент ба Гренадин	Үгүй/Үгүй	Үгүй	-	Байгууллага заагаагүй	Байгууллага заагаагүй	-	Торгох; Хорих; Улс төрийн эрхээ алдах; Сонгогдсон албан тушаалаа алдах
36	Сингапур	Тийм/Үгүй	Тийм	Заримдаа	Сонгуулийн хороо Улс төрийн санхүүгийн тусгай агентлаг	Шүүх Улс төрийн санхүүгийн тусгай агентлаг	Болзошгүй зөрчигчөөс нэмэлт мэдээлэл хүсэх; Шийтгэл ногдуулах	Торгох; Хорих; Намын бүртгэлээс хасах; Нэр дэвшигчийг нэр дэвшүүлэхгүй байх; Бусад
37	Словак	Тийм/Тийм	-	Заримдаа	Сонгуулийн хороо	Сонгуулийн хороо Аудитын байгууллага	Хориг арга хэмжээ авах; Болзошгүй зөрчигчөөс нэмэлт мэдээлэл хүсэх	Торгох; Төсвийн санхүүжилтийг түдгэлзүүлэх; Намын бүртгэлээс хасах
38	Словени	Тийм/Тийм	Тийм	Тийм	Аудитын байгууллага Бусад	Аудитын байгууллага Бусад	Мөрдөн байцаалтад шилжүүлэх; Мөрдөн байцаалтын ажиллагаа явуулах; Болзошгүй зөрчигчөөс нэмэлт мэдээлэл авах; Бусдаас нэмэлт мэдээлэл хүсэх	Торгох; Төсвийн санхүүжилтийг алдах
39	Тайвань (БНХУ)	Тийм/Тийм	Тийм	Заримдаа	Аудитын байгууллага Бусад	Аудитын байгууллага Бусад	Мөрдөн байцаалтын ажиллагаа явуулах	Торгох; Хорих
40	Уругвай	Тийм/Тийм	Тийм	Тийм	Сонгуулийн хороо	Сонгуулийн хороо Шүүх	Мөрдөн байцаалтын ажиллагаа явуулах	Торгох; Төсвийн санхүүжилтийг түдгэлзүүлэх; Бусад
41	Фижи	Тийм/Тийм	Тийм	Тийм	Сонгуулийн хороо	Сонгуулийн хороо	Мөрдөн байцаалтын ажиллагаа явуулах	Торгох; Хорих; Намыг бүртгэлээс хасах; Намын үйл ажиллагааг түдгэлзүүлэх
42	Финланд	Тийм/Тийм	Тийм	Заримдаа	Яамны аудитын газар	Яамны аудитын газар	Болзошгүй зөрчигчөөс нэмэлт мэдээлэл хүсэх; Шийтгэл ногдуулах	Торгох; Төсвийн санхүүжилтийг алдах
43	Франц	Тийм/Үгүй	Тийм	Тийм	Улс төрийн санхүүгийн тусгай агентлаг	Улс төрийн санхүүгийн тусгай агентлаг	Мөрдөн байцаалтад шилжүүлэх; Мөрдөн байцаалтын ажиллагаа явуулах; Болзошгүй зөрчигчөөс нэмэлт мэдээлэл хүсэх	Торгох; Хорих; Төсвийн санхүүжилт алдагдах; Сонгогдсон албан тушаалаа алдах

44	Чех	Тийм/Тийм	Тийм	Тийм	Улс төрийн санхүүгийн тусгай агентлаг	Улс төрийн санхүүгийн тусгай агентлаг	Болзошгүй зөрчигчөөс нэмэлт мэдээлэл хүсэх; Бусдаас нэмэлт мэдээлэл авахыг шаардах; Шийтгэл ногдуулах	Торгох; Төсвийн санхүүжилтийг алдах
45	Чили	Тийм/Тийм	Тийм	Заримдаа	Сонгуулийн хороо	Сонгуулийн хороо	Мөрдөн байцаалтад шилжүүлэх; Мөрдөн байцаалтын ажиллагаа явуулах; Болзошгүй зөрчигчөөс нэмэлт мэдээлэл авах; Бусдаас нэмэлт мэдээлэл хүсэх	Торгох; Хорих; Намыг бүртгэлээс хасах; Намын үйл ажиллагааг түдгэлзүүлэх
46	Швед	Тийм/Үгүй	Тийм	Заримдаа	Сонгуулийн хороо	Сонгуулийн хороо	Мөрдөн байцаалтын ажиллагаа явуулах; Болзошгүй зөрчигчөөс нэмэлт мэдээлэл хүсэх; Шийтгэл ногдуулах	Торгох
47	Швейцар	Тийм/Тийм	Тийм	Заримдаа	Аудитын байгууллага	Аудитын байгууллага	Мөрдөн байцаалтын ажиллагаа явуулах; Бусдаас нэмэлт мэдээлэл хүсэх; Болзошгүй зөрчигчөөс нэмэлт мэдээлэл авах	Торгох
48	Шинэ Зеланд	Тийм/Тийм	Тийм	Заримдаа	Сонгуулийн хороо	Сонгуулийн хороо	Мөрдөн байцаалтын ажиллагаа явуулах; Мөрдөн байцаалтад шилжүүлэх; Бусдаас нэмэлт мэдээлэл хүсэх; Болзошгүй зөрчигчөөс нэмэлт мэдээлэл хүсэх	Торгох; Хорих
49	Эстони	Тийм/Тийм	Тийм	Тийм	Улс төрийн санхүүгийн тусгай агентлаг	Улс төрийн санхүүгийн тусгай агентлаг	Мөрдөн байцаалтад шилжүүлэх; Мөрдөн байцаалтын ажиллагаа явуулах; Болзошгүй зөрчигчөөс нэмэлт мэдээлэл хүсэх; Шийтгэл ногдуулах	Торгох; Төсвийн санхүүжилтийг алдах
50	Япон	Тийм/Тийм	Тийм	Заримдаа	Бусад яам	Бусад яам	Мөрдөн байцаалтын ажиллагаа явуулах	Торгох; Хорих

Эх сурвалж: АСДҮОУХ, 2024.12.12.